

Ahmed A. Bihorac

**KAKO TUMAČITI ROMAN
„DERVIŠ I SMRT“ MEŠE
SELIMOVIĆA**

Univerzitet u Novom Pazaru

Novi Pazar

2024.

Ahmed A. Bihorac

KAKO TUMAČITI ROMAN
„DERVIŠ I SMRT“ MEŠE SELIMOVIĆA

Novi Pazar

2024.

Ahmed A. Bihorac
KAKO TUMAČITI ROMAN
„DERVIŠ I SMRT“ MEŠE SELIMOVIĆA

(1910–1982)

Ahmed A. Bihorac

KAKO TUMAČITI ROMAN
„DERVIŠ I SMRT“ MEŠE SELIMOVIĆA

Novi Pazar
2024.

Prof. dr. Ahmed A. Bihorac

Kako tumačiti roman „Derviš i smrt“ Meše Selimovića

Izdavač:

Univerzitet u Novom Pazaru

Za izdavača:

Prof. dr. Suad Bećirović

Recenzenti:

Prof. dr. Mišo Došlić

Prof. dr. Ana Stišović Milovanović

Prof. dr. Kemal Džemić

Tehnički urednik:

Prof. dr. Hivzo Gološ

Lektor:

Msr Adela Bihorac

Štamparija:

GrafiColor Kraljevo

Tiraž:

100

ISBN-978-86-84389-87-1

Mojim roditeljima, Milevi i Ademu.

SADRŽAJ

UVOD.....	9
1. TEORIJSKI PRISTUP PROBLEMU ISTRAŽIVANJA	16
1.1. OPĆI POGLED NA LIČNOST I DJELO MEŠE SELIMOVIĆA.....	16
1.2. KAKO SE RODILA TEMA ROMANA „DERVIŠ I SMRT“	26
1.3. LIRSKI ROMAN ILI ROMAN LIČNOSTI	28
1.4. KRITIKA O ROMANIMA MEŠE SELIMOVIĆA.....	36
2. TEORIJSKE OSNOVE	44
2.1. METODOLOGIJA PROUČAVANJA ROMANA.....	44
2.1.1. UNUTRAŠNJI PRISTUP	48
2.2. ŠKOLSKE OSNOVE.....	51
2.2.1. MEŠA SELIMOVIĆ U ŠKOLSKIM PROGRAMIMA	51
3. METODIČKI PRISTUPI U ŠKOLSKOM PROUČAVANJU ROMANA „DERVIŠ I SMRT“	58
3.1. LIKOVI ROMANA	58
3.2. PSIHOLOŠKA STRUKTURA LIKOVA I JUNAKA.....	59
3.3. TRAGIČNA SUDBINA SELIMOVIĆEVOG AHMEDA NURUDINA	61
3.4. HASAN	68
3.5. MULA-JUSUF	74
3.6. LIK ISHAKA	76
3.7. LIK KADINICE.....	77
3.8. SLIKA VLASTI I LIK KADIJE	79
4. JEZIK, STIL I KOMPOZICIJA U ROMANU „DERVIŠ I SMRT“	80
4.1. TURCIZMI U ROMANU „DERVIŠ I SMRT“	104
4.1.1. UPOTREBA TURCIZAMA U ROMANU „DERVIŠ I SMRT“	105
5. FENOMEN STRADALAŠTVA I ŽRTVOVANJA U ROMANU „DERVIŠ I SMRT“	107
6. KREATIVNA PRIMJENA.....	113
6.1. PROUČAVANJE ROMANA „DERVIŠ I SMRT“ U ŠKOLI	114

6.1.1. PREDRADNJE ZA RAD SA UČENICIMA.....	115
6.1.1.1. ORGANIZACIJA ČASOVA.....	116
6.1.1.2. PRVI ČAS.....	122
6.1.1.3. DRUGI ČAS.....	127
6.1.1.4. TREĆI ČAS.....	131
ZAKLJUČAK.....	134
ABSTRAKT.....	140
АБСТРАКТ.....	141
RÉSUMÉ.....	142
REČ RECENZENATA.....	143
O AUTORU.....	153
BIBLIOGRAFIJA PISCA.....	158
IZVORI, OPŠTA, STRUČNA I METODIČKA LITERATURA O MEŠI SELIMOVIĆU.....	160
ČLANCI U ČASOPISIMA I LISTOVIMA.....	164
INTERNET (WEB ADRESE).....	166
6.1.1.2. ISTRAŽIVAČKI ZADACI ZA PROUČAVANJE ROMANA „DERVIŠ I SMRT“.....	119

UVOD

Razmišljajući o Meši Selimoviću i njegovim romanima sa kojima se sreću učenici i njihovi nastavnici, želja nam je bila da na jednom mjestu damo osnovne podatke i materijal neophodan za nastavno tumačenje romana „Derviš i smrt“. Izučavanje Meše Selimovića je značajno i aktuelno pitanje. On je izuzetna pojava u našoj suvremenoj književnosti i to zahvaljujući slojevitom i višeznačnom književnom djelu, njegovoj valjanoj struktuiranosti i produbljenim porukama kojima zrači. Ovaj pisac je umio da nađe pravu riječ kojom će označiti duboke univerzalne istine koje će približiti duh vremena i učiniti ih aktuelnim i angažovanim u jednom trenutku. To je koliko književnoumjetnički uobličeno, toliko umno i filozofski produbljeno viđenje svijeta i života u kome mnogi pojedinci mogu prepoznati sebe, svoje nedoumice, životne probleme i poteškoće sa kojima se suočavaju.

Zato je ovaj problem koliko značajan toliko i nedovoljno proučen sa više aspekata. Kao vrhunski pisac na našem jeziku, filozof savremenog života, a posebno briljantni stilista, svojim aktuelnim tematsko-idejnim slojem, te filozofijom jezika i cjelinom umjetničkog djela, Meša Selimović je autor koji označava epohu i u tom smislu je nezaobilazan školski pisac. Visokim estetskim odlikama njegovo književno djelo preporučuje se školskoj lektiri i dragocjeno je obogaćuje. Stil romana je i metodički aktuelan, a radovi te vrste zaslužuju svoje mjesto u domaćoj lektiri.

Pod pojmom lektire se u nastavi maternjeg jezika i književnosti podrazumijevaju sva djela iz beletristike koja su predviđena nastavnim programima za svaki razred posebno. A domaću lektiru čine sva djela koja nastavni programi predviđaju za čitanje kod kuće, za domaće čitanje. U srednjoj školi programi zahtijevaju cjela djela koja se, zbog svoga obima, neizostavno moraju čitati kod kuće. Zato srednja škola ne koristi pojam domaća lektira, jer bi se pod tim pojmom smatralo sve što se čita kod kuće, a što je pretežni dio gradiva

iz književnosti¹. Ona su obavezna za čitanje kod kuće radi provjeravanja, proširivanja i dopunjavanja znanja iz književnosti stečenih na časovima u školi. Važno je istaći da su, u nastavnim programima, data oskudna uputstva za obradu domaće lektire. Tu mislimo na uputstva koja se tiču interesovanja učenika i njihovog rada pri čitanju nekih djela za više razrede osnovne škole kao i za srednje škole. „Pod pojmom interesa podrazumijeva se posebna vrsta emocionalne i spoznajne težnje učenika. Interesi su uvjetovani stupnjem psihičkog razvoja učenika, sredinom u kojoj učenik živi i poticajima za buđenje književnih interesa“². Takođe, nema nikakvih metodičkih sugestija ili uputstava, vezanih za predložene pisce i djela, niti šta se i kako želi postići tom lektinom. To je ostavljeno nastavniku i njegovoj kreativnosti. Naravno, ti različiti odnosi nastavnika prema književnim djelima, kao i različiti postupci pri njihovoj obradi jasno se manifestuju u rezultatima i postignutim uspjesima u radu.

Interesovanje za proučavanja slične problematike, na malo širem području i u sredinama gdje su škole sa nacionalno-mješovitim i homogenim stanovništvom, obradio je prof. dr Mišo Došlić kroz studije i oglede koji su objavljeni pod naslovom „Srpskohrvatski kao nematernji jezik“³. U njima se bavio analizom nastave jugoslovenske književnosti u srednjim školama Kosova gdje je srpskohrvatski jezik bio nematernji. Predmet interesovanja su, takođe, bili i nastavni planovi i programi. Ovaj rad nam je pružio veliku i dragocjenu pomoć.

Polazeći od značaja obrazovno-odgojnih ciljeva koji se mogu realizovati kvalitetnom interpretacijom romana, prethodno smo sagledali faktore koji utiču na sadržaj teme. U pregledanoj, dosta obimnoj, literaturi o ovom romanu je često bilo riječi. U konkretnoj literaturi o nastavnom tumačenju i interpretaciji romana „Derviš i smrt“ važno mjesto zauzima mr Ljiljana Nikolić⁴.

Neposrednim uvidom u nastavnu praksu utvrđen je mali broj kvalitetnih i

¹ Ilić, Pavle: Srpski jezik i književnost u nastavnoj teoriji i praksi, Zmaj, Novi Sad, 1998. str. 464.

² Rosandić, Dragutin: Metodički pristup književnoumjetničkom tekstu, „Roman“, Veselin Masleša, Sarajevo 1973. str. 12.

³ Došlić, Mišo: „Srpskohrvatski kao nematernji jezik“, Jedinstvo, Priština, 1988. godine.

⁴ Nikolić, mr Ljiljana: „Metodički pristup romanu Derviš i smrt Meše Selimovića“, (Iz knjige: Čitanje i proučavanje književnog dela u nastavi, IP Vaša knjiga, Beograd 2008. str. 173–197)

kreativnih interpretacija romana „Derviš i smrt“. „Ne može se ni naslutiti koliko kreativnosti biva ugašeno u učionicama u kojima se insistira samo na učenju.“⁵ Iz pomenutih kratkih konstatacija se zaključuje neophodnost obrade naznačene teme. U osnovi to su motivi nastanka ove knjige.

Njome želimo da istražimo, obradimo i predstavimo normativne činjenice (programi, udžbenici) i postojeću nastavnu praksu u nastavnom tumačenju romana „Derviš i smrt“, kao i da ukažemo na potencijalna kvalitetnija rješenja njegove interpretacije.

U obradi teme služili smo se stručnim, tj. književnonaučnim metodama, te logičkim metodama, kao i statističkom metodom, a u isto vrijeme smo se služili i komparacijom, anketiranjem i grafičkom metodom.

Zanimalo nas je koliko se odgojno – obrazovnih ciljeva može realizovati kvalitetnom interpretacijom romana „Derviš i smrt“, ako prethodno sagledamo bitne faktore koji utiču na sadržaj ovog rada. Zato je interpretacija romana „Derviš i smrt“ u srednjim školama tema našeg proučavanja.

Da li nastavni programi i udžbenici za srednje škole u Srbiji, Crnoj Gori i Federaciji Bosne i Hercegovine tretiraju kvalitetno književno stvaralaštvo Meše Selimovića?

Kako se u nastavnoj praksi interpretira roman „Derviš i smrt“? I kako valja izraditi „metodički sistem u interpretaciji epskog djela koji se oslanja na prirodu epskoga djela i doživljajno-spoznajne mogućnosti učenika“⁶.

Ova pitanja o interpretaciji romana „Derviš i smrt“ u srednjim školama tema su našeg rada.

U prvom odjeljku posvetili smo pažnju općem i obuhvatnom pogledu na slojevitu ličnost Meše Selimovića i višeznačnost djela „Derviš i smrt“, čijim smo se nastavno-pedagoškim tumačenjem studijskoanalitički pozabavili, zbog izuzetnog mjesta u književnom stvaralaštvu ovog pisca. Ovim polifonim i kapitalnim djelom Selimović vrhuni ne samo u odnosu na ranija i potonja ostvarenja, već i u savremenoj književnosti, koju je značajno obogatio.

⁵ Nil, Aleksandar: Slobodna deca Samerhila, BIGZ, Beograd 1990. str. 43.

⁶ Rosandić, Dragutin: Metodički pristup književnoumjetničkom tekstu, „Roman“, Isto, str.12.

Produbljena misaonost koja se odnosi na konkretne životne situacije i književnoumjetnički način da se ona najbolje sugestivno izrazi, neposredno se povezuje sa kreativnim smislom i djelotvornim postupkom, te estetski visokim vrijednostima i domašajima. U ontološkoj suštini romana skoro je sve vezano za proces čovjekovog samosaznavanja i razaznavanja u obezljudeanom i dehumanizovanom svijetu.

U pristupu našoj temi: Tumačenje i interpretacija romana „Derviš i smrt“ Meše Selimovića, najprije smo izložili važnije književnoteorijske i poetske aspekte koji se odnose na sam fenomen tumačenja, a potom i u odnosu na ličnost i djelo ovog velikana. Akcentat smo stavili na nastavni pristup proučavanja romana „Derviš i smrt“ ukazujući na metodičke osnove za interpretaciju romana u školi. Nastojali smo da stvaralaštvo ovog pisca, a posebno roman „Derviš i smrt“, situiramo u odgovarajući književnohistorijski i didaktički kontekst zbog kojih je, između ostalih vrijednosti, ovaj roman zaslužio svoje mjesto u srednjoškolskoj lektiri. Posebnu pažnju smo obratili stvaralačkim razvojnim fazama Meše Selimovića, od njegovih prvih ostvarenja do kreativnog uzleta sa romanom „Derviš i smrt“. U tom smislu ukratko smo se osvrnuli na njegove romane, pripovjednu prozu, esejističke i druge tekstove u kojima je sadržana Selimovićeva eksplicitna i implicitna poetika, što ih čini podesnim za potpunije tumačenje romana. Sve to sa razlogom što smatramo da je širi kontekst nezaobilazan element spoljnog, vankstovnog, pristupa djelu.

U drugom odjeljku naslovljenom „Različiti vidovi nastavnog pristupa romanu „Derviš i smrt“, nastojali smo da sagledamo otvorene mogućnosti različitog nastavnog tumačenja pomenutog djela u školskim programima, udžbenicima i pratećoj literaturi. U romanu „Derviš i smrt“ dominira ljudska drama čovjeka u nevremenu i tragedija ljudske sudbine gdje je čovjek uvijek na gubitku. Pošto tragizam, pored ostalog, proizilazi iz naglašenog pristupa dogmatičnosti, preispitaćemo njihov snažan uticaj i upliv.

U središnjem odjeljku osvrnuli smo se na psihološku strukturu likova i junaka, imajući u vidu, pored ostalog i psihoanalitički i poststrukturalistički pristup i sve teorijske osnove. Obratili smo pažnju na osobenosti i ljudske karakteristike Ahmeda Nurudina i njihovu ulogu u drami njegovog stradanja. Posebno smo se zadržali na metodičkim pristupima nastavnika u školi. U ovom pogledu, po našem mišljenju, izuzetno je važna ontološko-filozofska struktura Hasanovog lika, kao i funkcija i uloga kadije. Lik Mula Jusufa ima sasvim

specifične karakteristike koje bitno utiču na životne i sudbinske pozicije Ahmeda Nurudina pa su u tom djelu one i bile razmatrane. Pošto se u ovom djelu prepliću stvarnost i imaginacija, postojeće i zamišljeno, to smo prilikom obrade i interpretacije, analiziranjem i ovog fenomena i estetičke komponente djela istražili koliko su one predmet proučavanja i kakvi su ishodi tih proučavanja.

Nastavnom tumačenju fenomena stradalaštva i žrtvovanja posvetili smo sljedeći odjeljak i ukazali na moguće književnonaučne metode i pristupe u proučavanju romana, najprije teorijski a potom i u okviru školske lektire.

Posvetili smo pažnju različitim metodama koje priziva i višeznačna struktura romana, osvrćući se i na različite pristupe u školi, u zavisnosti od uzrasta đaka i statusa djela u školskoj lektiri. Slojevita struktura romana nas upućuje na unutartekstovni pristup uz istraživanje stvaralačke komponente.

Slojevita struktura romana nas upućuje na unutartekstovni pristup u istraživanju stvaralačke komponente. Skoncetrisaćemo pažnju na različite metode koje priziva i višeznačna struktura romana osvrćući se i na različite pristupe u školi, u zavisnosti od uzrasta đaka i statusa djela u školskoj lektiri.

Naš dominantni pristup je jezičko-stilski.

Za njega se opredjeljujemo iz ovih osnovnih razloga:

Meša Selimović je vrstan stilista i jezički znalac;

u djelu dominira filozofija jezika;

u školskoj praksi se nedovoljno njeguju ove vrste unutartekstovnog pristupa;

jezičko-stilske analize književnog teksta (naša je hipoteza) svode se na klišeirane fraze, a konstatacije i zaključci ne proizilaze iz analitičkog razmatranja djela.

Završni odjeljak biće posvećen istraživanju recepcije djela Meše Selimovića u školama Srbije, Crne Gore, Bosne i Hercegovine i Hrvatske jer je roman, s razlogom, dio obavezne gimnazijske lektire.

Naravno, evidentna je potreba za studioznim proučavanjem romana „Derviš i smrt“ sa nastavnog stanovišta. Ta potreba je koliko naučna toliko i nastavna.

Želja nam je da naš rad doprinese unpređivanju metodičkih osnova u

pristupu ovoj vrsti proznog stvaralaštva, da ukaže na sve provjerene modele tumačenja romana u školskoj praksi i druge.

Poglavlje „Kreativna primjena“ ima za cilj da razmotri nove poglede i stavove koji će razraditi nova viđenja i dati uputstva za nov pristup nastavnom tumačenju romana, kao i određivanje težišta sa poetološkog aspekta želeći da se organski poveže sa aktuelnim metodičkim pristupom romana u školi.

Proučavajući mogućnosti i varijante tumačenja romana u srednjoj školi, analizirali smo psihološku strukturu likova i ukazali na nastavno tumačenje fenomena stradalaštva i žrtvovanja u delu Meše Selimovića. Želimo da se naše razmatranje razlikuje od ustaljenih jezičko-stilskih analiza i inovira nastavnu praksu.

Težnja ovog rada je da se u posebnim razmatranjima dâ pregled i analiza mjesta Meše Selimovića u školskim programima i udžbenicima. Javila se neophodnost ovakvog rada na teritoriji bivše Jugoslavije, a sada u Srbiji, Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori i Hrvatskoj dijahrono i sinhrono. Uz ukazivanje na metodologiju i kompoziciju rada, uz teorijski pristup, obrazložili smo svoja istraživanja u Srbiji i Crnoj Gori zbog vjerodostojnosti, pouzdanosti i stratifikacije. Istraživanja su izvršena u srednjim školama u Novom Pazaru, Rožajama, Čačku, Gornjem Milanovcu i Tutinu, radi proučavanja ovog izuzetnog djela.

Na osnovu cjelovitijeg uvida u do sada objavljenim monografijama, studijama, analitičkim i drugim priložima – sagledali smo dostignuća i nastojali da učinimo nov zahvat. Predstavili smo jedan sintetički pregled, do sada sagledanog, čemu smo dodali sopstveno ispitivanje za koje roman „Derviš i smrt“ pruža obilje materijala. Zadatak srednjoškolskog proučavanja bio je da se, na temelju do sada ostvarenih analiza, izloži istraživačko-stvaralački doprinos u ovom pogledu. Cilj ovog rada je uvid u srednjoškolsko proučavanje dela, sa zadatkom da doprinesemo njegovom metodičkom rasvjetljavanju.

U pristupu ovoj temi koristili smo pluralizam književnonaučnih metoda, primjenili spoljašnji i unutrašnji pristup, u školskim uslovima, s posebnim i detaljnim ispitivanjima funkcionisanja jezičko-stilske analize. Istražili smo oblike, vidove, metode i karakteristike nastavnog proučavanja romana „Derviš i smrt“, i u kreativnom dijelu rada pokazali kako piščeva filozofija o jeziku priziva stilsko-jezičku analizu kao najadekvatniju književno-naučnu metodu u školskom

proučavanju ovog romana.

Trudili smo se da ukažemo na primjerenost ovog romana uzrastu i sposobnostima učenika, mogućnosti da motiviše učenike za rad, te da li prati nastavni plan i program, ukazujući na naučno-stručnu, obrazovno-vaspitnu vrednost dela i odnos nastavnika prema udžbeniku.

Nadamo se da će ovaj naš napor biti skroman doprinos dopuni metodičke literature za obradu romana „Derviš i smrt“, odnosno da će pomoći da se interpretacija romana realizuje na nivou njegovih sazajnih, etičkih, estetičkih i stilsko-jezičkih vrijednosti.

1. TEORIJSKI PRISTUP PROBLEMU ISTRAŽIVANJA

1.1. OPĆI POGLED NA LIČNOST I DJELO MEŠE SELIMOVIĆA

قِذَى خَلَّكَ أَلِ اسْمِ رَبِّ رَأَى

„Uči, u ime Gospodara tvog koji stvara“⁷.

Započinjemo rad ovim riječima, sigurno ne bez razloga, jer je i veliki bošnjački i srpski stvaralac Meša Selimović uvod u svako od šesnaest poglavlja romana „Derviš i smrt“ počinjao ajetima iz Kur’ana. Ovaj roman sadrži sve komponente psihološkog, lirsko-meditativnog i introspektivnog romana. Roman „Derviš i smrt“ je djelo Meše Selimovića koje otvara mogućnost rada na tumačenju njegovog djela iz perspektive cjelokupnog književnog opusa u okviru predmeta bosanski jezik i književnost.

Djelo je nastalo 1966. godine u Sarajevu. Priča teče retrospektivno u prvom licu jednine, uokvirena modificovanim elementima dnevničke literature i ona se odnosi samo na pojedina poglavlja. Pripovjedanje teče kao naglašeno ukomponovana lirska struktura visoke sazajne i emotivne napregnutosti, gdje su težišni fragmenti oni u kojima glavni junak prebacuje svojoj savjesti zbog velikog osjećaja krivice za bratovu smrt.

Radnja se dješava u Sarajevu, nakon Hotinske bitke, 1621. godine. Glavni junak je šejh tekije mevlevijskog reda, koji se izdvajao čvrstinom vjere i siromaštva, Ahmed Nurudin. Ovaj lik je distanciran od društva. Svojim životom

⁷ Kur’an, (Prevod Besima Korkuta), Medina, 1412. (hidžretska godina), str. 116.

svjedoči istinu vjere i ubjeđenja. Ovakav način uvođenja derviša⁸ i prikazivanje njegovog unutrašnjeg iskustva, što je aktuelizacija religijske tradicije, podjednake filozofske i književne misli kao i osjećajnosti, bila je svojevrsna književna novina. Sama prožetost Nurudinovog govora mnogobrojnim citatima iz „Kur’ana“, kao i stalno pozivanje na njega, ima zadatak da oblikuje svijest kao nesiguran govor koji se ne osamostaljuje u odnosu na ideološki kanon. Skrenuta je pažnja na malobrojne scene koje zrače impulsivnošću, kao na primjer scena sa progonjenim Ishakom, neukrotivim ždrepcem, hajka naroda i tutnjava konja kroz narod u varoši. Tema ima autobiografsku osnovu. Unutrašnja drama Ahmeda Nurudina otpočinje vješću da mu je brat Harun utamničen pod sumnjom da je nekome otkrio da će vlast zbog izmišljene krivice osuditi i pogubiti nevinog čovjeka. To bi bila tema montiranih procesa toga vremena. Inicirajući pobunu protiv zločina totalitarnih vlasti, pobuna prerasta u mržnju i osvjetu. Tek prihvatajući vlast, odnosno mjesto kadije, upoznaje realnu strukturu korumpirane i usko povezane vlasti, pa da bi zadržao svoj položaj, koristi se tim oprobanim i provjerenim mehanizmom. To će ga, bez obzira na njegovu stvarnu nevinost, dovesti do smrti. U posljednjim redovima romana i derviš čeka dolazak svog egzekutora. Konstatujemo da je izbor derviša za glavnog junaka motivisan željom da se što jasnije oblikuje i prikaže ključna tema ovog maestralnog romana: sukob čovjeka i ideologa u njemu.

Naš poznati romansijer, pripovjedač i esejista Mehmed Meša Selimović je rođen u Tuzli, 26. aprila 1910. godine, od majke Paše, rođene Šabanović i oca Alije Selimovića. U Tuzli završava osnovnu školu i gimnaziju. Volio je knjige i već u djetinjstvu je bio vrlo načitan. Bio je prosto opčinjen djelima Dostojevskog, kome se „vraćao neprestano“. Pisao je pjesme i pripovjetke, i još u tuzlanskoj gimnaziji mu je školski list „Prvijenče“ objavio prvi rad. Prvu pripovjetku „Pjesme o oluji“ Meša Selimović objavljuje 1946. godine u časopisu „Naša književnost“. U književnosti se javio 1947. godine kao pisac knjige „Uvrijeđeni

⁸ Vujaklija, Milan: Leksikon stranih reči i izraza, Prosveta, Beograd 2002. str. 204. – Derviš (persijski: درويش, turski: derviş - siromah) je izraz koji označava [muslimanskog asketu](#), sledbenika [tasavufa](#), mističkog učenja u islamu. Učeni naziv za derviša je [sufi](#) (arapski: [سفي](#)). U Bosni i Srbiji se izgovara kao sufija. Jedno od najvećih središta muslimanskih derviških redova nalazi se u [Konji](#), u Maloj Aziji. Od derviša se zahtijeva zavjet siromaštvu i čednosti. Dužni su da propovijedaju vjeru, da se mole i da vode čestit život. U redu derviša razlikuju se „zaviji“ i „tekijci“.

čovjek“⁹. Jednu zbirku pripovjedaka iz rata, rukopis koji je pripremio 1951. godine, urednici su izgubili, i nikada je nije objavio. Nakon toga, deset godina nije ništa pisao. Pomalo obeshrabren i nezadovoljan onim što je pisao spremao se za veliki obračun sa samim sobom. Kako još uvijek nije bio spreman da napiše roman o ubijenom bratu, bavio se pisanjem drugih književnih djela.

U jesen 1929. godine upisuje se u Beogradu na Pravni fakultet. Na Filološki fakultet se prebacuje 1930. Igra fudbal u BUSK-u (Beogradski univerzitetski sportski klub) i svira harmoniku i gitaru. U martovskom roku 1934. godine diplomira i to srpskohrvatski jezik, jugoslavensku književnost, češki jezik, narodnu historiju i ruski jezik. Postavljen je bio za nastavnika Građanske škole trgovačkog smjera u Tuzli 1935. godine, a zatim bio postavljen 1936. god. za suplenta u Realnoj gimnaziji u Tuzli do 1941. god. Zbog zdravstvenog stanja bio je oslobođen služenja vojske. Tu je proveo prve dvije godine rata sve do hapšenja 1943. god. zbog saradnje sa NOP- om. U maju 1943. god. prelazi na oslobođenu teritoriju gdje postaje član KPJ.

Vraća se u Sarajevo 1947. godine, gdje živi i radi kao profesor Više pedagoške škole. Godine 1949. primljen je u Udruženje književnika BiH, što je u julu potvrdila Uprava Saveza književnika Jugoslavije. Objavljuje 1950. god. prvu knjigu pripovjedaka u zagrebačkoj „Zori“ pod nazivom „Prva četa“. U septembru je izabran za docenta na katedri za književnost Filozofskog fakulteta u Sarajevu, gdje predaje Romantizam. Postavljen je 1957. godine za direktora drame Narodnog pozorišta u Sarajevu. Godine 1961. „Svjetlost“ mu objavljuje prvi roman „Tišine“. Izabran je za glavnog urednika Izdavačkog preduzeća „Svjetlost“. Biraju ga sljedeće godine za predsjednika Udruženja književnika BiH i počinje pisanje romana „Derviš i smrt“. Na VII kongresu Saveza književnika Jugoslavije u Titogradu 1964. godine izabran je za predsjednika Saveza pisaca. Roman „Derviš i smrt“ završava 1966. godine i prvi put ga objavljuje u ediciji sarajevske „Svjetlosti“.

Roman „Ostrvo“ Meša Selimović je objavio 1974. godine. U njemu su opisani život, istorija ljubavi i braka dvoje, već starih, ljudi, koji su odlučili da provedu život na malom ribarskom ostrvu u Jadranskom moru, van prostora i vremena. Imajući jedno drugo, ipak su osamljeni toliko da su postali „ostrva“

⁹ Je li grijeh pitati za brata?, „Avlija“, br. 1, Rožaje 2008. ; <http://avlija.org>

koja svako na svoj način osjeća ništavilo i samoću. Selimović je ovom knjigom prikazao svakog čovjeka kao jedino živo ostrvo u nepoznatom i nedokučivom svijetu.

Autobiografsku prozu „Sjećanja“ objavio je 1976. godine. Ovom knjigom se autor obračunava oštro i britko, napadački, polemički, izazovno; često imenuje aktere svoje nesreće, razotkriva surove okolnosti koje su ga često razoružavale kao pisca i čovjeka; razotkriva društvene slabosti i nosioce tih slabosti, imenuje zaplete i podmetanja, karijerističke pobude, megalomanstvo, negativno politizirane svijesti i mnoge niske strasti. Na svakoj stranici pisac istovremeno optužuje i sputava sebe u optužbama koje mora da kaže, jer je to bio njegov život iz koga se rodilo značajno književno djelo. To je, dakle, jedna ispovjedna, poštena i ljudski snažna knjiga. Originalna verzija ove knjige je objavljena odmah nakon piščeve smrti i zato su mnoga imena bila izostavljena, kao i neki kompromitujući detalji, jer su akteri bili još živi. Dakle, knjiga govori o teškim trenucima iz piščevog života. Sudeći po tome, Selimovićev životni put bio je vrlo težak, čak surov, trnovit, pun sudara, nespোরазума, progonstava različitih vidova. Pisac je, po sopstvenom sudu, uvijek težio humanizaciji svijeta i čovjeka, ali rijetko kad je uspijevaao da sa svjetom uspostavi prave kontakte, pa je zbog toga bio tužan i nesrećan. Pisac je bio često u dilemi i strahu i pitao se šta se to sa njim i sa svetom događa kad ne mogu da nađu zajednički jezik¹⁰.

Posljednje djelo Meše Selimovića je „Krug“, koje je 1983. godine posthumno objavljeno. Da je Selimović bio opsjednut temom sukoba jedinice i sistema do posljednjeg dana svjedoči i ovaj nedovršeni roman gdje je nemilosrdno pravio rezove i analizirao ideološku dimenziju nekadašnje jugoslavenske intelektualne scene.

Osim što je Meša Selimović poznat kao književni stvaralac, čitalačkoj publici se predstavio i kao kritičar, autor brojnih rasprava i eseja o pojedinim piscima, problemima i dilemama.

Mnoge izdavačke kuće su objavile sabrana djela Meše Selimovića, kao što je učinio i podgorički „Jumedia Mont“ 2007. godine, objavivši Selimovićeva sabrana djela u deset knjiga koje su se prodavale uz dnevne novine „Dan“¹¹. U

¹⁰ Je li grijeh pitati za brata?, „Avlija“, br. 1, Rožaje, 2008 <http://avlija.org/>

¹¹ Je li grijeh pitati za brata, „Avlija“, br. 1, Rožaje, 2008; <http://avlija.org/>

Srbiji je beogradski „Blic“ takođe objavio sabrana djela Meše Selimovića.

Objavljivao je u skoro svim ex jugoslovenskim istaknutim listovima i časopisima. Dobitnik je brojnih književnih i drugih nagrada: Dvadesetsedmajulske nagrade BiH za roman „Tišine“, NIN-ove nagrade (1967), AVNOJ-a.

Penzionisan je 1971. godine i seli se u Beograd, gdje je i umro 11. VII 1982. godine. Sahranjen je 14. VII 1982. godine u Aleji zaslužnih građana na Novom groblju u Beogradu. Tako je završen trnoviti životni put velikog pisca koji je pozitivnu energiju crpeo iz mirnog porodičnog života sa suprugom Darkom zbog koje je bio kažnjen isključenjem iz Komunističke partije Jugoslavije 1947. godine. O tome je govorio: „Smatram da sam za nepune dvije godine koliko je prošlo od mog isključenja do ponovnog prijema u Partiju imao stav i držanje komuniste, iako mi je ponekad bilo vrlo teško, jer mi se činilo da sam zaboravljen i odbačen. Sa svojom drugaricom – sa kojom imam dvoje djece – živim vrlo dobro, slažemo se i volimo. Ona je vrlo dobra po duši i detinjski naivna. Kći je generala bivše jugoslovenske vojske. On ju je, dok je bila sasvim mlada, udao za kapetana bivše jugoslovenske vojske, koji je kao ratni zarobljenik ostao u Njemačkoj, ali od tog buržujskog porijekla i života danas u njoj nema mnogo tragova. Član je narodnog fronta“. Posljednja Mešina oporuka je glasila: „Čudo se desilo da sam našao najboljeg čovjeka na svijetu, moju ženu Daroslavu, i tako smo se udvoje držali svog praktičnog moralnog kodeksa, koji nas je ispunjavao ogromnim zadovoljstvom“.

„Kad bih umio da napišem najljepšu knjigu na svijetu, posvetio bih je svojoj ženi Darki. Ovako ću zasvagda ostati dužnik njenoj plemenitosti i ljubavi. I sve što mogu, to je da sa zahvalnošću pomenem njeno ime na početku ove priče, koja, kao i sve druge, govori o traženju sreće“¹².

Često je Selimović u razgovorima sa novinarima, prema kojima je bio neobično korektan i spreman za saradnju, govorio: „Htio sam da napišem roman o ljubavi, roman o tragediji čovjeka koji je toliko indoktriniran da dogma kojoj služi postane suština njegova života: promašio je ljubav, promašio i život. „Derviš i smrt“ je knjiga o ljubavi i mržnji, dogmi i životu, ličnom i neličnom,

¹² <http://www.hajrat.com./doowlod./literatura/e-knjige/> Meša-Selimović

izdvojenom i opštem¹³. Postojala je velika želja u njemu da napiše roman o ljubavi, roman o tragediji čovjeka koji je toliko indoktriniran dogmom, toliko joj vjerno služi da postoji opasnost da ona postane suština njegovog života. „Sve što sam napisao prije „Derviša“ jest samo priprema, uvod, i uvertira. Znao sam da će doći, poslije toliko ispisanih stranica, pravi roman. „Derviš i smrt“ bio je uslovljen mojim životom. Bio sam nezadovoljan, pretjerano samokritičan prema svemu što sam napisao prije „Derviša“. Kritika je takođe pisala negativno... Pisao sam s pola snage, govorio u pola glasa, bojeći se eksplozije svoga temperamenta, za čiji sam intenzitet samo ja znao, dok su kritičari pisali o mojoj racionalnosti, o nedovoljnoj emocionalnosti, o nedostatku temperamenta. Niko nije slutio šta se u meni dešava. „Derviš“ je dvadeset godina sazrijevao u meni. Bila je to duga i naporna priprema“¹⁴.

Preko svog preteškog iskustva, sukoba sa neistomišljenicima, spoznajući da je trpljenje jedini način opstanka, Meša Selimović je došao do velikih istina koje je istakao u svom epohalnom djelu „Derviš i smrt“.

Meša Selimović je uvijek smatrao da književnost treba da se opire zlu, bez obzira što se oni koji su na vlasti nikada neće promijeniti, ali je uvijek vjerovao da će čovjek očuvati svoj moralni integritet i ravnotežu ako se u borbi protiv nasilja ne posluži neljudskim sredstvima.

Po povratku u Sarajevo počinju još gora šikaniranja, naročito poslije njegove izjave da je Srbin, rođen u muslimanskoj porodici. Supruga Darka je često govorila da se Bosna odricala od Meše i nije shvatala zbog čega je bio toliko nepodoban. Pitala se: „Da li zbog toga što je bio svoj, što se nije dao saviti“¹⁵?

Niko u Bosni nije htio da objavi njegove knjige: „Ostrvo“, a kasnije ni „Sjećanja“. Jedina se usudila da objavi „Ostrvo“ mala beogradska izdavačka kuća „Sloboda“. Prećutkivani su uspjesi romana „Derviš i smrt“ u svijetu, koji se pored „Tvrđave“ i danas objavljuju u Francuskoj, Turskoj, Koreji... Knjiga „Sjećanja“ je napisana u oštrm, polemičkom i napadačkom obliku i u kojoj je Meša opisao

¹³ <http://novosti-iz-bkd.blogspot.com>

¹⁴ <http://novosti-izbkd.blogspot.com/2008/07/mea-selimovi-promajena-ljubav-promaenje.html> glasnik

¹⁵ <http://www.znanje.org/>

okolnosti i imenovao aktere svoje nesreće.

Podsjetićemo da je Nikola Milošević ranije uočio da poruke „Derviša“ nisu zatvorene „u uske okvire jednog istočnjačkog sveta, već da svojim značenjem zrače daleko iznad svakog lokalnog vidokruga“, noseći nešto opšteljudsko. Zbog toga što je i sam zračio humanošću i snagom, treba da se odužimo Meši Selimoviću sa više obilježja o njegovom životu i radu u Beogradu, Sarajevu, Tuzli...

Prema riječima Selimovićeve ćerke Maše povodom dvadeset i šeste godišnjice smrti slavnog pisca, u Srbiji nije bilo spomen obilježja koja bi podsjećala na njenog oca, iako se on izjašnjavao kao srpski pisac. Povod da Beograd podigne trajno znamenje bila je stogodišnjica rođenja, kojim bi trajno podsjećao svoje sugrađane da je Meša nekoliko posljednjih decenija svoga života proživjeo u Beogradu.

U Sarajevu je 1988. godine, u parku ispred „Svjetlosti“ postavljena bista Meše Selimovića u prisustvu ćerki, supruge Darke i velikog broja uglednih Sarajlija ali je u toku opsade grada, za vrijeme posljednjeg rata, porušena.

Slika br. 1 – Spomenik književniku Meši Selimoviću i slikaru Ismetu Mujezinoviću u njihovom rodnom gradu Tuzli (rad Marije Ujević iz Zagreba)

Za razliku od Beograda, Tuzla je na gradskom korzou, u najstrožem centru

grada, podigla Meši spomenik kako „razgovara“ sa svojim zemljakom i bliskim prijateljem, najboljim bošnjačkim slikarom druge polovine XX veka, Ismetom Mujezinovićem. Pored spomenika Tuzlaci su se Meši, kao svom najboljem piscu, Bošnjaku, odužili ustanovljavanjem nagrade koja nosi Mešino ime i dodjeljuje se u njegovom rodnom gradu (iako već 25 godina i Večernje novosti imaju takvu nagradu). U toku 2010. godine (26. aprila) obilježeno je 100 godina od Mešinog rođenja, i u Beogradu je 11. VII, na zgradi u Gospodar Jevremovoj ulici, u kojoj je živio, postavljena spomen ploča kao znamenje kojim će trajno podsjećati njegove žitelje i posjetioce da je nekoliko posljednjih decenija svoga života Meša Selimović proveo u prijestonici. Tu je bio okružen ljubavlju supruge Darke, koja je poslije njegove smrti odlučivala o njegovoj zaostavštini.

Od prvih mjeseci 1991. godine na inicijativu sarajevske izdavačke kuće „Svjetlost“, aprila te iste godine, bila je donijeta odluka o pokretanju edicije pod nazivom „Muslimanska književnost XX vijeka“, unutar koje je trebalo da nađe mjesto i stvaralaštvo Meše Selimovića.

Poštujući volju svoga supruga, Darka Selimović upućuje odgovornima u „Svjetlosti“ kraće pismo sljedeće sadržine: „Žao mi je što moram da vas obavestim da ne mogu da vam dam saglasnost na objavljivanje romana „Derviš i smrt“ u ediciji „Muslimanska književnost“. Moj muž, Meša Selimović, ostavio je testament koji se čuva u SANU i kojim on izjavljuje da pripada srpskoj književnosti i ja moram da poštujem njegovu volju. Zato i nisam mogla da potpišem ugovor“.

Tim povodom, „Književne novine“ u broju 819, od prvog maja 1991. godine, objavljuju „Napomenu Uredništva“, u kojoj se, između ostalog, kaže i ovo: „Tokom aprila u štampi, kao „najveći književni izdavački poduhvat“, najavljen je projekat „Prve edicije muslimanske književnosti 20. vijeka u 25 knjiga“ izdavačke kuće „Svjetlost“ iz Sarajeva. Pod brojem 12 nalazi se roman „Derviš i smrt“ Meše Selimovića“¹⁶.

Sporovi oko pripadnosti pisaca, a posebno kod Meše Selimovića, političke su, a ne kulturne prirode. Želja je bila da se bar jednim romanom ovaj pisac vrati u „matičnu“ kulturu. Međutim, sam pisac je razriješio moguće nedoumice svojom

¹⁶ „Književne novine“, br. 819. Beograd od 1. maja 1991.

testamentarnom voljom. Izjavom koju navodimo pisac se opredijelio, ali – što je još važnije – njegovo djelo se smjestilo i stabiliziralo u srpsku književnost i kulturnu tradiciju i nasljeđe. Tu činjenicu ne osporavaju ni jedni ni drugi. „Derviš i smrt“ autentično pripada muslimanskom kulturnom i civilizacijskom krugu. Na ovaj način problem se premješta u političku ravan.

Kod Meše Selimovića nalazimo borbu suprotnih načela – dogme i pobune, vlasti i pojedinca. On je kasno objavio romane koji su mu donijeli brz uspjeh, ne samo kod domaćih nego i kod stranih čitalaca. Možemo konstatovati da je njegov orijentalni milje mračniji i suroviji od Andrićevog. „Derviš i smrt“ (1966) kazuje jedno duhovno lice, derviš iz XVIII veka, a „Tvrđavu“ (1970) obrazovan čovjek iz XVII vijeka. Kroz njihovu uznemirenu svijest i pokolebanu savjest vešto su uobličene tenzija i dramatičnost. Ovim biblijski intoniranim stilom iznosi se vječiti čovjekov strah i stradanje „pod ideološkom prisilom i u skrivenoj mreži koju vlast ne prestaje da razapinje“¹⁷.

Djela akademika Meše Selimovića (1910–1982), koji pripada redu evropskih klasika i koji je jedan od najvećih južnoslavenskih pisaca, velikana pisane rječi sa balkanskih vrleti, i dalje se prevode i preštampavaju od Koreje do Francuske, od Evrope do Amerike, iako je od piščeve smrti prošlo skoro pola vijeka.

„Kako je Tanjugu rekla Selimovićeva ćerka Maša, povodom 26-godišnjice smrti pisca, ona je sa američkim izdavačem Selimovićevih remek-dela „Derviš i smrt“ i „Tvrđava“ potpisala ugovor za nova izdanja, a i francuski „Galimar“ joj se prošle godine obratio za produženje autorskih prava „Tvrđave“. U Koreji je upravo pušten u prodaju prvi korejski prevod „Derviša“, dok se u Turskoj stalno iznova štampaju nova izdanja ova dva najpoznatija dela čija je radnja smeštena u 18, odnosno 17. vek za „turskog vakta“ u Bosni i Hercegovini“¹⁸.

Svrha ovih redova dobiće adekvatniji smisao kad se pomene podatak da su nedavno u Švedskoj i u Norveškoj, koje su zemlje Nobelove nagrade, prevedeni romani Meše Selimovića „Tvrđava“ i „Derviš i smrt“. Novi prevodi daju novi sjaj, objektivniju no dosad, sliku o ukupnom stvaralaštvu ovog velikana naše

¹⁷ <http://www.serbianschool.com>

¹⁸ „Glas javnosti“, 11. jula 2008.

književnosti. Ovakva razmišljanja nas upućuju na iznošenje na uvid učenicima pisma koje je pisac uputio SANU.

„Pripadam naciji i književnosti Vuka, Matavulja, Sremca, Bore Stankovića, Kočića, Ive Andrića, i svoje najdublje srodstvo sa njima ne moram da dokazujem“,

„Ja sam srpski pisac muhamedanske vere... “ Ovo je rekao Meša Selimović, autor znamenitih djela kao što su „Tvrđava“ i „Derviš i smrt“, ranih sedamdesetih, prilikom „isljeđivanja“ na sjednici Upravnog odbora Srpske književne zadruge, odgovarajući na optužbe da su taj Odbor i njegov predsjednik Dobrica Ćosić leglo srpskih nacionalista¹⁹.

Znajući da je Meša Selimović rođen i odrastao i da je, kao pisac, dobar dio života proveo u Tuzli i u Sarajevu, u sredinama u kojima je muslimanski živalj bio u većini, prisjećajući se svog pravoslavnog porekla, tvrdiće da je on srpski pisac i da pripada srpskoj kulturi. Zato je govorio da potiče iz muslimanske porodice a da je po nacionalnosti Srbin. U obraćanju sljedećim pismom Srpskoj akademiji nauka i umetnosti 3. novembra 1976. godine kaže: „Još u vrijeme kada se počelo javljati pitanje kojoj od jugoslovenskih literatura pripadaju pojedini pisci srpskohrvatskog jezika, ja sam u više navrata pokušavao da se oduprem svakom uprošćenom razvrstavanju književnih stvaralaca prema nacionalnom, republičkom ili čak, pokrajinskom osnovu. Činilo mi se da su pisci i njihova dela nezaštićeno izloženi vanknjiževnim insistiranjima – svejedno da li nas neko prinudno izdvaja iz jedne, ili naknadno premješta u drugu, teritorijalnu književnost. U jednoj prilici bio sam prinuđen i da lično, napismeno, potvrdim ispravnost postupka istoričara književnosti koji me je uvrstio u svoju knjigu o poslijeratnoj srpskoj književnosti. Bilo je to, u stvari, izlišno, jer je 1972. godine, u biblioteci „Srpska književnost u sto knjiga“ izašao i moj roman „Derviš i smrt“! U Uređivačkom odboru, koji je vršio izbor pisaca za tu zajedničku ediciju najstarijih i najuglednijih izdavača kod nas, Matice srpske i Srpske književne zadruge – nalazile su se i najpozvanije ličnosti da određuju ne samo estetsku vrijednost, već i književnu pripadnost jednog pisca. Bio sam veoma srećan što

¹⁹ Stanković, Dušan V.: Znao ko je i ostao svoj, „Srpsko nasleđe“ – Istorijske sveske, br. 5, April 1998.

sam se, na taj način, našao na pravom mjestu.

Kako u našim književnim prilikama naglo dolazi do novih momenata i olakih odluka, a ja ne mislim mijenjati ni svoja uvjerenja, ni stečeno mjesto u književnosti kojoj pripadam – može se dogoditi da ja, ili moja porodica, i dalje budemo izlagani neprijatnostima nečijih upornosti i nerazumijevanja. Da bih zaštitio svoj lični i književni integritet, ja se obraćam Srpskoj akademiji nauka i umetnosti, čiji sam redovni član, s molbom da se u njoj nađe i sačuva ova moja pismena izjava.

Potičem iz muslimanske porodice iz Bosne, a po nacionalnoj pripadnosti sam Srbin. Pripadam srpskoj literaturi, dok književno stvaralaštvo u Bosni i Hercegovini, kome takođe pripadam, smatram samo zavičajnim književnim centrom, a ne posebnom književnošću srpskohrvatskog jezika. Jednako poštujem svoje porijeklo i svoje opredeljenje, jer sam vezan za sve ono što je odredilo moju ličnost i moj rad. Svaki pokušaj da se to razdvaja, u bilo kakve svrhe, smatrao bih zloupotrebom svog osnovnog prava zagaranovanog Ustavom. Pripadam, dakle, naciji i književnosti Vuka, Matavulja, Stevana Sremca, Borisava Stankovića, Petra Kočića, Ive Andrića, a svoje najdublje srodstvo sa njima nemam potrebe da dokazujem. Znali su to, uostalom, oni članovi Uređivačkog odbora edicije „Srpska književnost u sto knjiga“, koji su takođe članovi Srpske akademije nauka i umetnosti i sa mnom su zajedno u Odeljenju jezika i književnosti: Mladen Leskovac, Dušan Matić, Vojislav Đurić, Boško Petrović.

Nije, zato, slučajno što ovo pismo upućujem Srpskoj akademiji nauka i umetnosti, sa izričitim zahtjevom da se ono smatra punovažnim autobiografskim podatkom.

S poštovanjem i zahvalnošću, Meša Selimović²⁰.

1.2. KAKO SE RODILA TEMA ROMANA „Derviš i smrt“

U prilog tezi da vrhunska književna djela ne nastaju tek slučajno potvrđuje

²⁰ webmaster@srpsko-nasledje. co. yu

i Selimovićev roman „Derviš i smrt“. On dokazuje da između ovog grandioznog djela i života postoje i te kako određene uzročno-posljedične veze. O tome svjedoči i sam autor. Radnja je smještena u XVIII vijek, u bosansku kasabu, ali je autor bio inspirisan jednim tragičnim događajem, jednom porodičnom tragedijom. Krajem 1944. godine u Tuzli su partizani strijeljali najstarijeg Selimovićevog brata Šefkiju, komandanta Tuzlanskog vojnog područja, zato što je iz magacina Glavne uprave narodnih dobara, saznajući da mu dolazi žena, koja je slučajno ostala živa u koncentracionom logoru, uzeo krevet, ormar, stolicu i još neke sitnice. Tu strogu kaznu su izrekli, kako su objavili u gradu, jer je poticao iz poznate partizanske porodice. To je Selimović veoma teško podnio. Skoro dvadeset godina je nosio u sebi tu građu, koja je ponovo počela da ga proganja oko 1962. godine. Tako se rodila univerzalna, svezremenska i sveprostorna tema. Na tom iskustvenom polju, iz neprebolne piščeve rane, rodili su se „Derviš“ i Ahmed Nurudin²¹. Iz te lične tragedije iznedreno je ovo remek djelo sa univerzalnom porukom. Ne treba zanemariti ni činjenicu da je ovaj slučaj izgubio svoje lično obilježje u toku dvije decenije, pretvorivši se u svojevrsnu meditaciju o sudbini čovjek na zemlji, onakvoj kakva je. Pokazavši svoje mogućnosti Meša Selimović je objavljivanjem remek djela, romana „Derviš i smrt“ 1966. godine stekao slavu velikog pisca. Sveden na osnovni fabularni tok, „Derviš i smrt“ prikazuje život jednog vjernika koji prestaje da to bude, jednog muslimanskog dostojanstvenika koji na početku ima vjerničku odanost, a na kraju dobija užasnuti jeretički nered i tragizam. Fabula romana „Derviš i smrt“ obrađena je klasično. Nurudinov nesrećni brat je otkrio strogo čuvanu tajnu o pogubljenju nevine ličnosti i tako se izložio osvetničkim furijama velikog mehanizma vlasti Osmanske carevine. Ta tragična historija Ahmeda Nurudina, nijansirana, rafinirano vođena, u stvari je priča o duhu čovjeka koji želi da opstane ali i da živi kao čovjek, u skladu s pojmom čovječnosti, pravičnosti i istine.

Na osnovu pročitano djela utvrdili smo da je Meša Selimović, koristeći sjajnu senzibilnost misli, nostalgičnu sagu o čovjeku pretvorio u historiju jednog nemoćnog bića koje čini sve da spase svoga brata i postigne ono što je duhu totalitarnih sistema neizbježno: ne spasivši brata, upropašćuje svoj život. Lucidnom i dubokom melanholijom ove priče, sjajem njenih preliva, tragičnom

²¹ Ibrahim Kemura: Muslimanska imena i njihova značenja, Sarajevo 1979. str. 19. – Na arapskom jeziku Ahmed znači „odveć pohvaljeni“, drugo ime izaslanika Muhameda s.a.v.s.

atmosferom ljudskog poraza i istančanim osjećajem za dramu ljudskog postojanja, kojim stalno iskušava sebe, sve je to učinilo od ovog djela Meše Selimovića jedan sjajan, nezaobilazan znak veličine duha u vremenu. Konstatujemo da je roman „Derviš i smrt“ cio u treperenju Nurudinove svijesti nad činjenicom čovjekove nemoći da pomogne sebi i bližnjima. Refren koji je okvir brojnih Nurudinih meditacija sačinjavaju ajeti iz „Kurana“: „Pozivam za svjedoke vrijeme, početak i svršetak svega – da je čovjek uvijek na gubitku“²².

Ahmed Nurudin je sinteza mnogih pojedinačnih likova. On je svojevrсна mogućnost, nešto stvarno što postoji u životu, ali i apstraktan zato što je autor u njega utkao sve što je o tom liku mogao da kaže. Do jedne ovakve ličnosti Selimović je došao psihološkom analizom i posmatranjem jedne napaćene svijesti, jednog nemoćnog bića zagubljenog u životnom košmaru i intelektualnoj sofistici.

Ovaj lik je sigurno svojom ljepotom i umjetničkom vrijednošću naveo čitaoce da razmišljaju o dilemi da li je ovaj roman roman ličnosti ili lirski roman.

1.3. LIRSKI ROMAN ILI ROMAN LIČNOSTI

Roman „Derviš i smrt“ je interesantan zbog načina na koji je pisan, kao i zbog poruke koju nosi. Utvrdili smo na osnovu odabranih primjera da je ovaj roman koliko lirski, toliko i roman sačinjen od velikog broja refleksija ili meditativnih jedinica, koje intelektualizuju problem čovjekove egzistencije. To je, takođe, i roman ličnosti ili psihološki roman, koji je nastao u ispovjednoj formi subjekta (JA ROMAN), koji pred samu smrt, ispisuje jedan svoj sudar sa svijetom, nesporazum i svoju tragičnu sudbinu. Na taj način ostavlja poruku da od izabranog puta zavisi i cio tok „života“, život jedino ima smisla ako se, umjesto osвете, moći i mržnje, nađe put ljubavi. Roman je ponuđen kao „pronađeni rukopis“ o čemu govori i bilješka na kraju romana ispisana rukom

²² Prevod značenja Kur'ana, (Preveo Besim Korkut), Medina, 1412. (hidžretska godina), str. 601.

Ahmedovog prijatelja Hasana: „Svojom rukom napisao Hasan, sin Alijin:

Nisam znao da je bio toliko Nesrećan.

Mir njegovoj namučenoj duši“²³!

Uočili smo da svih šesnaest poglavlja romana počinju ajetima iz „Kur’ana“ i da su podijeljena u dva dijela: u prvom ima devet a u drugom sedam poglavlja. Selimović počinje dijelo citatom iz „Kur’ana“, završavajući citat svojom konstatacijom: „da je svaki čovjek uvijek na gubitku“, u stilu filozofije apsurdna. Šta je želio time da kaže? To znači da čovjek ma šta da radi, uvijek je na gubitku jer smo svi osuđeni na smrt, smrt je nešto što je izvjesno svima. U ovom romanu nalazimo prstenastu formu, odnosno, srećemo se sa kompozicijom rondo²⁴. Sve se vrti u tom krugu, ali bez izlaza.

„Bismilahir-rahmanir-rahim!

Pozivam za svjedoka mastionicu i pero i ono što se perom piše;

Pozivam za svjedoka nesigurnu tamu sumraka i noć i sve što ona oživi;

Pozivam za svjedoka mjesec kad najedra i zoru kad zabijeli;

Pozivam za svjedoka sudnji dan, i dušu što sama sebe kori;

Pozivam za svjedoka vrijeme, početak i svršetak svega – da je svaki čovjek uvijek na gubitku“²⁵.

Pitamo se da li postoji izlaz iz tog kruga? Meša je svoj roman počeo i završio gore navedenim riječima. Tu je završio ovaj citat iz „Kur’ana“ u svom djelu, koji se dalje nastavlja, naravno, ne u romanu, već u „Kur’anu“, i ja ću navjesti još nekoliko riječi: „**osim onih koji vjeruju** „Kur’ana“²⁶. Ovo se direktno odnosi na Ahmeda Nurudina koji će biti na gubitku ako ne vjeruje. Za njega ne možemo reći da ne vjeruje, ali, izostavivši drugi dio, on se približava

²³ Selimović, Meša: Derviš i smrt, Prosveta, Beograd 1999. str. 497.

²⁴ Vujaklija, Milan: Leksikon stranih reči i izraza, Prosveta, Beograd 2002. str. 788. – Rond (fr. rondeau) je mala pjesma, obično od 13 redaka, u dva dela i sa jednim refrenom koji se po određenim zakonima ponavlja.

²⁵ Selimović, Meša: Derviš i smrt, Prosveta, Beograd 1999. str. 199.

²⁶ Kur’an, sura 103, 1–3 prevod Besima Korkuta, podvukao Ahmed Bihorac.

čovjeku u sebi samom, i čovjeku uopšte. Zato čini ono što ne očekujemo od njega, a što se vidi na kraju romana. Na kraju romana ponavlja se isti citat kao i na početku, ali su izostavljene reči „Bismilahir-rahmanir-rahim“ iz „Kur’ana“, što u prevodu znači: „U ime Allaha, Sveopšteg Dobročinitelja, Milostivog, Samilosnog“.

Selimović nije slučajno ostavio nedovršen ovaj citat iz „Kur’ana“. Ahmed Nurudin je pripadao mevlevijskom redu, i njegova derviška dogma je zahtjevala da on živi po određenim pravilima, koja su imala izvorište u „Kur’ana“, i zato je svako poglavlje počinjao ajetom. Nakon svakog događaja derviš se udaljavao od dogme na osnovu čega zaključuje, vrlo jasno, da život ne trpi samo pisana pravila, u njegovoj evoluciji daleko su značajniji nepisani zakoni. Citat počinje „Bismilahir-rahmanir-rahim“!, što u prevodu znači: „U ime Allaha, Sveopšteg Dobročinitelja, Milostivog, Samilosnog“. To je bilo shvatanje Ahmeda Nurudina.

Čitajući roman, zapažamo da nije uvijek tako i da dok život traje, može imati smisla i može biti praćen dobitkom.

Čovjek koji ispisuje svoju sudbinu, svoj život, dok čeka smrt nije niko drugi do Ahmed Nurudin, šejh tekije, uglednik derviškog reda, što otkrivamo kroz kazivanje na početku: „Svijestan sam da pišem zapleteno, ruka mi drhti zbog otplitanja što mi predstoji, zbog suđenja koje otpočinjem, a sve sam ja na tom suđenju, i sudija i svjedok i tuženi“²⁷, sličnost sa Kafkinim Jozefom K. a to je suđenje bez suđenja, jer mu je unaprijed presuđeno. Pisanje pred smrt je njegova potreba da ostavi trag, obeleži svoj boravak na ovom svijetu, svoj život.

Derviš je cio svoj vijek proveo iza zida tekije, u miru sa čvrstim osloncem u vjeri. Ali pred kraj života bio mu je potreban samo jedan događaj, hapšenje brata Haruna i njegova smrt, pa da se suoči sa svijetom punim tajni, nesigurnosti, da shvati koliko je čovjek mali i nemoćan da razume, jer mu je svijet odjednom postao tajna kao i on svijetu, stoje jedan naspram drugog, začuđeno se gledaju, ne raspoznaju i ne razumeju se više. U ovom odlomku nailazimo na Gordijev čvor problema o kome će se govoriti sve vrijeme u romanu a to je: odnos pojedinca i svijeta, šta se dešava sa pojedincem u svijetu, kako se odnose jedan prema drugom i kako pojedinac doživljava svijet? Interesuje nas Ahmedov

²⁷ Selimović, Meša: „Derviš i smrt“, Isto, str. 10.

izlazak iz tekije. Šta je za njega predstavljao susret sa kadinicom?

Saznaviši za hapšenje brata Haruna, kadijinog pisara, ne znajući za razloge hapšenja, Ahmed Nurudin izlazi iz svog sigurnog utočišta, svoje tekije da traži istinu. Mислеći da će kao derviški uglednik i starješina tekije ući na sva vrata bez problema, nailazi na razočarenja. Odlazeći kod mlade i lijepe kadinice da joj priča o svom bolu, prinuđen je da sluša priču o njenom bratu Hasanu. Iako želi da ostane pribran, Nurudin je stavljen na teško iskušenje. Primjećuje sve njene čari, gleda je sa zadovoljstvom: „sa dubokim i mirnim uživanjem“²⁸. Ona ga podsjeća na neku drugu ženu od prije dvadeset godina koju je volio, a ipak ostavio u selu i došao u kasabu. Od kadinice saznaje dosta o Hasanu koji je njegova sušta suprotnost.

Zapažamo da je susret sa mladom i lijepom kadinicom probudio u Nurudinu nemir, čula, sve ono čega se kao derviš čuvao dvadeset godina. Ta njegova osjećanja planu u đurđevskoj noći kada se mlade djevojke okupljaju u vilinskoj noći i kupaju u rijeci. U toj noći on želi da bude sam, tada se vraća u prošlost, u neko daleko vrijeme. Kakve impresije nosimo poslije pročitanih opisa đurđevske noći? Ostaju samo pretpostavke čemu se vraća u toj noći, da li danima bezbrižnog djetinjstva ili Đurđevdanu, slavi svojih predaka. Sve je to dato neodređeno²⁹.

Uvođenjem slike đurđevske noći naglašena je razlika između vjerskih kanona i starih, paganskih vjerovanja koji su zasnovani na ljudskoj čulnoj prirodi, a ne na vjerskoj dogmi. Idući kroz đurđevsku noć derviš na svakom koraku vidi skrnavljenje vjere koju ispovjeda, očajava zbog nemoći da to „bogohuljenje“ iskoreni. U takvoj noći nalik je rijeci koja se iznova vraća svome izvoru. Da li se vraća svome djetinjstvu ili prvobitnoj egzistenciji, onome što su bili njegovi preci, kako je govorio Selimović, ali se o tome može samo nagađati. Posmatrajući prirodu, pronađimo kakva se dervišu nameću pitanja: „Šta smo učinili, šta smo postigli, šta smo srušili, šta izgradili? Da li se uzalud ne borimo protiv prirodnih nagona, jačih od svega što može da ponudi razum? Da nije suviše suho i neprivačno ono što dajemo u zamjenu za sočno drevno divljanje? Čime se suprotstavljamo čarima pradavnih doziva? Hoće li nas osvojiti daleki divlji preci

²⁸ Selimović, Meša: „Derviš i smrt“, Prosveta, Beograd 1999. str. 29.

²⁹ Vidi više u Selimović, Meša: „Sjećanja“, BIGZ, Beograd, 1983. str. 19–45.

i vratiti na svoje vrijeme“³⁰?

Razmislite kakav značaj za Ahmeda Nurudina u toj đurđevskoj noći ima susret sa bjeguncem koji je spas našao u tekiji, kao i derviš? Pronađite u tekstu kako ga je Selimović opisao. Vidio ga je kao da je prikovan, praktično razapet na vratima kapije, u bijeloj odjeći sa fosforim licem koje svijetli, sa otiskom jedne noge u pijesku. U njemu prepoznaje buntovnika koji ne priznaje vlast. Otkriva čovjeka koji je svoju slobodu suprotstavio poretku i jasno pokazao svoje nepristajanje na takvo društvo i vlast. Od tada će ga derviš nositi u sebi i sjećati ga se kada mu bude najteže. Dao mu je ime Ishak³¹. Ishak u njemu izaziva dileme, zbunjenost: sakriti ga, predati gonionicima ili ostati neutralan. Pred zoru će doživjeti još jedan susret sa njim, kada i razgovaraju, iako mu sve liči na san i uobrazilju. „Skoro će zora. Ne bi bilo dobro da nas nađu zajedno“³².

Kada mu otac dođe po odgovor i istinu zašto je Harun uhapšen, Ahmed ide kod nervoznog, mrzovoljnog i duhovno odsutnog muselima, vidi da od njega nema odgovora. Uočavamo ponašanje predstavnika vlasti kada im se obrati derviš koji traži odgovore. Podvucite taj deo teksta. Muselim više pita, opominje i prijeti, nego što daje odgovor. Naravno, Nurudin to primjećuje i to u njemu izaziva još veći strah i nesigurnost. Nurudin je uplašen i nemoćan, pun očaja. U tekiji počinje da se sjeća djetinjstva. Misli na Ishaka i njegovu hrabrost, misli na čovjekovu malenkost u odnosu na svijet. Njegovu tugu i samoću ublažiće Hasan, pokušavajući da mu otvori oči i da ga suoči sa svijetom kakav on jeste. Dobija od Hasana na poklon knjigu sa četiri zlatne ptice, u kojima Nurudin vidi simbol najčistijeg i najvećeg prijateljstva, nešto što će ga podsjetiti na čist san iz djetinjstva kao bajka.

Zašto derviš više ne nalazi mir u svojoj tekiji? Tjeran unutrašnjim nemirima, Ahmed Nurudin ima potrebu da bude što više izvan tekije. Svaki taj izlazak ga obogaćuje jednim novim, neprijatnim saznanjem i iskustvom. Pronađimo u romanu te epizode i razmislimo o njima. U razgovoru sa Hasanom, koji vodi dok on kroti konje, otkriva da je život nešto drugo u odnosu na pravila

³⁰ Selimović, Meša: „Derviš i smrt“, Prosveta, Beograd 1999. str. 47.

³¹ Kemura, Ibrahim: Muslimanska imena i njihova značenja, Sarajevo 1985. str. 30. – Ishak (Isak) je sin Ibrahima, božjeg poslanika.

³² Selimović, Meša: „Derviš i smrt“, Prosveta, Beograd 1999. str. 46.

i dogme, i da je život uvijek širi i veći od zakona i pravila. Hasan pristaje da se, u znak prijateljstva, odrekne nasljedstva ako kadija oslobodi nepravedno optuženog Haruna. Pretpostavljajući prijateljstvo svemu što je materijalno, pokazuje svoju nesebičnost i ljudsku veličinu.

Iz dana u dan Nurudin postaje zbunjeniji onim što otkriva, naročito od trenutka kada sejmeni pokušaju da ga konjima pregaze u uskom sokaku. Tada se zastidio i uplašio svoga kukavičluka, iako je to bila samo opomena vlasti – da se ne raspituje za sudbinu brata. On pokušava, i pored toga, da potraži objašnjenje od kadije, ali, i ovog puta nailazi na zid ćutanja. Ono što ga najviše boli je izdvojenost od svijeta, izbjegavanje i opšte ćutanje. Kao i u Kafkinom „Procesu“, u tekiju će doći dva čovjeka, noću, da ga opomenu da prestane sa svojom istragom. Kada treći put pokuša da sazna istinu kod muftije, vidi kako ga ubija dosada dok igra šah, dok se nalazi u tjelesnom i duševnom mrtvilu. Opet nema odgovora od takvog čovjeka, koga razjeda čamotnja.

Kako se ponaša derviš ? Šta doživljava od predstavnika vlasti? Dani prolaze, i na kraju saznaje da mu je brat prije tri dana ubijen. Vest mu donosi Hasan. U Nurudinu proključaju bijes i mržnja. Iz tvrđave prenosi mrtvoga brata i sahranjuje ga u dvorištu tekije. Drži govor u kome osuđuje zločin i nagovještava pobunu. Probajte da izražajno pročitate taj dio romana. Odmah nakon toga sledi kazna: pregaze ga konjima i prebiju bičevima na ulici. U toku noći dolaze dvojica i odvođe ga u tvrđavu. Opet razmišlja o neuhvatljivom Ishaku, i on mu se opet javlja kao da je prisutan. Dolaze mu prijatelji i izvođe ga iz tvrđave.

Cio prvi dio romana predstavlja izlazak Ahmeda Nurudina iz tekije i upoznavanje svijeta i njegove bezdušnosti. U drugom djelu vidimo sjećanje na događaje koji su se ranije zbili, okolnosti koje su njega i Mula-Jusufa dovele u vezu, sve je u znaku mržnje i osvete, stare istine: „love, a ulovljeni“³³.

Naviru mu misli. Sjećao se rata od prije dvije decenije, ravnice, neke kuće, dječaka, njegove majke pune slobodnog života i ponašanja, slijepe bake. „Bilo mu je šest godina, veselim plavim očima gledao je zadivljeno u vojnike, i u mene, mladog derviša – askera, bili smo drugovi, i prijatelji, ne znam da li je ikog u životu toliko volio, jer sam ga dočekivao radosno i nisam pokazivao da sam

³³ Egerić, Miroslav: „Duh i čin“, Isto, str. 51.

stariji“³⁴. „Neprijatelj je zauzeo mjesto i han. Iskopali su rovove i dočekivali nas bez straha. Vratili smo ih na obalu rijeke tek sedam dana kasnije, i opet zaposjeli mjesto oko hana.

Tada su iz kuće izašla naša dva vojnika, iznenadni napad ih zatekao u hanu, ili su se sklonili, i tu su, skriveni, proveli svih sedam mučnih dana, dok je neprijatelj vršljao po hanu i oko hana. Žena ih je hranila.

Bili smo joj zahvalni, sve dok nisu ispričali da je živjela sa neprijateljskim vojnicima. Nastalo je ćutanje. Zamolio sam starješine da se dječak i njegova slijeпа baka kolima prebace u neko obližnje selo.

A majka? – pitao je mališan. Doći će poslije.

Strijeljali su je, čim su kola postala sitna na prostranoj ravnici“³⁵.

Majka je bila sa vojnicima uvijek, bez obzira kojoj vojsci pripadali. Tada se razvilo prijateljstvo između dječaka Jusufa i vojnika Ahmeda Nurudina. Poslije majčine smrti dječak je bio čobanin u selu.

Dječakov prijatelj, bivši vojnik, doveo ga je u tekiju kod sebe, ali nikada nisu započinjali razgovor o dječakovoj majci i prošlom vremenu. Mula-Jusuf je bio izuzetno poslušan prema Nurudinu, ali je uvijek postojao zid između njih dvojice. Možda je to bio stid zbog majke ili zbog mržnje prema ljudima koji su mu ubili majku. Pošto nije mogao da savlada prepreku koja ih je djelila, Mula-Jusuf se sve više vezivao za Hasana, zbog njegove otvorenosti, zbog nečег toplog i ljudskog koje je nosio u sebi. Kada se Hasan pomirio sa ocem, Mula-Jusuf mu je poklonio „Kur’an“ koji je svojom rukom prepisivao dvije godine.

Pronađimo rečenice u kojima se to najbolje vidi kada dođe do razgovora između Ahmeda Nurudina i Mula-Jusufa, u kome se otkriva duboki ponor između njih. Govore o netrpeljivosti, o Jusufovoj nesreći i paklu u kome živi. Saznaje da je Mula-Jusuf kadijin špijun, da je izdao i Haruna i Ahmeda Nurudina. Osjetivši grižu savjesti, Mula-Jusuf pokušava da se obesi, kao i Juda iz Novog zavjeta³⁶.

³⁴ Selimović, Meša: „Derviš i smrt“, Isto, str. 267.

³⁵ Isto, str. 274.

³⁶ Uporedi, Biblija – Stari i Novi zavjet, Krišćanska sadašnjost, Zagreb 1976; uporedi, dr Janko Oberški: Biblijska povijest Starog i Novog zavjeta, (Drugo izdanje), Beograd 1961.

Nurudin je na velikim iskušenjima, sve to prerasta u mržnju prema Mula-Jusufu.

U dvanaestom poglavlju otkrivamo prijateljstvo između Hasana i zlatara hadži Sinanudina, prijateljstvo puno srdačnosti i uzajamne topline i bez ikakvog interesa. Dok su Hasan i Ahmed bili kod hadži Sinanudina, dolazi muselima da opomene Sinanudina da plati ratnu pomoć, na šta on ne pristaje, jer nije po zakonu. U Nurudinu raste bes prema muselimu jer mu je ubio brata. Tu se i začela Nurudinova misao o osveti vlastima.

„Pokrenut bolom i ogorčen zbog poniženja, Ahmed se odlučuje na osvetu – svojim autoritetom i dobro smišljenom akcijom uspeva da ustalasa mase. U stihijnoj pobuni čaršije život gubi kadija, a na taj visoki položaj dolazi šejh Ahmed Nurudin. Obratite pažnju na događaje koji slijede. Šta nas čudi kod šejha? Kakvu odluku donosi kada zatraže od njega da izda svog jedinog prijatelja? Kao predstavnik sudske vlasti, a na zahtjev vezira, Ahmed potpisuje nalog za hapšenje Hasana. Hasana, zna se, očekuje Harunova sudbina. Međutim, u epilogu radnje pisac nalazi naizgled neočekivana rješenja. Hasan je izbjegao vezirov mač, a Ahmed je za to platio glavom“³⁷.

U romanu „Derviš i smrt“ primjećujemo da je izostala slika širih društvenih odnosa. Selimović je taj društveno-tematski krug bazirao na odnose unutar muslimanske političke i sudske vlasti, i duhovne vlasti, s druge strane. Navodi jedno mjesto kao sintetički sud o vlasti u Bosni i o njenim metodama. To je pismo Hasanovog prijatelja, Dubrovčanina. Po njegovoj ocjeni, vezir je Bosnu uništio jer vlada po svojoj volji, a sebe je poistovetio sa carstvom. Svojom mrežom uhoda i dobro plaćenim činovničkim i policijskim aparatom otkriva ne samo nezadovoljstvo nego i svakog potencijalnog nezadovoljnika i sa njim se surovo obračunava. Kada Nurudin pročita ovo pismo koje su mu donijeli, konstatuje da je ponešto od navedenog tačno, ali je i ružno kad se pročita. Na ovaj način Nurudin je ovu Dubrovčaninovu procjenu učinio i autorovom.

Skrenućemo pažnju učenicima da i sam Nurudin sa svojom ličnom nesrećom i žrtvom postaje odlična ilustracija policijskog terora osmanlijske vlasti u Bosni, koja se proteže i na predstavnike vlasti, što je, takođe, predmet proučavanja književnih kritičara i učeničkog analiziranja.

³⁷ Stanisavljević, Vukašin: Prilozi nastavi književnosti, IV, Epoha, Požega 1994. str. 154.

1.4. KRITIKA O ROMANIMA MEŠE SELIMOVIĆA

Djelo Meše Selimovića predmet je proučavanja mnogih kritičara od trenutka pojavljivanja pa do danas. U knjizi „Poetika pisaca“, prof. dr Nikola Cvetković piše o elementima poetike Meše Selimovića. U uvodnom dijelu teksta prof. Cvetković ukazuje na bogatstvo poetičkih i teorijskih misli Meše Selimovića i naglašava da je on dao veliki doprinos razvoju savremene misli o književnosti. Nikola Cvetković je posvetio posebnu pažnju Selimovićevoj knjizi „Pisci, mišljenja i razgovori“. U toj knjizi se nalaze brojni teorijski iskazi Selimovićevi objavljeni u okviru intervjuua od onog u „Novom listu“ iz 1965. godine pa do „Razgovora sa Mešom Selimovićem“, štampanom u „Književnoj reči“ iz 1973. godine. U svojoj studiji Nikola Cvetković se osvrće na bitne elemente Selimovićeve poetike i najprije ukazuje na stvaralački čin pisanja kako ga vidi sam književnik Selimović. Potom se bavi složenim aspektima stvaralačkog procesa i načina književnog rada kao i delikatnim odnosom i viđenjem složene uloge književne kritike.

U poglavlju „Pisanje kao dijalog sa sobom i emanacija svekolikog čovekovog iskustva i saznanja“ Cvetković ističe odliku samog Selimovićeovog pisanja kojim je iskazivao svoje poglede, stavove i razmišljanja u određenim prilikama i raznim povodima. Ako se pažljivije sagledaju ta njegova zapažanja uočićemo nekoliko stanovišta koja se mogu svesti na jedno uvjerenje: „da je pisanje svojevrstan bit razgovora sa sobom, tada čovek otkriva sebe i svet oko sebe“³⁸. Konstatujući da je to ujedno predivan i nimalo lak posao, nemilosrdna ali i neodoljiva sopstvena potreba. Za Mešu Selimovića je samo pisanje, kako smatra Cvetković, jedna lična „stvaralačka avantura, neka vrsta poniranja u nepoznato, sa neizvesnim ishodima“.

Na nekim mestima Cvetković govori o „oslušivanju svoga bića“ i registruje „tanane treptaje duše“, podsećajući na emanaciju, kada citira Marinu

³⁸ Cvetković, Nikola: Poetika pisaca, Beograd 1994. str. 31; Uporedi sa: Miroslav Đurković i Zuvdija Hodžić: O zlu i dobru, str. 291.

Trumić Kisić i Selimovića da je pisanje „emanacija i uspješno je onda kad je ta emanacija kompletna, kad izražava sveukupnog čovjeka“³⁹.

Uzevši sve ono što je gospodin Cvetković napisao o velikom piscu, možemo zaključiti da je poetička misao M. Selimovića vrlo razučena i višeslojna, u osnovi duboko saglasna sa složenim umjetničkim stvaranjem sa kojim kreativno korespondira.

Došli smo do zaključka da je za Selimovića mnogostrano, bogato i životno iskustvo prije svega zaloga za produbljeno i kompleksno književno djelo, pa i za složenu poetičku misao i koncepciju spisateljskog rada. Ovdje je istaknut veoma upadljiv i veoma strog sud o stvaralaštvu, uz zapažanje da pisac mora da zna puno o književnosti, estetici, filozofiji, koliko i kritičar i esejista. Svoje veliko interesovanje za Selimovića, još od pojavljivanja djela „Tišine“ 1961. godine, pokazao je i Midhat Begić. O većini drugih djela pisao je tek poslije njihovog objavljivanja. „Tišine“ i „Tvrđava“ dobili su samostalan kritički osvrt, a o drugim djelima, pisao je kraće osvrte. O najvažnijem Selimovićevom romanu, „Derviš i smrt“, kritičar je pisao u okviru sintetskih osvrta. Begić Selimovićevo djelo vrednuje u tri nivoa: a) na nivou strukture tzv. „ex-srpskohrvatskog romana“, b) na nivou bosanskohercegovačkog romanesknog kruga i c) na nivou strukturne evolucije piščeva stvaralačkog procesa.

U svom eseju iz 1965. godine „Pokušaj o strukturi našeg romana“, Begić daje panoramu razvojnih tendencija romana poslije Drugog svetskog rata, i u tom sklopu se osvrće na prvi Selimovićev roman „Tišine“. On se tu zalaže za cjelovit pristup romanu, napominjući da prvi romani u ondašnjim jugoslavenskim književnostima nisu uspjeli da emancipuju svoju unutrašnju predmetnost, jer zadržavaju stari lokalni kolorit i okvir. On u analizu uvodi pojam „interni ugao“, koji isto znači kao pojam „bosanskohercegovački ugao posmatranja“.

Iz bosanskohercegovačkog književnog kruga izdvaja roman „Tišine“ (1961) Meše Selimovića. Ne mijenja se samo unutrašnja perspektiva djela, već se bitno mijenjaju tematske granice romana: sada se afirmišu teme izvan „historijskog revolucionarnog proloma“, što znači da se afirmiše ideja o tome da život i iskustvo ostaju neomeđena prostranstva romana.

³⁹ Trumić Kisić, Marina: Boja „Derviša“, NIN, 1969; Meša Selimović: Pisci, mišljenja i razgovori, „Sloboda“, Beograd 1979. str. 358–359.

U romanu „Tišine“, Begić naglašava meditatativni i esejistički karakter romana, u kojem se ratnik ne snalazi u novoj životnoj situaciji, pa izlaz traži u vraćanju na front, u nostalgično jedinstvo sa historijom u ratu.

Ovim romanom konačno privlači pažnju jugoslavenske književne javnosti. Iste jeseni postaje glavni urednik IP „Svjetlost“. Naredne godine izabran je za predsjednika Udruženja književnika Bosne i Hercegovine. U prvomajskom broju sarajevskog „Oslobođenja“, prvi put objavljuje odlomak iz romana koji piše („Derviš i smrt“): „Šta sam ja sad? Zakržljali brat ili nesigurni derviš? Jesam li izgubio ljudsku ljubav ili sam oštetiо čvrstinu vjere, izgubivši tako sve?... Jesam li izgubio ljudski lik ili vjeru? Ili oboje“⁴⁰?

U eseju koji je objavljen u časopisu „Izraz“ pod naslovom „Četiri romana“, iz oktobra 1967. godine u Parizu, dat je pariški ugao posmatranja, tačnije: čitanje djela sa aspekta aktuelnog serbokroatiškog seminara na Sorboni, došlo je do punog izraza u analizi romana: „Kiklop“ (1965) Ranka Marinkovića, „Bekstva“ (1966) Oskara Daviča, „Bajka“ (1966) Dobrice Ćosića i „Derviš i smrt“ (1966) Meše Selimovića.

O nesumnjivo izuzetnoj vrijednosti romana „Derviš i smrt“ duži niz godina svjedoči veliko interesovanje kako čitalačke publike tako i književne kritike. Roman odlikuje novi pristup ostvarene teme u djelu i fiktivna stvarnost umjetničkog djela, daleko više nego novost tematike. Selimović se, kao i mnogi pisci prije i poslije njega, bavi većitim temama književnosti: pitanja o životu i smrti, ljubavi i mržnji, prijateljstvu i izdaji, sreći i nesreći, mehanizmu vlasti. Ono što je karakteristično i neponovljivo kod njega je način kako se ove kompleksne teme razvijaju u romanu, prepliću, proizilaze jedna iz druge i međusobno se osvjetljavaju.

Roman je koncipiran kao pisana ispovijest derviša Ahmeda Nurudina kroz koju on pokušava da shvati i objasni promjene koje su mu se dogodile. Važno je navesti učenike da uoče njegov motiv za pisanje ovog djela, koji se nalazi u prvim rečenicama romana: „Počinjem ovu svoju priču, nizašto bez koristi za sebe i druge, iz potrebe koja je jača od koristi i razuma, da ostane zapis moj o njemu, zapisana muka razgovora sa sobom s dalekom nadom da će se naći neko rješenje kad bude račun sveden, ako bude, kad ostavim trag mastila na ovoj hartiji što

⁴⁰ Vidi, „Tuzlarije“, Tuzla od 5. 1. 2009.

čeka kao izazov. Tako ću moći da vidim sebe kakav postajem, to čudo koje ne poznajem, a čini mi se da je čudo što uvijek nisam bio ono što sam sad...”⁴¹ Svojom pisanom ispoviješću derviš izražava potrebu za sagledavanjem sopstvenog života, sumiranjem njegove vrijednosti, utjecaja drugih na njega i svog utjecaja na druge. Šta je pisac želio da postigne ovom ispoviješću? Sama ispovijest je trebalo da mu približi stvarnost, da mu ponudi odgovore, pomogne da uspostavi ravnotežu i harmoniju u životu i mislima. Jedna od posebnih Hasanovih odlika je ljubav prema pričanju, a njegove priče ostavljaju na sagovornike snažan utisak. U tamnici je Hasan upoznao vojnika koji mu je pokazao kako da pričom olakša život, i ako ono što je neminovno mora da se dogodi. Podstičući na razgovor o sinu majku koja je izgubila smisao života, kada joj je sin poginuo, spava s kamenom na prsima i čeka smrt, Hasan donosi radost ožalošćenoj majci, koja je pričajući o sinu zaboravljala na smrt.

Dervišu izgleda da je sve loše na kraju: seljaci su propili pomoć koju im je ona dala, mrzili su je zbog škola koje su im otuđile djecu od posla i slabo su učila. Hasan se sa tim ne slaže: „Nije. Zašto? Umrkla je očekujući prijatelja svoga sina, shvataš li? Puna lijepih riječi, željna da govori o svojoj ljubavi, nije mislila na smrt“⁴².

Povodom romana „Derviš i smrt“, Midhat Begić u svoj kritički i teorijski rječnik pojmova, uz već spomenute pojmove ex-srpskohrvatska književnost, bosanskohercegovački romansijerski krug i slično, uvodi po prvi put izričito u našoj kritici i nauci o književnosti pojam „muslimanska književnost“. Nakon toga odmah prelazi na književnu paralelu Selimović – Andrić, budući da je Andrić prvi srodnik i veliki prethodnik Selimovićev, ističući već kod prve paralele da je: „Selimović, međutim, ostvario drukčiju harmoniju linija koje se prelijevaju i stapaju u osobenu, njegovu, orijentalno-slavensku ornamentiku djela.”⁴³ Najveća razlika između ova dva pisca vidi se u strukturi njihovih djela: ono što je noseća poluga Andrićeve umjetničke proze – realno platno historije, utemeljenost priče na konkretnim historijskim događajima, datumima i ličnostima, čime se njegovo djelo prikazuje kao velika freska i pouzdana hronika, jeste ono što nedostaje

⁴¹ Selimović, Meša: „Derviš i smrt“, Sarajevo 1983. str. 25.

⁴² Isto, str. 264.

⁴³ Agić, Nihad: Mithat Begić i poetika viđenja, Razlika / Difference (Časopis za kritiku i umjetnost teorije), br. 2.

Selimovićevom umjetničkom tekstu. Kod njega nema sistematskog osvrta na prostor i vrijeme zbivanja, pa apstrahujući od historijskog ambijenta romaneskne ili pripovjedne radnje, autor težište stavlja na ljudska zbivanja, koja time dobijaju na univerzalnosti u značenju i na dubinskoj mnogosmislenosti.

Prelazeći na opis strukture romana „Derviš i smrt“, Begić konstatuje da je to velika i složena struktura izgrađena od samih pripovjednih suština, stilski jedinstvena i kristalno čista u izrazu. Posmatrajući strukturu suštine romana, on zapaža da njegova dvostruka struktura – kao romana određenih zbivanja i kao jezičke strukture njegova oblika – predstavlja jednu od izuzetnih komponenti djela. Ta osobina, zaključuje Begić, proizilazi iz autorova znatnog zahvata u moderna sredstva izraza, od kojih je najvažniji „unutrašnji ogoljeli glas čovjeka”, tzv. unutrašnji monolog, koji Selimović koristi u izuzetnim stanjima psihološkog i psihičkog naboja. Begić je prikazao moderne i neočekivane prelome, od Ahmedove vjere u moralni red u svijetu („pokušaj da se uvede red, znači učiniti svijet još gorim“), rasvetljavanje tajanstvene smrti brata Haruna, dospijevanje u zatvor, pa do toga da je od borca s apsurdnom vlasti, a koristeći njene mehanizme, i sam se uspio do vrha piramide vlasti, da bi najzad okončao kao žrtva vlastitih spletki i neumitne sudbine: zatvarajući dosije vlastite savjesti moglo bi se reći da je ona prešla put od ideala do licemjerja i ništavnosti (optužba jedinog prijatelja, Hasana).

Posmatrajući ga dalje paralelno sa Andrićem, konstatujemo sljedeće: Andrić mozaičnim povezivanjem priče stvara cjelovitu strukturu djela, dok je kod Selimovića prisutan jedinstven raspon romana izveden oko derviša Ahmeda Nurudina, a priče su njegovi unutrašnji ornamenti.

Prateći vlastito metodsko polazište u pristupu genezi Selimovićevog književnog djela, Begić dolazi do „Tvrđave“, i nju odmah smješta u intelektualnu strukturnu korelaciju prema „Derviš i smrt“ i rasvjetljava antipodne pozicije dva glavna lika romana – Ahmeta Šabe i Ahmeda Nurudina. Zbog jasne povezanosti „Tvrđave” s „Ljetopisom Mula Mustafe Bašeskije“, Begić zapaža da je to jedan od razloga što su prostorni ambijent i vremenska omeđenost radnje u ovom romanu konkretniji i jasniji nego u romanu „Derviš i smrt“. Hroničarski realizam se u njemu naglašenije ispoljava, slika svijeta upotpunjuje, a događaji i zbivanja dobivaju na plastičnosti i reljefnosti. Poštujući autorovo upozorenje o svom djelu da je „Tvrđava“ pandan romanu „Derviš i smrt“, Begić slijedi trag njihovih unutrašnjih razlika, otkrivajući da su sredstva pisanja u „Tvrđavi“, kao simbolu

međuljudske nepremostivosti, znatno izmijenjena.

Novi period počinje s „Maglom i mjesecom“, minijaturom toka svijesti, dok se „metamorfozni preokret prelaza“ na mirnodopske teme zbiva s njegovim velikim i složenim romansijerskim tvorevinama, s krupnijim narativnim formama, a kao centralna tema njegovog opusa izranja mit o porodici i krvnom srodstvu, što ga izdvaja od ostalih umjetnika riječi njegove generacije. Ovaj mit vuče korjene iz bošnjačke narodne poezije, iz balade Hasanaginica“.

Magistar Nadija Rebronja je u svom radu „Kur’anski podtekst prvog djela romana „Derviš i smrt“ Meše Selimovića“⁴⁴ dala opširan osvrt na direktnu vezanost pomenutog romana za islamsku svetu knjigu „Kur’an“. Govoreći o nastanku mevlevijskog reda, Nadija Rebronja ističe krug kao univerzalni i islamski simbol kojim se objašnjava suština sufijske filozofije. Krug kao islamski simbol sadržan je u ritualnom plesu derviša koji pripadaju mevlevijskom redu. Njima je pripadao i Ahmed Nurudin. Derviši pri ritualu prave tri kruga, tri stepena približavanja bogu. Krug plesača predstavlja Kosmos; plesači predstavljaju planete koje kruže oko svoje ose, zatim oko Sunca, simbolišući ono što je vječno, izvor i utoka svega⁴⁵. Poglavlja ovog romana prave krug oko iste ose i daju univerzalnu i opšteljudsku poruku.

Povezanost „Kur’ana“ i Mešinog „Derviša“, iako istaknuta citatima, nije potpuna jer Selimovićeve poruke odstupaju od religijskih normi. Nadija podvlači da je i sam Selimović često govorio: „Neki kritičari smatraju da sam ja eksplicirao istočnjačku filozofiju. Nisam uopšte... „Kur’an“ je za mene svaki kodeks mišljenja, svaki kanon na koji se pozivaju ljudi... Dakle, čist simbol...“⁴⁶. Ovim romanom autor sigurno nije imao namjeru da govori o religijskim dogmama i normama, ali je uspio da stvori univerzalno književno djelo, ističući paralelu između vjerskog i ljudskog. Kada se tumači ovaj roman, ne smijemo zapostaviti

⁴⁴ Rebronja, Nadija: „Kur’anski podtekst prvog djela romana Derviš i smrt Meše Selimovića“, Letopis Matice srpske, god. 184, knj. 482, sv. 4, Novi Sad od oktobra 2008. godine 757–758. – Nadija Rebronja je 2008. godine na Univerzitetu u Novom Sadu, Filološkom fakultetu, odbranila magistarski rad Kuranski podtekst romana „Derviš i smrt“ Meše Selimovića.

⁴⁵ Uopredi sa Džemaludin Latić: U slavu pjesništva o uzvišenoj ljubavi, „Mualim“, br. 15, Sarajevo od 30. septembra 2003. str. 34–35.

⁴⁶ Uopredi, Lagumdžija, Razija: Kritičari o Meši Selimoviću, Svjetlost, Sarajevo 1973. str. 350.

veliku ulogu kur'anske misli, bez obzira na insistiranje mnogih kritičara na utjecaj islamskog duha na Selimovića. Nametnuta dilema se može riješiti ako uporedimo originalan tekst „Kur'ana“ sa Selimivićevim citatima. Takav postupak je, sigurno, veliki problem i dobrim poznavacima „Kur'ana“, jer se navedeni, ajeti kao moto svakog poglavlja, razlikuju od najboljih prevoda „Kur'ana“. Citati su, uglavnom, izdvojeni iz konteksta određenog ajeta, i često dobijaju suprotno značenje od kur'anskog. Da Selimović u romanu „Derviš i smrt“, imenima svojih junaka daje određenu simboliku, ili njima upućuje na kur'ansku povezanost, primjećuje mr Nadija Rebronja. Svjetlost vjere nosi ime Ahmed, što na arapskom znači odveć pohvaljeni, što je drugo ime poslanika Muhameda s.a.v.s.⁴⁷. Sasvim sigurno možemo pretpostaviti da je Selimović želio analogijom da ukaže na Muhameda s.a.v.s., posljednjeg i najvažnijeg od Božjih poslanika, koji su, takođe, dolazili kod tadašnjih vladara propovedajući Božju istinu i od njih bili neshvaćeni i progonjeni.

Zbog navedenih kvaliteta i velikog značaja, roman „Derviš i smrt“ je stalna i nepresušiva inspiracija književnih kritičara, orijentalista, esejista i drugih. Egerićeva knjiga „Duh i čin“, koja sadrži „eseje o romanima Meše Selimovića“ je nezaobilazan priručnik za pravilno tumačenje ovog romana. Tačnije, u njoj se nalazi sedam eseja o tri Selimovićeve romana („Tišine“ su predmet prvog, „Derviš i smrt“ naredna četiri, „Tvrđava“ šestog. Analizirajući navedena tri romana – mrežom ideja povezanih, ali izdvojenih iz cjeline Selimovićevo pripovjedačkog i romansijerskog stvaralaštva – Egerić, kako primjećuje Bogdan A. Popović, kao kritičar nastoji da agrumentovano iznese svoju osnovnu tezu. Ističe ga kao autora koji afirmiše neke od bitnijih osobina suvremenog romana. Pisac čiji junaci usmjeravaju naš roman prema „nalozima i podsticajima moderne misaonosti i senzibilnosti“⁴⁸. Prema Miroslavu Egeriću, koncentracijom na unutrašnji život junaka, roman „Tišine“ predstavlja pripremu za „presudan skok ka velikom kraljevstvu izraza“⁴⁹. Taj skok će biti, svakako, ostvaren romanom

⁴⁷ a. s. – Alejhi selam (Prevod sa arapskog jezika: Alah ga spasio ili neka je mir i spas na njega); s.a.v.s „Neka je Allahova milost i mir na Njega“.

⁴⁸ Popović, Bogdan A.: Progledavanje verničke svesti, NIN, br. 2597, Beograd, od 5. oktobra 2000.

⁴⁹ Egerić, Miroslav: Duh i čin, Zadužbina „Petar Kočić“, ITP „Zmaj“, Banja Luka, Beograd, Novi Sad 2000. str. 16.

„Derviš i smrt“. Pomenuti eseji o ovom romanu tumače dramu dogmatske svijesti koja se odriče lagodnosti komformizma i preobraća u jeretičku pobunu. Sukobi između načela vlasti i moralnog načela ispoljavaju se kao „sudbinski momenat u odnosu na pojedinca čija misao stremljenost je moralnosti“. Djelimično ovako izvedena iz romana „Derviš i smrt“ (vlast i nasilje naspram ljubavi i razumjevanja, vjera u riječi kao svojevrsan izraz bunta), „Tvrđava“ se Egeriću u početku čini kao roman s tezom, bez prave životnosti. „Tvrđava“ je, smatra Egerić, „nov momenat u evoluciji Meše Selimovića“ – dramatičan dijalog sa svijetom, u izvjesnom smislu rječitiji od onog u „Dervišu“⁵⁰.

Podvlačimo Egerićevu konstataciju da je Selimović, vjerovatno najplastičnije u južnoslavenskom romanu, izrazio „progledavanje jedne verničke svesti“. Meša je prvi put, u našoj književnosti, pokazao lice velikog mehanizma vlasti i moći, njegovo djelovanje na „život pojedinca koji oseća suprotnost između moralnog poretka i poretka delanja“. Takođe, prvi put je pokazana prava priroda totalitarnog ustrojstva i zatvorenosti autoritarnih struktura. U romanu „Tvrđava“ prikazan je poniženi čovjek koji se drznuo da svoju istinu suprotstavi vladajućoj, što niko u našoj književnosti nije učinio. Bogatu i slojevitom strukturu i simboličnu dimenziju romana „Tvrđava“ ovako vidi dr. Kemal Džemić: „Roman „Tvrđava“ podsjeća na mrežu isprepletenu egzistencijalnim problemima nesretnih junaka, koji tragaju za smislom postojanja u jednom nehumanom, totalitaristički konstruiranom društvenom sistemu“⁵¹. Naravno, prvenstvo Selimovićevih romansijerskih iskoraka ne bi bilo zamislivo da ovaj pisac, „prvi u našem književnom prostoru“, nije realizovao težnju za jezikom koji „dubinski prati“ i izražava struje i vrtloge svijesti što nastaju sučeljavanjem mišljenja i djelovanja, duha i čina⁵².

Zato je veliki broj doktorskih i magistarskih radova ugledao svjetlost dana od Egerića, E. Ustamujić, M. Pervića do mnogih drugih čiji je doprinos vrlo veliki. Sve ovo navodimo s toga što mislimo da svaka ozbiljna knjiga na uzrastu IV razreda srednje škole podrazumjeva upoznavanje književne kritike i naučnostručnih radova sve više, što će se roman „Derviš i smrt“ raditi uz

⁵⁰ Popović, Bogdan A., Isto. str. 18.

⁵¹ Kemal Džemić – Fenomen intelektualca u književnostima južnoslavenske interliterarne zajednice, Matica bošnjačka, 2020, Novi Pazar, str. 74.

⁵² Popović, Bogdan A., Isto. str. 24.

učeničku aktivnost i rad, a uz nastavnikovo usmjeravanje i planiranje rada. Samo će neuki nastavnici predavati književnost i književno djelo Meše Selimovića, a svi metodički upućeni staviće u prvi plan djelo i učenika, pri čemu nastavnik može biti dobar organizator, a učeniku se pružaju mogućnosti kreativnog ispoljavanja i dubljeg upoznavanja književnosti.

2. TEORIJSKE OSNOVE

2.1. METODOLOGIJA PROUČAVANJA ROMANA

U cjelini Selimovićevog opusa roman „Derviš i smrt“, čijim ćemo se nastavnim tumačenjem studijski pozabaviti, ima posebno mjesto u nastavi. Čitajući ovo djelo, koje je sigurno obilježilo stvaralaštvo Meše Selimovića, nameće nam se bezbroj pitanja koja traže odgovore. Ali što se više razmišlja, odgovori koji se nude izgledaju nedorečeno i zahtijevaju različite pristupe. U romanu „Derviš i smrt“ dominira ljudska drama čovjeka u nevremenu i širi tragizam ljudske sudbine uopće gdje je čovjek uvijek na gubitku. Pošto tragizam, pored ostalog, proizilazi iz naglašenog pristupa dogmatičnosti, preispitaćemo njihov snažan utjecaj i upliv.

Da bismo izvršili razvrstavanje narativnih djela na velike i male epske forme, potrebno je da se različite pripovjedne vrste žanrovski grupišu i teorijski dobro prouče. Velika narativna djela čine većinu umjetničkih djela. Romanom se kroz preplitanje različitih događaja, ličnosti i zbivanja prikazuje slika života. On svijet i ljude ističe kao na dlanu, sa željom, da ostvari kompleksnu povezanost različitih umjetničkih elemenata. Za razliku od romana, manje epske vrste teže

većoj koncentraciji pripovjedača. One obuhvataju jedan dio iz života, događaj kroz koji se prožimaju sve situacije i postupci junaka. Podjela po obimu i ustrojstvu je vrlo pogodna za istraživanje odnosa unutar narativnih žanrova. Šklovski, Tomaševski i Kajzer, genološko uporište za istraživanja ove vrste zasnivaju na tezi da je roman nastao kao rezultat uzajamnog djelovanja, kombinovanja i povezivanja jednostavnijih i sažetijih narativnih vrsta. Viktor Šklovski je često isticao da se roman razvio iz zbornika novela⁵³. Kajzerovo mišljenje je, takođe, zanimljivo da i mala i velika epska djela imaju isto morfološko jezgro kao i da ne žive po istim zakonima. Prema njegovom tumačenju, i romani i pripovjetke ugrađuju u svoju strukturu jednostavne morfološke tvorevine, ali je roman u odnosu na pripovjetku različit po tome jer proširuje radnju i prikazuje umjetnički svijet⁵⁴.

Romanesko djelo povezuje, kombinira i prepliće veliki broj priča, ali razara samostalnost i cjelovitost njihovu pretvarajući ih u sižejne djelove preko kojih razvija i širi svoju tematiku. U romanu se priče javljaju i razvijaju uporedo ili se spajaju, srastajući jedna sa drugom i svojim oblikovanjem postaju djelovi novog, proširenog i po strukturi izmjenjenog djela.

Metodička rješenja interpretacije ovog romana mogu biti različita, i prije svega, zavise od vještine nastavnika i motivisanosti učenika za rad. Suvremena nastava upražnjava princip da pisac svoje mjesto ustupi književnom djelu, a nastavnik učeniku kad god je to moguće.

Između romana i ostalih epskih vrsta, kao i između romana i pripovjetke na primjer, postoje formalne i suštinske literarne razlike. Roman je šira idejno-tematski kompaktna narativna vrsta sa brojnim literarnim specifičnostima. Stoga i školsko, kao i naučno, proučavanje romana ima sopstvenu i prilično razrađenu metodologiju.

Vidovi proučavanja romana su raznoliki i njegovoj prirodi prilagođeni.

Različiti su pristupi književnoumjetničkom djelu kao i njihovi rezultati. Uglavnom se svode na spoljašni i unutrašnji, a oni plode brojne naučno-stručne

⁵³ Bajić, Ljiljana: Metodički pristup zbirci pripovedne proze, Beograd 1994. str. 18. ; Uporediti: Šklovski, Viktor, Uskrsnuće riječi, Zagreb, 1969. str. 52. i dalje.

⁵⁴ Bajić, Ljiljana, Isto, str. 19.; Uporediti, Kajzer, Wolfgang: Jezičko umetničko delo, Beograd, 1973. str. 414.

metode pri tumačenju djela. Svi pristupi se svode na dva osnovna: spoljašnji i unutrašnji.

Kao što je već istaknuto, roman „Derviš i smrt“ imao je zanimljivu stvaralačku historiju, koja priziva sagledavanje estetičkih datosti djela u vantekstovnom/spoljašnjem kontekstu, pri čemu u školskoj interpretaciji valja imati u vidu i ove činioce:

kultura i tradicija;

društveno-politička i filozofska shvatanja;

piščeva biografija;

repcija djela u različitim sredinama i vremenima.

Spoljašnji/vantekstovni pristup, načelno, temelji se na biografskoj, psihološkoj, sociološkoj, filozofskoj, pozitivističkoj metodi, a sve su one vrlo adekvatne i funkcionalne pri tumačenju „Derviša“.

Stvaralačka historija i struktura romana kao da ih priziva, koju više koju manje, pri školskom proučavanju djela, sve utoliko više, što ovaj kreativni nastavni čin tvore zajedno znalac/nastavnik i đak, onaj ko valja da, stručno i umješno vođen, uz pomoć adekvatnih metodoloških postupanja, otkrivanjem, sopstvenom aktivnošću, dođe do novih saznanja o ljudima i životu – jedno, i čitanjem romaneskne proze i njenim analitičkim dubljim misaonim upoznavanjem otkriva nove estetičke pojavnosti i specifičnosti M. Selimovića; istraživačkim čitanjem i interaktivnom nastavom đak bi trebalo da se uživi, misaono i emotivno, u ljepotu iskaza, u mudrost pripovjedanja, da uoči i doživi estetički užitek u vrhunskom djelu, naravno u jeziku i stilu djela, što je drugi, ne manje važan zadatak svake valjane školske analize romana, pogotovu u srednjoj školi.

S obzirom da je „Derviš“ estetičko/filozofska refleksija tragičnog događaja u piščevoj porodici, prirodno je da ćemo u njegovu školsku interpretaciju ukomponovati te biografske podatke, da ćemo djelo tumačiti ne samo iz konteksta vremena o kome se pripovjeda, već i iz društvenog i ideološkog konteksta vremena njegovog nastanka (revolucija, socijalizam, marksizam), – a to je, opet, spoljašnji, ali širi istorijsko-sociološki i svakako filozofsko-metodološki put tumačenja Selimovićevog teksta.

Kad svemu dodamo da fabularni tok teče uz obimnu kur'ansku filozofskosociološku misao, jasno je da će interpretacija biti potpuna tek kad je obogatimo i religiozno-filozofskom komponentom, što neće biti lako ni nastavniku, čijem intelektualnom profilu nedostaje to znanje, ni učeniku koji je na tom terenu takođe neuk.

Metodološki, dakle, interpretacija ovog romana u srednjoj školi imperativno priziva pristupe koji u našim školskim uslovima nemaju adekvatan i poželjan ambijent.

Kako to metodički razriješiti? – postavlja se pitanje.

Odgovor je jasan – uz znanje i metodički elan – jednostavno, ali ne i lako.

Pošto našim nastavnicima zbog sistema studija, nedostaje poznavanje filozofije religije, „Derviš“ može biti jak podsticaj da se upoznavanjem literature – nadoknadi taj intelektualni manjak. Kažemo podsticaj zato što nam je to znanje neophodno i u tumačenju brojnih drugih djela svjetske i naše književnosti, pri tumačenju stare pa i savremene postmoderne književnosti.

Koliko će koja od ovih metoda koje pripadaju spoljašnjem pristupu biti korišćena, koja će biti dominantna, to zavisi od opštih ciljeva nastave književnosti u određenoj školi, od operativnih zadataka nastave u konkretnom razredu, od vrste nastave (obavezna ili izborna; redovna ili dodatna) kao i od vrste škole (gimnazija ili neka stručna), svakako i od nastavnog plana (fond časova) i nastavnog programa, od operativnih zadataka u njemu i od konteksta obrade djela (obrada u cjelini ili interpretacija odlomka; djelo kao domaća ili školska lektira); interpretacija će biti uspješnija recimo, u tehničkoj nego u medicinskoj školi jer poznato je da djevojke ne pokazuju interes za sociološke niti filozofske probleme. Dakle i polni sastav razreda valja uzeti u obzir pri odabiru i stvaranju metodološkog pristupa odnosno metodičkog sistema proučavanja romana u školi.

Ako bi se djelo tumačilo intenzivnom analizom njegovih dominantnih činilaca, na primjer jezika i stila, ili filozofija romana, ili filozofija jezika u romanu, ili njegove kompozicije i sl. – onda bi adekvatniji bio unutrašnji pristup koji, zavisno od cilja i teme, priziva aktivan rad uz pomoć jezičko-stilske, komparativne, semiotičke, strukturalističke, recepcionističke ili fenomenološke metode.

Priroda djela, tema, likovi, ideje, filozofija, jezik, kompozicija, njegova

misaonost, lirizam i gnomičnost – prizivaju suptilan unutartekstovni pristup i metode koje ga najbolje tumače.

Tu, dakle, nema dogmatičnosti.

Isto djelo, u skladu sa ciljevima nastave i didaktičkim uslovnostima, može se uspješno tumačiti i vantekstovnim i unutartekstovnim pristupom.

Derviš je vjerovatno kao i druga literarna djela vrhunskog dometa, paradigmatičan u tom pogledu.

Kreativan nastavnik može vrlo uspješno organizirati proučavanje ovog romana uz upražnjavanje i jednog i drugog pristupa, uz dominaciju raznolikih književno-naučnih metoda, koje, uklopljene u školski kontekst, vode realizaciji nastavnih ciljeva.

2.1.1. UNUTRAŠNJI PRISTUP

Unutrašnji pristup, kao i teorija o unutrašnjoj formi je mlađi od spoljašnjeg; u Teoriji književnosti prisutan je od sedamdesetih godina XX vijeka kada ga uvode Velek–Voren, a u našoj nauci o književnosti značajne priloge o ovom teorijskometodološkom problemu dali su Milošević, Koljević, Đurčinov, Konstantinović, Novica Petković... No, mislimo da ozbiljne naučne sinteze tek predstoje jer se ovim problemom bavi sve više teoretičara književnosti.

U Metodici književnosti, čija metodologija jednim djelom proishodi iz Metodologije nauke o književnosti, pionirske korake učinila je zagrebačka metodička škola, a najuspjelije primjere njegove primjene u praksi nalazimo kod Milije Nikolića. Unutrašnji pristup tumačenja književnog djela je novijeg datuma. To je tumačenje književnog djela koje se zasniva na razmatranju svih onih elemenata unutar samoga djela koji određuju njegovo umjetničko dejstvo, smisao i značenje. Unutrašnji pristup književnom djelu obuhvata analizu jezika, stila, teme, karaktera, radnje, kao i međusobnih relacija svih drugih elemenata jednog djela, njihovog sveukupnog umjetničkog smisla i značenja. Često je neodvojiv od spoljašnjeg pristupa književnom djelu, ali on se od njega suštastveno razlikuje

obično po tome što pojedine elemente književnog djela ne posmatra u njihovoj biografskoj, historijskoj ili literarnoj genezi, nego u njihovoj neposrednoj funkciji unutar samog djela. Ta funkcija se, međutim, često i ne može shvatiti bez onih uvida u prirodu književne tvorevine koje omogućuje spoljašnji pristup književnom djelu, tako da ova dva pristupa obično čine neodvojivu cjelinu, u kojoj, razumije se, jedan od njih može biti znatno snažnije naglašen⁵⁵. Unutrašnji pristup književnom djelu je konačno usmjerio pažnju istraživača na samo djelo, strukturu i umjetničku suštinu. Posmatra delo kao jezički znak i estetski predmet. Ovaj pristup je promovisao interpretaciju književnog djela. On obuhvata analizu: jezika, tematike, likova i njihovih karaktera, vremena, prostora i strukture književnog djela.

Prvo proučavanje unutrašnje strukture romana „Derviš i smrt“, izvršeno je kada se kritika zainteresirala za jezik i stil ovog književnog djela. Prisustvo psihologije u oblasti proučavanja književnosti može se shvatiti ako imamo u vidu da su i stvaralac i književni lik i čitalac povezani kao bića sa složenim duševnim svijetom. Psihologija je ulazila u književnu kritiku preko interesovanja za psihološko proučavanje autora, stvaralačkog procesa, tumačenja sadržine djela i tumačenjem likova, što je nezaobilazno je pri proučavanju romana. Djelo kod učenika izaziva dvojake afekte: (1) suafekat – je jednak afektu koji se javlja u liku Ahmeda Nurudina i izazvan je okolnostima koje zajednički prate i on i čitalac i (2) sopstveni afekat – koji se javlja kao strah za derviša od situacije u koju će zapasti; čitalac se poistovećuje sa likom.

Tako se i psihoanaliza nudi kao metoda kojom ćemo uspješno doći do brojnih bitnih činilaca umjetničke sugestije, kao i do saznanja o stvaralačkom procesu autora.

Umjetnički originalno, u trenutku pojavljivanja s predznakom i aurom nove i intrigantne forme, djelo i sadržinom i formom izuzetno i inspirativno – nudi se, dakle i za spoljašni i za unutrašnji pristup; njegove vrline možemo otkrivati uz primjenu brojnih metoda, pri čemu valja imati u vidu da nastavnik, bez obzira na lični afinitet, ne treba da forsira ili natura ni jednu metodu. Njegovo načelo treba da bude metodološki pluralitet i princip adekvatnosti.

Ako je nastavnik znalac i kreativno usmjeren, roman će, uz prethodne

⁵⁵ Nikolić, mr Ljiljana i Milić, Bosiljka: Isto, str. 244–245

zadatke za usmjereno čitanje, zainteresirati đake; samo pod tim uslovom, uz dobru motivaciju, oni će djelo pročitati i poželjeti da ga prouče, a to znači shvate i proosjećaju.

To treba da bude krajnji cilj. Jer bez pročitanoj djela, besmislena je svaka složenija metodologija.

Tek pošto đake motiviramo da pročitaju djelo, tek kad anketno utvrdimo koliko ih je djelo pročitalo, a koliko se posredno o njemu obavjestilo – možemo kreirati neposrednu metodologiju njegovog proučavanja na nastavnim časovima.

Proučavanje romana u srednjoj školi uslovljeno je, svakako, didaktičkim okolnostima na koje smo već ukazali.

Da li ćemo roman proučavati u cjelini ili ćemo intenzivnom analizom odlomka dolaziti do njegovih suštinskih vrijednosti, zavisice od uzrasta, vrste škole, fonda časova, ciljeva i zadataka nastave.

I jedan i drugi put poznati su u nauci i jedan i drugi imaju valjane argumente i dali su naučne rezultate, a sve se to prenijelo i na metodiku nastave književnosti. U pogodnom ambijentu francuski fragmentarni pristup davao je lijepe rezultate, u drugačije koncipiranoj nastavi, u Rusiji, dakle u drugačijem školskom ambijentu, dali su prednost monografskom proučavanju pisca i djela. Poznato je da su Rusi imali profesore Tolstoja, Čehova ili Gorkog i da su kapitalna djela proučavali i na desetak i više časova, što je kod nas s obzirom na fond časova i na strukturu nastavnog programa neprimjenjivo.

U našoj teoriji nastave književnosti, naročito otkako se poslije soerealizma insistira na literarnim/estetičkim činiocima književnog teksta, a to je druga polovina XX vijeka, u školskim sistemima bivšeg srpskohrvatskog jezičkog područja najviše je odgovarala njemačka teorija naučne interpretacije, pa je interpretacija danas preovlađujući vid proučavanja romana u našim srednjim školama.

Izazivanjem različitih afekata u učenicima književno djelo doprinosi da dođu do pročišćenja ili katarze. Frojdova psihoanaliza nam je otkrila složenu strukturu ljudske svijesti. To se najbolje ogleda u Selimovićevom slikanju psihologije likova Ahmeda Nurudina, Hasana i Ishaka.

2.2. ŠKOLSKE OSNOVE

2.2.1. MEŠA SELIMOVIĆ U ŠKOLSKIM PROGRAMIMA

Predmet ovog razmatranja je zastupljenost književnog stvaralaštva Meše Selimovića u školskim programima bivših južnoslavenskih republika jer je dio vrijedne kulturne baštine. Da bismo svestranije sagledali ovu oblast morali smo ostvariti uvid u njihove programe.

Naš predmet i u zvaničnom nazivu: Bosanski jezik i književnost i Srpski jezik i književnost, ima, dakle, dvodelnost; jezik i naučne osnove o njemu i književnost kao umjetnost i književno naučne osnove o njoj. Kako je nastava veoma složena, planska i sistematska društvena djelatnost, i obrazovanje i vaspitanje mladih naraštaja se obavlja na trajnu korist pojedinca i društva, zato su nastavni ciljevi veoma složeni i raznovrsni, ali i prioritetni i vrlo odgovorni u društvenom pogledu. Tako se cilj nastave maternjeg jezika i književnosti odnosi na usvajanje zakonitosti usmenog i pismenog izražavanja, upoznavanja, doživljavanja učenika da tumače književna, filmska i pozorišna ostvarenja srpskohrvatske i svjetske baštine, koji se zajedno sa svrhama ostalih opšte obrazovnih i stručnih predmeta, uklapa u opštu nastavnu celishodnost. Postavlja se pitanje kako obraditi tako značajna književna djela ako znamo da se u djetinjstvu upoznajemo sa njima, „podudara se sa predškolskom dobi i prva četiri

razreda osnovne škole, u višim razredima osnovne škole nastupa faza puberteta, a adolescencija se podudara sa srednjoškolskom fazom obrazovanja⁵⁶. Naravno da svaka faza ima različita interesovanja i na nastavniku je da ga pravilno usmjeri ka otkrivanju slojevitosti raznim metodama. U uputstvu koje je dato za ostvarivanje gimnazijskog Programa za srednju školu stoji da: „književna dela iz lektire imaju ravnopravan tretman sa delima iz obaveznog programa književnosti i treba ih obrađivati po istom metodičkom sistemu“⁵⁷. Kada se pogledaju danas aktuelni nastavni programi, u njih su ugrađeni veliki pisci i njihova djela, na kojima se ostvaruju različiti umjetnički i istraživački zadaci u školi. „Komisiju za sačinjavanje programa naše struke treba da čine: profesori univerziteta (jezičari-književnici), praktičari, metodičari, komisije ne bi trebalo da ad hoc rade niti da budu anonimne“⁵⁸. Za nastavu književnosti i maternjeg jezika najznačajnija pitanja su nastavni plan i program. Nastavni plan i program predstavljaju takav društveni dokument u kojem se određuju teme koje su usklađene sa ciljem nastave maternjeg jezika i književnosti. Nastavni programi se povremeno mijenjaju i moraju pokazivati dosta fleksibilnosti. Zato se često, kao što je bio slučaj sa našom zemljom devedesetih godina XX vijeka, zbog promjene u društveno-političkom sistemu i raspada tadašnje Jugoslavije, vrše izmjene programa. Nastavni plan i program donosi država i „oni su direktivni instrument za nastavu, onaj od koga sve počinje i na kome se sve zasniva“⁵⁹. Međusobno su povezani i dopunjuju se. „Izrada nastavnih planova i programa polazi od izrade osnovnih koncepcija u kojima se vodi računa o fundamentalnim načelima izgradnje nastavnih planova i programa, kao i o prošlim i postojećim nastavnim planovima i programima, rastućim potrebama društva i o savremenim naučnim dostignućima na polju pedagogije, dječje psihologije i pojedinih nauka, proizvodne prakse i društvenoga života uopšte. Stoga pri izradi nastavnog plana i programa treba da sudjeluju, u prvom redu pedagozi, zatim psiholozi, naučni

⁵⁶ Rosandić, Dragutin: Metodika književnog odgoja i obrazovanja, Školska knjiga, Zagreb, 1986, str. 475.

⁵⁷ „Službeni glasnik RS“ – „Prosvetni glasnik“, br. 5, Beograd, 31. maj 1991. str. 3.

⁵⁸ Ahmed A. Bihorac: Nedostatak metodičkih uputstava za interpretaciju romana, Baština, vil. 33, br. 60, str. 11.

⁵⁹ Dimitrijević, Radmilo: Problemi nastave književnosti i maternjega jezika, Beograd 1972. str. 240.

radnici onih struka koje dolaze u obzir za nastavni plan škole, metodičari, kao i osobe iz neposredne prakse iz proizvodnje. Izrada nastavnog plana i izrada nastavnog programa mora biti sinhronizovana. Pogrešno bi bilo odrediti najprije nastavni plan, a zatim program. „Oni se moraju izgrađivati u međusobnoj zavisnosti, jer kao što plan određuje u stanovitom smislu program, tako i nastavni program utječe na nastavni plan“⁶⁰. Tako da „Od kvalitetne relacije nastavni program roman zavise krajnji ishodi nastave romana i književnosti“⁶¹.

Na osnovu toga, u cilju što kvalitetnijeg rada, koristimo se određenim metodama i naučnim disciplinama. Nastavnik – čitalac postavlja određene zadatke svojim učenicima koji čitaju djelo, kako bi djelo snažnije i potpunije djelovalo na njih. Obično, to su djela autora koji su svojim književnim stvaralaštvom zaslužili to mjesto. Jedan od njih je i Meša Selimović. Djela su mu uvijek bila zastupljena u školskim programima srednjih škola. Zbog svega ovoga je vrlo bitno kakvo se mjesto u nastavnim planovima i programima daje Meši Selimoviću. Stvaralačko prisustvo Meše Selimovića u školskim programima otvara mogućnosti za afirmativno i kritičko sagledavanje uloge književnomjetničkog djela. Aktualnost njegove misli u odnosu prema vlasti upućuje na potrebu analitičkog sagledavanja fenomena promjene ljudi koji vladaju i njihove funkcije u strukturi društvenih odnosa. Otuda velika potreba da se djela Meše Selimovića nađu u programima za srednju školu. Ona su prirodna i u normalnim prilikama, jer razvoj nauke i umjetnosti imperativno traži nove, adekvatne nastavne programe. Pokušaćemo da ukažemo na mjesto i značaj Meše Selimovića u aktuelnom Nastavnom planu i programu u Republici Srbiji, Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori.

Svjedoci smo da su teorija i praksa u raskoraku, odnosno, da se praktično teško ostvaruje ono što je teorijski planirano i predloženo. Da bismo uvidjeli koliko je zastupljen Meša Selimović u nastavnim planovima i programima u srednjim školama, urađeni su zajednički upitnici i sprovedena je anonimna anketa u raznim sredinama. Rezultati do kojih smo došli su vrlo različiti i vrlo interesantni.

⁶⁰ Dimitrijević, Radmilo: Problemi nastave književnosti i maternjega jezika, Isto, str. 240; Uporedi sa Pedagogija, II, (Drugo izdanje), Zagreb, 1969. str. 354.

⁶¹ Bihorac, Ahmed: Književnoteorijske i metodičke osnove proučavanja romana u školi. Univerzitet u Novom Pazaru, Novi Pazar, 2023. str. 91.

U radu je dat pregled zastupljenosti Selimovićevih djela u školskim programima republika Srbije, Crne Gore i Hrvatske, kao i Federacije Bosne i Hercegovine. To činimo sa osećanjem potrebe za potpunijim sagledavanjem zadate teme, ali i zato što je nastavni program osnova dobrog udžbenika i još bolje nastave. Zato ovo djelo nije lako za obradu ni obučenicima i vještim u tim poslovima, a daleko je teže onima koje tek učimo da se u tome snađu.

Znajući da programi i sadržaji danas donose i brojne druge velike pisce na čijim se visokoumjetničkim djelima mogu ostvarivati zadaci koji pred nama stoje, možemo se pitati kako bi se oni ostvarivali bez takvih književnih djela. Tu se postavlja pitanje da li bi programi bili siromašniji da Selimovića nema u njima. Naravno da bi. Pa zato nam valja da učenicima tumačimo Selimovića po mjeri njihovih mogućnosti i znanja. Autori školskih programa su od sedamdesetih godina, poslije pojave romana „Derviš i smrt“, ubacili u srednjoškolske udžbenike fragmente, a u srednjoškolskoj lektiri svoje mjesto su našli romani „Derviš i smrt“ i „Tvrđava“. Pošto nastavni programi za četvrti razred gimnazija i srednjih stručnih škola zahtijevaju da se Selimovićev roman obradi kao domaća lektira u srednjoj školi, nastavnik ima obavezu da uputi đake u dalji rad. Od izlaska iz štampe romana „Derviš i smrt“, pa do danas, Selimović je našao svoje mjesto u svim našim programima nastave književnosti. Kada su školski programi za srednju školu u pitanju, „Derviš i smrt“ i „Tvrđava“ su bili dio obavezne lektire. Moramo navesti koje to tekstove iz „Derviša“ treba posebno istaći ili odabrati književne tekstove iz stvaralaštva Meše Selimovića uopšte.

U Nastavnom programu za IV razred srednjih škola u Srbiji, roman „Derviš i smrt“ je dio savremene književnosti, u kojoj se nalaze najznačajniji predstavnici evropske i jugoslovenskih književnosti⁶².

I u aktuelnom Nastavnom programu Republike Hrvatske za hrvatski jezik, takođe, pronašli smo da se u četvrtoj godini srednje škole proučava roman Meše Selimovića „Derviš i smrt“⁶³.

⁶² Program obrazovanja i vaspitanja za gimnazije i programu obrazovanja i vaspitanja za II, III i IV razred gimnazije, „Službeni glasnik Republike Srbije“, Prosvetni glasnik, God. XL, br. 3, Beograd, 31. maj 1991. str. 4.

⁶³ Glasnik Ministarstva prosvjete i športa Republike Hrvatske, Zagreb 1995. (Važeći do 2006. godine). str. 158.

Nastavni program u Federaciji Bosni i Hercegovini sadrži romane Meše Selimovića, koji se obrađuju u IV razredu srednje škole u okviru predmeta bosanski, srpski i hrvatski jezik. S obzirom da kod učenika treba razviti estetski kriterijum za ono što je univerzalno vrijedno i dobro, treba ih osposobiti za široki pogled na relevantne književne pojave u svjetskoj književnoj riznici. U cilju kvalitetnog nastavnog procesa, stalni zadatak nastavnika je da kod učenika izgrađuje ili dograđuje čitalačke navike i da ih motiviše da kao aktivni čitaoci pročitaju bar veći dio planiranog književnog fonda. Zato novi Nastavni program iz predmeta Bosanski jezik i književnost za IV razred srednje stručne škole, medrese, predviđa 3 školska časa sedmično, odnosno, 96 časova godišnje za realizaciju programskih sadržaja. Pored ostalih djela iz svjetske i suvremene književnosti južnoslovenskih naroda planirana su po tri časa za obradu romana Meše Selimovića: „Derviš i smrt“ i „Tvrđava“⁶⁴.

Zajedničko jezgro nastavnih planova i programa Bosne i Hercegovine za gimnaziju je predvidjelo, za nastavni predmet Bosanski/srpski/hrvatski jezik i književnost, da se ovaj roman obrađuje na četiri nastavna časa i to dva obrade a dva su predviđena za gledanje filma „Derviš i smrt“⁶⁵. Nastavnici Bosanskog i hrvatskog jezika i književnosti će više vremena posvetiti piscu iz njihove sredine, u Tuzli Meši Selimoviću, u Gradačcu Hasanu Kikiću i slično⁶⁶.

U Republici Crnoj Gori u zajedničkom školskom programu za nastavni predmet Maternji jezik i književnost obuhvaćeni su predmetni programi: srpski, crnogorski, bošnjački i hrvatski jezik u IV razredu opšte gimnazije, gdje se proučava roman „Derviš i smrt“⁶⁷.

⁶⁴ Nastavni plan i program za medrese, bosanski jezi i književnost, Sarajevo 2008. str. 72; http://www.medresa_cazin.ba/10_bosanski_jezik-i-književnost.doc.

⁶⁵ Zajednička jezgra nastavnih planova i programa Bosne i Hercegovine, Zajednička jezgra NPP za gimnaziju, 8. kolovoza 2003. godine, str. 3; Šimun i Marija Musa: Komparativne teme: Udžbenici za hrvatski jezik i književnost u BiH, „Metodika“, 16, Vol. 9, br. 1, Mostar 2008. str. 74–87. – „Zajednička jezgra“ je koncepcijsko rešenje udžbenika unutar nacionalne skupine predmeta u bosanskohercegovačkom obrazovanju. U stvari, to je dogovorena i prihvaćena količina odabranih sadržaja iz sve tri nacionalne književnosti u BIH koja treba biti neizostavan deo svakog udžbenika (čitanke) u osnovnom i srednjem obrazovanju.

⁶⁶ Nastavni plan i program za opću gimnaziju, Tuzla 1999. str. 45.

⁶⁷ Nastavni predmet Maternji jezik i književnost, Predmetni program: srpski, crnogorski, bošnjački i hrvatski jezik i književnosti, Podgorica 2005. str. 62.

U nastavnom planu i programu za osnovnu školu u Srbiji tekstovi Meše Selimovića nemaju svoje zasluženno mjesto. U Srbiji se samo u programu za jezik, kroz Maternji jezik sa elementima nacionalne kulture, tekst „Skeledžija“ obrađuje u VI razredu⁶⁸. A u VII razredu u programu za maternji jezik sa elementima nacionalne kulture predviđen je odlomak iz romana „Tvrđava“ da se obradi⁶⁹.

U Federaciji Bosne i Hercegovine se radi po dva nastavna plana i programa.

„U stvari planovi su ujednačeni kada su u pitanju nazivi predmeta i broj sati. Međutim, programi nisu ujednačeni, tačnije, oni su različiti, kada se radi o jeziku i književnosti. Na primjer, u hrvatskim programima nema praktično ni jednog pisca bošnjačkog ili srpskog, već su zastupljeni samo hrvatski pisci. U srpskom programu, u srpskim čitankama za osnovnu školu imaju, svega dva, i to Skender Kulenović i Meša Selimović. To svakako nije u redu, jer ako se živi u BiH, onda moraju biti pisci i jedni i drugi i treći. Dok u čitankama sa prostora Federacije BiH, gdje žive Bošnjaci, tu su zastupljeni apsolutno i hrvatski pisci i srpski pisci“⁷⁰.

Znajući zastupljenost književnog stvaralaštva Meše Selimovića u nastavnom programu za srednje škole u Srbiji, željeli smo da saznamo koliko je zastupljen u čitankama. U udžbeniku koji se koristi u srednjim školama nalazi se odlomak iz romana „Derviš i smrt“ Meše Selimovića⁷¹. U odlomku je dat početak romana kojim motivišemo učenike da iznesu svoja zapažanja i impresije. Ovim tekstom se otvara rad na tumačenju cijelog romana i perspektiva izučavanja cjelokupnog djela. Imajući na umu ključnu ulogu ovog teksta, s pravom mu je posvećena puna pažnja.

Kad je riječ o mjestu romana „Derviš i smrt“ u Nastavnom programu bivših jugoslavenskih republika, sada država, proizilazi da se roman programski situira

⁶⁸ Pravilnik o nastavnom programu za VI razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja, „Prosvetni glasnik“, God. LV, br. 6, Beograd, 23. juni 2006. str. 137.

⁶⁹ Pravilnik o nastavnom programu za VII razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja, „Prosvetni pregled“, Specijalni broj, Beograd, 2009. str. 133.

⁷⁰ <http://www.mediaonline.ba/en/safax/bilten3.htm>

⁷¹ Nikolić, mr Ljiljana i Milić, Bosiljka: Čitanka sa književnoteorijskim pojmovima za IV razred srednje škole; Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd 2007. str. 160–163.

u završni razred srednjih škola – svuda, kao što je to bilo i prije raspada Jugoslavije i da ga nema u programima maternjih jezika u osnovnoj školi.

S obzirom na njegovu visokointelektualnu temu i književnu strukturu – to je razumljivo, ali, ipak, smatramo da je ovom tako vrijednom romanu trebalo naći više mjesta u i programima i u čitankama. Metodička rješenja interpretacije teksta mogu biti različita, što zavisi od vještine nastavnika i motivisanosti učenika za rad. Zato smo izdvojili nekoliko metoda proučavanja ovog djela koje su našle svoje mjesto u čitanci: teorija recepcije, metoda interpretacije, pluralizam metoda i lingvistička metoda. Ovaj udžbenik se koristi u gimnaziji i u srednjim stručnim školama. „Polazeći od značaja obrazovno-vaspitnih ciljeva koji se mogu realizovati kvalitetnom interpretacijom romana, prethodno smo sagledali faktore koji utiču na sadržaj teme“⁷².

U čitankama za IV razred gimnazije u BiH Meša Selimović je zajedno sa Makom Dizdarem, Ivom Andrićem i Antunom Brankom Šimićem tretiran kao veliki pisac, što je bilo i u prethodnim udžbenicima⁷³.

Iz ovog poglavlja zaključujemo da je roman „Derviš i smrt“ Meše Selimovića različito vrednovan, planiran i tumačen u nastavnom procesu. Istakli smo različita shvatanja i istraživanjem pokazali značaj ovog romana u nastavi, kao i njegovu vaspitnu ulogu. Istraživanjem, sprovedenim kod učenika, utvrđeno je da učenici četvrtog razreda srednje škole ispoljavaju interesovanje za emotivni i intelektualni život likova, kao i za razvoj radnje od početka do kraja romana.

Upoređivanjem nastavnih planova i programa u: Srbiji, Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Crnoj Gori, uočavaju se sličnosti i njihove razlike. Roman je najzastupljeniji u Srbiji i Bosni i Hercegovini. Novina kod važećih nastavnih programa, u poređenju sa prethodnim, jeste sloboda nastavnika da, prema svojim i učeničkim afinitetima, samostalno bira književne tekstove.

⁷² Bihorac, Ahmed: Meša Slimović u nastavnim programima na prostoru ex Jugoslavije, Zbornik radova sa Dvanaeste međunarodne konferencije ZNANJE BEZ GRANICA, Vrnjačka Banja 31 mart – 2 april 2017. godine. str. 1167-1172

⁷³ Komparativne teme, „Metodika“, 16, Vol. 9, br. 1, Mostar 2008. str. 83.

3. METODIČKI PRISTUPI U ŠKOLSKOM PROUČAVANJU ROMANA „Derviš i smrt“

3.1. LIKOVI ROMANA

Likovi romana vrlo često mogu biti polazište i sadržaj analize djela na času. Koliko će se to činiti i kad; kad će likovi biti dominantno obilježje proučavanja djela – to zavisi od više uslovnosti; a poglavito se to čini onda kada roman ima likove kao dominantne estetičke činioce i ishodišta, onda kad su likovi literarno vrhunski oblikovani, kad su kao nosioci radnje ubjedljiviji u širenju ideja koje im je autor podario.

Izuzetnost, originalnost, potpunost, te estetičnost, hrabrost i sl. likova takođe mogu biti relevantni elementi za nastavnikovo opredjeljenje da djelo proučava putem analize njegovih likova.

Naše uvjerenje je da likovi mogu biti vrlo relevantan estetički činilac koji analitički otkriva bitne slojeve romana, da likovi mogu biti i interesantan materijal za kreativne školske analize; posebno smo uvjereni da se ova, po estetičkim dometima vrhunska, ali po tematsko idejnom sloju vrlo kompleksna, teško dokučiva te učenicima nedovoljno interesantna, da ne kažemo neinteresantna, romaneskna proza – srednjoškolicima može najuspješnije približiti upravo preko analize likova. Likovi antologijskih romana svakako su dominantna umjetnička ishodišta. Tako je i u „Dervišu“. Jer prva asocijacija nakon pročitano romana, a što je duži vremenski razmak između čitanja djela i razmišljanja o njemu – to više, jesu njegovi glavni likovi i njihove filozofskoživotne preokupacije.

Pri opredjeljenju za ovakvu vrstu interpretacije i analitički tok, likovi romana mogu biti predmet školskog proučavanja u najmanje dva vida. Likovi mogu biti sagledavani u globalu, šire i površnije, od onog u praksi često klišetiziranog analiziranja glavnih i sporednih likova, do detaljnijeg tumačenja njihove dominantne karakteristike.

S obzirom na prirodu i strukturu likova u romanu „Derviš i smrt“, priklanjajući se odabiru njihovih dominantni, mislimo da je cjelishodno i uputno

opredjeliti se za ovaj drugi vid proučavanja romana putem suptilnijeg sagledavanja likova u jednoj od njegovih dominantnih crta. Precizno, mislimo da se psihološka struktura likova nameće kao dominantna školska interpretacija ovog romana.

U ovoj tački pozabavićemo se tragičnom sudbinom Ahmeda Nurudina, te likovima Hasana, Mula-Jusufa, Ishaka, kadinice i kadije.

Ukazaćemo na bogatstvo materijala, na sadržajnu školsku interpretaciju; nećemo prikazivati isključivo metodičko-školsku (praktičnu analizu), već ćemo kombinovanjem metodičkih postupanja i esejističkim razmatranjem teme – ukazati na mogućnost i opravdanost ovakvog metodičkog pristupa romanu „Derviš i smrt“, u srednjoj školi.

3.2. PSIHOLOŠKA STRUKTURA LIKOVA I JUNAKA

Sa učenicima ćemo identifikovati i proširiti teorijska znanja o književnom liku. Podsjećamo učenike da je lik književnoumjetnička tvorevina koja omogućava piscu da ostvari smisao svog djela. A za domaći zadatak će izvršiti analiziranje likova i pripremiti se za sledeći čas. Na drugom času obrade romana učenici su pročitali neke pisane analize na ovu temu. Tražimo da to dokumentuju podacima iz djela. Na ovom času smo prepustili inicijativu učenicima. Razvijamo kod učenika borbu mišljenja i podstičemo njihovu aktivnost i slobodu u iznošenja argumenata i zaključivanju.

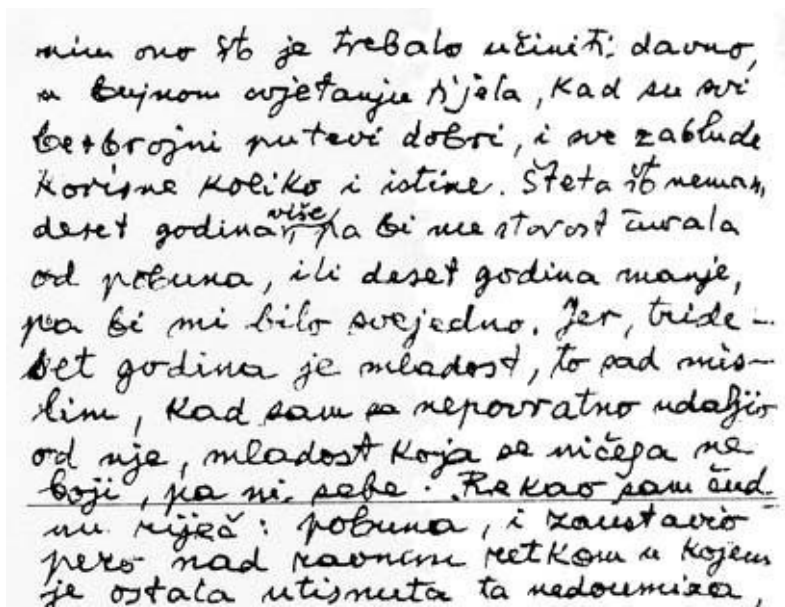
Osvrnuvši se na psihološku strukturu likova i junaka, učenici su imali u vidu, pored ostalog i psihoanalitički i poststrukturalistički aspekt i teorijske osnove. Obratili smo pažnju na osobenosti i ljudske karakteristike Ahmeda Nurudina i njihovu ulogu u drami njegovog stradanja. Posebno smo vodili računa o praktičnim metodičkim pristupanjima nastavnika u školi. Sa ovog aspekta, po našem mišljenju, izuzetno je važna ontološko-filozofska struktura Hasanovog lika, kao i funkcija i uloga kadije. Lik Mula-Jusufa ima sasvim specifične karakteristike koje bitno utiču na životne i sudbinske pozicije Ahmeda Nurudina, pa su u tom dijelu one i bile razmatrane. Pošto se u ovom znamenitom djelu prepliću stvarnosti i imaginacije, postojeće i zamišljeno, to smo prilikom obrade

i interpretacije, analiziranjem djela, sa učenicima, istražili i ishodišta tih proučavanja.

U vankontekstualnom pristupu konstatujemo da je inspiraciju za ovo djelo pisac pronašao u svom ličnom životu, u jednoj tragediji, koja je usmjerila i obilježila čitav njegov život i stvaranje. Stradanje piščevog brata, Šefkije Selimovića, nakon dvadeset godina u romanu „Derviš i smrt“ prerasta u univerzalnu, svezremensku priču o čovjekovoj sudbini, stradanju, razmišljanje o prolaznosti, životu, religiji, moralu i smrti.

Djelo je obojeno piščevim nemirima, razmišljanjima i moralnim dilemama napisanim u JA-formi⁷⁴. Ahmed Nurudin je svaki tragični usamljeni pojedinac, koji se ne uklapa u okrutni svet zla⁷⁵.

Kada su učenici pročitali uvodni dio romana, tražimo od njih objašnjenje

miu ono što je trebalo učiniti: davno,
u bujnom vjetoanju života, kad su svi
besbrojni putevi dobri, i sve zablude
korisne koliko i istine. Šteta što nemaš
deset godina, ^{više} pa bi me stvarnost zavrta
od pobuna, ili deset godina manje,
pa bi mi bilo svejedno. Jer, tride-
set godina je mladost, to sad mis-
lim, kad sam se nepovratno udaljio
od nje, mladost koja se ničega ne
boji, pa ni sebe. Rekao sam čud-
nu riječ: pobuna, i postavio
pero nad raonim retkom u kojem
je ostala utisnuta ta nedoumica,

⁷⁴ Nikolić, mr. Ljiljana i Milić, Bosiljka: Isto, str. 240. – JA-forma je pripovedanje u prvom licu. Ovaj oblik pripovedanja dominira u evropskom savremenom romanu, a ima ga i kod nas. Prepoznatljiv je po tome što se narator poistovećuje sa nekim junakom (obično glavnim) i kao očevidac i akter događaja neposrednije saopštava o čemu se u delu govori. Na ovakvom načinu pripovedanja počiva savremeni psihološki roman. Koristili su ga Borhes, Kami, kao i Meša Selimović kod nas.

⁷⁵ <http://ponude.biz/tekstovi-i-smrt-mesa-selimovic.doc>.

kako je Ahmed Nurudin predstavljen.

Slika br. 2 – Faksimil rukopisa Meše Selimovića

3.3. TRAGIČNA SUDBINA SELIMOVIĆEVOG AHMEDA NURUDINA

„Gradeći ovaj glavni lik u romanu „Derviš i smrt“, Meša Selimović je čitaocu dao umjetničku viziju čovjeka, tj. pojedinca u svijetu. Uspio je da nam prikaže odnos pojedinca i vlasti, da nas učvrsti u uvjerenju kako je mnogo apsurdnog u svemu što nas određuje: slučaj, strah, samoća, očaj, sile koje su iznad naših moći, naša sputanost i ograničenost da ovladamo tim silama, stalno raspinjanje između onoga što činimo i što bismo željeli biti i na kraju smrt. Mnogo je šta u životu zbog čega bi čovjek mogao da izgubi vjeru u sve postojeće i da prosto izludi ili pak da zakorači u tragediju. A da se to ne bi desilo, čovjek mora da nađe neku tačku oslonca – u Bogu, u nekoj ideji, u nekom činjenju, u sebi“⁷⁶.

Vješto gradeći lik šejha tekije, javlja se težnja ka ishodišnoj temi romana koju čine: sreća, stabilnost i ostvarenje želja. Zato se Selimović često vraća motivu djetinjstva i zlatnih ptica, što je oličenje doba sreće i ravnoteže, doba izbora i mogućnosti.

Skrenuta je pažnja učenicima kako da posmatraju derviša i njegove postupke. Vladati sobom i sputavati, disciplinovano krotiti nemire i strasti u sebi i ne dati im da provale, bio je osnovni imperativ derviša Ahmeda Nurudina. Od učenika smo tražili da uoče na pronađenim primjerima koliko je vjerska dogma bila njegova odbrana, njegov štit, a tekija utvrda. Dok je bio vezan samo za njih, sve je funkcionisalo: u njemu je vladala harmonija, on se osjećao bezbjednim, život mu je naličio na zidanicu od kamena. Prva „pukotina“, i to velika, javila se kada mu je brat bez pravog razloga uhapšen i otjeran u tvrđavu. Sve se u njemu poljuljalo, izokrenulo; ništa nije bilo kao prije: došlo je do nesporazuma između

⁷⁶ <http://ponude.biz/tekstovi-i-smrt-mesa-selimovic.doc>.

svijeta i njega. Nurudinu, užasnutom i uspaničenom, život se odjednom ukazao kao nepoznanica i velika tajna. Brat je ubijen, govor je održan, prijete su došle: opomenuli su ga, na njega naletali konjima, bičevima ga izudarali, kasnije ga zatvorili u tvrđavu. Usmjerali smo svoje žake da otkriju šta su predstavnici vlasti učinili dervišu: usadili su mu strah, ponizili ga pred drugima, sve sa ciljem da se odrekne brata, da zaboravi na njega, da se vrati u svoju tekiju. Prihvatamo zaključke do kojih su učenici došli da je derviš izašavši iz tekije i krenuvši za istinom, došavši u dodir s vlašću, otkrio da vlast i ljudi na vlasti idu za svojom logikom, da je i njihovo shvatanje pravde drugačije, da vlast odlikuju posebni mehanizmi upravljanja, stvoreni da izazivaju strah, da ih čovjek uvijek doživljava kao prijete i ugrožavanje sebe. Mržnja, umjesto vjere i reda, postaje Nurudinova nova tačka oslonca. Sa mržnjom Nurudin je ojačao. Voljom drugih, postaje i kadija, nosilac vlasti i moći. Jedino svjetlo što je upoznao i kao hamajliju nosio u sebi do kraja, to je bilo prijateljstvo sa Hasanom. Ali, i to su mu uskratili. Vlast ga, dakle, nije usrećila. Naprotiv, učinila ga je još usamljenijim, nesrećnijim i tragičnijim.

Podvlačimo jednu od teza da je roman „Derviš i smrt“ roman o mržnji i ljubavi. Ahmed Nurudin je došao iz svijeta tjeskobe i ponio je mržnju, i on je, u tom smislu, ona tamna strana života, nasuprot Hasanu, koji oličava vedru i svijetlu stranu u kojoj je sav smisao čovjekovog postojanja.

Učenici su istakli da se Ahmed Nurudin iz siromašnog bosanskog sela otisnuo u svijet prateći iskonsku želju da sazna nešto više o svijetu i da nađe ljepši život. I Ahmed je u mladosti volio jednu djevojku i divio se hrabrim askerima. Iz rata se vratio sa iskustvom da međusobno ubijanje ljudi nanosi veliku sramotu čovjeku. Kada se vratio kući, djevojka koju je volio bila je udata. U času bespovratnog rastanka i grču ljubavnog bola ovo dvoje nesrećnih mladih ljudi će začeti novi život, što će za Ahmeda ostati tajna sve do pred kraj života.

Obrazovan i razočaran, Ahmed se povlači u čarobni svijet knjige, u tišinu biblioteke i mir derviškog asketizma. Brzo postaje cijenjen zbog svoje učenosti i moralne postojanosti, postaje šejh derviške tekije mevlevijskog roda. U miru i tišini derviške tekije, Ahmed Nurudin, derviš i šejh, živi životom mislioca i propovjednika, u dubokoj odanosti islamu. Tekija je oličenje njegovog mirnog života, ograđena i daleko od sveta. Na ovaj način smo učenicima ukazali na uvođenje još jedne teme: vjera u pravdu, zakon, moral i molitvu. Iz ugodne tišine, udobnog i spokojnog života, Ahmeda je, u njegovoj četrdesetoj godini, izbacilo

iznenadno hapšenje brata Haruna, kadijinog pisara. Harun je ubijen bez suđenja i presude. Događaj je potpuno poljuljao Ahmedovu vjeru u pravdu. Postavlja se pitanje šta je za Ahmeda bio život prije promjene? „Boljih od mene je bilo, vjernijih nema mnogo. Uvijek sam znao šta treba da činim, derviški red je mislio za mene, a osnovi vjere su i tvrdi i široki, i ništa moje nije postojalo što se u njih moglo uklopiti“⁷⁷. Prije Harunovog utamničenja, život derviša je tekao stabilnom stazom vjere u kojoj je on nalazio oslonac, sigurnost i istinu.

Kod učenika se javlja solidarisanje sa ovim likom i shvataju ogorčenje zbog poniženja koje je doživio i bola koji ga pokreće da se odlučuje na osvetu. Svojim autoritetom i dobro smišljenom akcijom uspijeva da pobuni masu. U pobuni čaršije kadija gubi glavu, a na njegovo mjesto dolazi šejh Nurudin. Na zahtjeve vezira, kao predstavnik sudske vlasti, Ahmed potpisuje nalog da se uhapsi njegov prijatelj Hasan. U epilogu radnje pisac nam nudi neočekivana rješenja. Hasan izbjegava vezirov mač, a kadija Nurudin to plaća glavom⁷⁸. Transformacija Ahmeda Nurudina od vjernog sljedbenika islama do visokog predstavnika vlasti i izdajice najboljeg prijatelja, zahvaljujući spletu nesrećnih okolnosti oko bratovljeve smrti, teče postepeno i lako se prati kroz njegove postupke i unutrašnja preživljavanja. U ovakvoj kompoziciji romana motiv promjene igra značajnu ulogu, jer uslovljava nekoliko tematskih cjelina između kojih vlada odnos uspostavljen na principu kontrasta. Tako, uz temu prijateljstva, Selimović razvija motiv izdaje, ljubavi suprotstavlja mržnju a prošlost sadašnjosti⁷⁹.

Neophodnost ovakvog kontrasta na kompozicionom planu, koji je u skladu sa promjenom koja se dešava u Nurudinu, učenicima je sasvim prihvatljiva. Od jednog čovjeka vjere, naizgled sigurnog u svom svijetu tekije, on se pretvara u čovjeka koga na osvetu goni mržnja. Autor postepeno uvodi nove teme koje se prožimaju kao dva lica iste pojave. Najavljujemo učenicima da se one tek na sljedećem stepenu uočavaju kao dvije tematske cjeline između kojih postoji kontrast. Ako to povežemo sa transformacijom Nurudinove ličnosti, učenici uočavaju određeni paralelizam: Ahmed se mijenja postepeno, ali se u jednom

⁷⁷ Selimnović, Meša: „Derviš i smrt”, Isto, str. 93.

⁷⁸ Stanisavljević, Vukašin: Prilozi nastavi književnosti, Epoha, Požega 1994. str. 153–154.

⁷⁹ Branka Tarbuk-Topić: Tematsko-motivski kompleks u romanu „Derviš i smrt“ Meše Selimovića, Beograd 2000. str. 2.

međuprostoru javljaju istovremeno „stari i novi Ahmed“.

Posmatrajući strukturu glavnih likova, učenici su primjetili odnos prikazanog kontrasta: Ahmed i Hasan su sasvim različiti, drugačije gledaju na život, doživljavaju ga i prolaze kroz njega. Ahmed je misaono biće koje o svakoj akciji dugo i mučno razmišlja i sporo odlučuje, Hasan preuzima nove korake u životu brzo i intuitivno.

Učenici su uočili dvije centralne teme u romanu i to su život i smrt. Prva podrazumijeva život u najširem značenju te riječi: kako su derviš i ostali likovi u romanu osmislili svoj život, kako gledaju na njega, suočavaju se sa nevoljama koje on donosi i šta je za njih pravi život. Druga tema – smrt, nalazi se u naslovu romana čime sam pisac ukazuje na njenu dominaciju.

Za Ahmeda Nurudina „Život je izgledao čvrsta zidanica, nijedna pukotina se nije vidjela, a iznenada potres, besmislen i neskriven, porušio je ponosnu zidanicu kao da je od pijeska“⁸⁰.

„Prvi put – koliko ću puta ovih dana reći: prvi put? – smrt mi nije izgledala tako jednostavna kako sam vjerovao i uvjeravao druge“⁸¹. U suočavanju sa smrću derviš – vjernik ima čvrst oslonac, međutim, oslonac je nedovoljan kada je u pitanju bratovljeva smrt. Idući da posjeti bolesnog Džanića, Ahmed osjeća da utjehe islamskih mudraca i pesnika nijesu dovoljne, jer je smrt tajna i nepoznata koja u njemu budi strah. Ahmed je u snu vidio mrtvog brata, to imaginarno iskustvo ga je suočilo sa besmislom smrti i strahom od nje. Umjesto susreta sa bolesnikom, sreće se sa „lijepom ženom, što je podsećala na život više nego što može biti dobro“⁸². Susret sa atraktivnom, samosvjesnom ženom najavljuje novi motiv, sjećanja i uspomene, koji se kasnije razvijaju u posebnu temu – prošlost.

Sveta knjiga „Kur’an“ i citati iz nje javljaju se na više ključnih mjesta u romanu i značajno ga bogate. Moto svakog od šesnaest poglavlja romana predstavljaju modifikovani stihovi iz „Kur’ana“, ajeti⁸³. „Kur’an“, kao i svaka

⁸⁰ Selimović, Meša: „Derviš i smrt“, Isto, str. 33.

⁸¹ Isto, str. 32.

⁸² Isto, str. 93.

⁸³ Jahić, Dževad: Školski Riječnik bosanskog jezika, Sarajevo 1999. str. 88. – Ajet je kur’anska rečenica, odnosno stavak, odlomak iz „Kur’ana“.

druga vjerska knjiga, po svom opredjeljenju je optimističan jer propovijeda spas, sigurnost i vjeru u božanske istine, a osnovna poruka romana „Derviš i smrt“ je pesimistička: ... da je svaki čovjek uvijek na gubitku. Počinje njegova potraga za stabilnošću na drugoj strani.

Učenici su imali zadatak da pažljivo pročitaju dijelove romana u kojima je prikazan razgovor između Ajni-efendije i Ahmeda Nurudina, koji je prepun citata iz „Kur’ana“. Na sva derviševa pitanja, Ajni-efendija daje odgovore citatima iz svete knjige, ne želeći da razgovara o Harunu. „Njegovi su razlozi božji, moji ljudski. Nismo bili ravnopravni. On je uzdignut iznad stvari i govori riječima stvoriteljevim, a ja sam pokušavao da svoju sitnu nevolju stavim na vagu obične čovečanske pravde. Natjerao me da svoj slučaj podvedem pod večna merila, da ga sasvim obezvrijedim. Nisam tada ni osjetio da sam u tim razmjerama vječnosti izgubio brata“⁸⁴. Kadija krije, pod citatima „Kur’ana“, svoje nehumane i nemoralne postupke, a derviš „svjetlo vjere“ pokušavajući da spase brata, kazuje da je nagovorio Hasana da se odrekne nasljedstva. Postupa neetički izdajući prijatelja, ali sasvim opravdano, želeći da spasi život svog brata.

Imajući na umu činjenicu da je derviš čvrsto vjerovao u ispravnost svojih vjerskih stavova, učenici će brzo shvatiti da oni nisu uvek opravdani kada su ljudska mjerila u pitanju. „...Da je moja ljubav prema bratu bila malo jača od moralnih obaveza u meni, sve bi se svršilo dobro...“⁸⁵. U razgovoru sa Hasanovom sestrom, derviš se koleba da iznese svoj predlog: da nagovori svog prijatelja da se odrekne nasljedstva, a ona, zauzvrat, da nagovori muža da oslobodi Haruna. U tome ga sprečavaju čast, moralna odgovornost, iskrenost i pravda koji su utemeljeni u veri koju ispoveda: „Možda će nekome izgledati čudno kako sam mogao da se kolebam između te dvije nejednake stvari, da učinim sitnu izdaju da bih oslobodio brata. Ali kad je čovek naučio da mjeri svoje postupke strogim mjerilima savjesti bojeći se i grijeha možda i više nego smrti, onda to i nije tako čudno“. U drugom dijelu romana učenici otkrivaju kako Ahmed pokušava da ostvari pravdu osvetom i sasvim nemoralnim sredstvima, što govori koliko su se transformisala njegova svijest, ponašanje i vjerska stremljenja.

Za razliku od Ahmeda, Hasan drugačije shvata pravdu i moral, koji

⁸⁴ Selimović, Meša: „Derviš i smrt“, Sarajevo, 1983. str. 133.

⁸⁵ Isto, str. 43.

proizilaze iz ličnog iskustva i posmatranja okoline. Pred očima učenika pisac dokazuje da se njegov sud ne zasniva na apstrakciji svetih knjiga, već na posmatranju života.

Pravdu i nepravdu učenici susreću ponovo u razgovoru derviša i muftije. Obojica pokušavaju da je definišu. Muftija citira carigradskog mulu: „Pravda – mi mislimo da znamo šta je to. A ništa nije neodređenije. Može da bude zakon, osveta, neznanje, nepravda. Sve zavisi od stanovišta...“, a derviš govori o pravdi tako da, ako to uporedimo sa njegovim ranijim stavovima, vidimo koliko je izmijenio mišljenje, jer dok je ranije na nju gledao višim merilima, sada je svodi na čovečansku: „Pravda je kao zdravlje, misliš o njoj kad je nema, i zaista je neodređena, ali je možda najviše želja da se udavi nepravda, a ona je vrlo određena. Svaka nepravda je jednaka, a čovjeku se čini da je najveća koja je njemu učinjena. A ako mu se čini onda i jeste tako, jer se ne može misliti tuđom glavom“⁸⁶.

Ahmed kao vjernik doživljava pravdu na jedan način, kasnije na drugi, Hasan je, opet, posmatra iskustveno. Ako učenici posmatraju vjeru kao način derviševog života i njeno postepeno slabljenje sa transformacijom derviševe ličnosti i njegovih pogleda na svijet, prepoznaju molitvu. Molitva je dervišu bila sigurno utočište i način uspostavljanja poljuljanog unutrašnjeg mira, ali kada događaji promjene njegovo mišljenje, molitva mu više neće pružati mir i zaborav. U nju će prodirati sjećanje na djetinjstvo, islam.

Ruši se sve što je činilo njegov život, tj. dolazi u pitanje ispravnost cijelog života: „...jesam li izgubio ljudski lik ili vjeru? Ili oboje? I šta je onda ostalo od mene, ljuska, mezar, nišan bez oznake“⁸⁷? Život Ahmeda Nurudina je bio posvećen vjeri. Takav život mu je donio mir, uvjerenost u red i pravdu koje vladaju oko njega. Navodimo učenike na zaključak da upoznavajući svijet, uviđa da je imao pogrešnu predstavu. Javljaju mu se duboki prelomi u duši. Uvođenjem psiholoških motiva straha, slutnje, neodlučnosti i nemira, dat je dervišev psihološki portret u prelomnom trenutku njegovog života.

U građenju lika Ahmeda Nurudina, ističu učenici, Selimović koristi

⁸⁶ Isto, str. 153.

⁸⁷ Isto, str. 94.

opozitni par: opšte – pojedinačno ili vječna mjerila i ljudska mjerila. Derviš svijet posmatra sa vjerskog stanovišta, što je vječno mjerilo i jedan viši sistem vrijednosti. Kada se suoči sa problemima, ovaj se pojam u njemu mijenja. Promjena, zaključuju učenici, teče postepeno.

Za razliku od Ahmeda, koji uopštava stvari i pojave, pravdajući ih višim interesima, Hasan gleda pojedinačno, ne priznaje univerzalizaciju kada je običan čovjek u pitanju: „Lako je izmisliti opšte propise, gledajući iznad glava ljudi u nebo, u večnost. A pokušaj da ih primijeniš na žive ljude koje poznaješ i voliš, a da ih ne povrijediš“⁸⁸. Dok je Hasanova namjera da spase jednog određenog čoveka, Haruna, Ahmed želi da spase pravdu, koja je po njemu viša i važnija od svakog čovjeka. Pri susretima sa predstavnicima vlasti biva suočen sa nepravednošću vječnih mjerila i hladnoćom božjih razloga koji ne poštuju ljudske. Počinje da shvata snagu ljudskih razloga. Sa sumnjom slabi Ahmedova vjera, a samim tim gubi se i oslonac koji je derviš imao u životu, a koji će ponovo steći u mržnji.

Otkrivamo učenicima kako se tema smrti razvija uvođenjem sna, u kome se derviš suočava sa mogućim gubitkom brata i tada počinje njegova transformacija. Vjera mu daje odgovore o smislu života i tajni smrti koji za njega gube značaj. Dok se u početku promjene „bojao grijeha možda i više nego smrti“, na kraju romana, suočen sa izvjesnošću smrti koja ga čeka, osjeća nemoć i strah, osjeća želju za životom:

„Ponavljam, nemoćan, smrt, kraj... i odjednom, kao da sam progledao pred tamom što mi je prijetila, obuzeo me užas od nepostojanja, od tog ničega. Pa to je smrt, pa to je kraj! Konačan susret s najstrašnijom kobi. Ne, nikako! Hoću da živim! Ma šta da se desi, hoću da živim, na jednoj nozi do smrti, na uskoj litici do smrti, ali hoću da živim. Moram! Boriću se, zubima ću gristi, bježaću dok mi koža ne otpadne s tabana, naći ću nekog da mi pomogne, nož ću staviti pod vrat i tražiću da mi pomogne, i ja sam pomagao drugima, svejedno ako i nisam, pobjeći ću od kraja i od smrti“⁸⁹.

U samom naslovu romana učenici primjećuju naznačenu dominantnost teme smrti. Pokušali smo da protumačimo naslov. Derviš se suočava sa

⁸⁸ Isto, str 117.

⁸⁹ Isto, str. 351

mogućnošću bratovljeve smrti, pa gubitkom brata, zatim blizinom svoje smrti dok boravi u tamnici i konačno se suočava sa sopstvenom smrću. Učenici konstatuju da su ovo glavne razvojne faze teme koja obuhvata sve likove i pokreće glavne radnje u romanu: Harunova smrt je pokrenula transformaciju u dervišu, a preko njega izazvala promjene u kasabi.

Svojom osvetom derviš je izazvao smrt mladića koji je sa bratom došao u kasabu. Stari i bolesni Džanić se zbog pomirenja sa Hasanom otrgnuo od smrti. Ahmedu je kadijina smrt pokazala koliko je Ajni-efendiju kadijinica voljela. To je vidio po drhtanju ruke dok je dodirivala svog mrtvog muža. Tada je zaključio da je mogao biti drugačiji od onoga kakvim se prikazivao. Smrt kao pokretač, pokazatelj, usmjerava postupke, i sve što se čini, čini se da se osmisli život i udalji od smrti. Suočavanje derviša sa njom je teško, mučno i pred njom sve gubi smisao. Ubistvo Mula-Jusufove majke trasiralo je njegov život, predodredilo ga je za patnju i mržnju. Ubistvo brata Haruna u dervišu budi želju za osvetom i čini da mu mržnja bude vodilja u daljim postupcima.

Učenici uočavaju da su tema smrti, i ostale koje je ona pokrenula, odredile osnovni pesimistički ton, podvučen početnim i završnim ajetima iz „Kur’ana”: „Pozivam za svjedoka vrijeme, početak i svršetak svega da je svaki čovjek uvijek na gubitku“⁹⁰.

Prateći zamisao Meše Selimovića, pokušali smo sa učenicima da na osnovu prvog susreta sa Hasanom uočimo značaj njegove umjetničke funkcije.

3.4. HASAN

Priča o Hasanu veseljaku, vječnom lotalici, sinu bogataša i darodavca tekije počinje: „Bili su ponosni na njega svi njegovi, pogotovu otac. A onda se desilo nešto nenadano, niko to ne umije da objasni, niko ne zna da kaže pravi razlog,

⁹⁰ Selimović, Meša: „Derviš i smrt“, isto, str. 9. i 497; vidi originalne ajete u Kur’anu, Isto, str. 601. – Sura 103. Vrijeme — Al’-Asr, Mekka – tri ajeta: U ime Allaha Milostivog Samilostnog! 1. Tako mi vremena, – 2. čovjek, doista, gubi, 3. samo ne oni koji vjeruju i dobra djela čine, I koji jedni drugima istinu preporučuju i koji jedni drugima preporučuju strpljenje.

čak ni Hasan: izmjenio se, sasvim“⁹¹.

Učenici su sagledali specifičnost stvaralaštva Meše Selimovića naročito preko Hasana gdje je ona došla do izražaja kroz obradu aktuelne ljudske problematike koja je prisutna među ljudima, ne samo u Bosni, nego na cijeloj planeti, jer čovjek je čovjek bez obzira gdje živi. Živi svoj život drugačije od ostalih, ali ne i nepošteno. Hasan se boji života. Uvijek je spreman da počne iz početka i zato pronalazi izlaz iz svega. On ne stari već je vječno mlad. Njegov bijeg iz tvrđave je bijeg od smrti, što znači, da čovjek može da produži svoj život vjerujući u pobjedu i želeći je. Za njega Ahmed Nurudin kaže: „Ljudi kao što je on su prava blagodat, poklon koji nam Bog šalje“⁹².

Ko je Hasan? Možemo li uspostaviti korelaciju između ova dva lika? Uputićemo učenike da obrate pažnju na njegove osobine. Lik Hasana je posebno interesantan jer prikazuje odnose između azijskih Turaka i bosanskih muslimana. Iako među likovima u romanu nema konkretnog lika Turčina, kroz tragične sudbine Hasana i Ahmeda primjećuju se svemoć i apsolutizam vezirove vlasti kroz sveprisutnost vezirove policije. O ovim odnosima najčešće govori Hasan. Njegovi zaključci su, sigurno, meritorni jer proističu iz ukupne vrijednosti Hasanovog lika i njegovog položaja u romanu. On je, po mišljenju učenika, najpozitivniji lik u romanu i zato je pisac, baš njemu, dozvolio da izriče sud o položaju i sudbini muslimana u Bosni. Poredeći ga sa Ahmedom, vidimo da je derviš statičan a Hasan dinamičan. Ahmed je u službi vjere, a Hasan života. Takvu bitku je Ahmed izgubio zbog krhkog polazišta, a Hasan je nije mogao dobiti jer se prerano javio. Hasan na kraju romana ostaje da živi i to ima svoje značenje. Zato je pisac ovu vrlo značajnu temu romana i razvijao kroz sudbinu vedrog i dinamičnog Hasana.

Prijateljstvo i ljubav vezuje ovu dvojicu ljudi, dat je zadatak đacima da komparativno posmatraju ova dva lika. Hasan je Ahmedov bliski prijatelj, iako su u osnovi antipodni, kao što su dan i noć, kao dvije strane života: tamna i vedra, svjetlija strana. U ovom slučaju Hasan je ta vedra i svjetlija strana. Možemo prihvatiti sud učenika da je uvek „dobronamjeran“ ali površan; „pošten, ali lakomislen“. Poslali su ga u Carigrad da uči školu i pravi karijeru u carskoj službi.

⁹¹ Selimović, Meša: „Derviš i smrt“, Isto, str. 30.

⁹² Isto, str. 284.

Brzo se razočarao. Doživljava Carigrad kao mjesto meteža, grad u kome se trguje robom, ali i moralom. U carskom gradu se ne preza ni od čega. Odmah je prezreo sve to: „novac, i položaje, i moć“ i, nostalgičan, vraća se u Bosnu idući putem i tragom udate Dubrovčanke u koju se zaljubio. Vrativši se u svoju kasabu, on stalno putuje, kao da ide za nečim i nešto nedostižno, samo njemu znano, traži. Te svoje nemire krije iza maske, trgovine stokom. Možda se time brani od ustajalih navika, i čuva svoju slobodu; brani se od starenja. Njegova životna deviza je: putovati, stalno do umora, a onda se obavezno vraćati tamo odakle se krenulo – u svoje mjesto. Uvijek odlaziti i uvijek se vraćati jer bez tačke za koju je vezan, ne bi imao odakle da pođe. Interesantno je da je Selimoviću za građenje Hasanovog lika poslužio piščev otac, koga je autor u „Sjećanjima“ tačno prikazao. „Tog zanimljivog, sposobnog, pametnog, vedrog, anarhičnog, nepraktičnog, slikovitog čovjeka uzeo sam kao prototip za lik Hasana u romanu „Derviš i smrt“... To što nam je otac uskraćivao željenu ljubav, bila je naša a možda i njegova nesreća. (Idealizovani očevo lik, Hasana, nisam nimalo slučajno ostavio bez djece: lišio sam ga razloga da ga opteretim još jednom teškom krivicom.)“⁹³.

„Hasan je nada i svjetlost, jedan od pravih načina da čovjek opstane u ovome svijetu surovosti, da pri tome ne bude na gubitku. On je sasvim drugačiji od Ahmeda Nurudina. On mijenja zanimanja, mjesta, ljude; uvijek nekud ide, pa se opet vraća, stalno noseći neku svježinu života. Ona je u njemu, ali je i bezbrižan, širok i neomeđen u svemu. Njegovo geslo je: „Čovjek nije drvo i vezanost je njegova nesreća“! Od te „vezanosti“ ili nesreće boluje Ahmed Nurudin. Zašto je vezivanje ili ukorjenjivanje za jedno mjesto nesreća? Zato što nas ono uvijek svodi na jedan prostor, na susrete sa istim ljudima; što u nama pokreće zavisti, sumnje, ogovaranja, pokreće na netrepeljivost i zlo, jer uvijek je neko nekome na nišanu. Riječ je o psihološkoj tjeskobi i psihološkom zamoru koji dolazi sa ponavljanjem istih ljudi, istih priča... Uvijek je sve isto. Hasan je to shvatio i zato od toga bježi, naročito ako je riječ o kasabi, o malom mjestu u kome svako poznaje svakog“.

Navodimo učenike na zaključak da je motiv lične slobode statičan i vrlo bitan za karakterizaciju likova Ahmeda i Hasana i usloznjavanje suprotnosti koje

⁹³ Selimović, Meša: „Sjećanja“, BIGZ, Beograd, 1983. str. 24–43.

postoje između njihovih života i razmišljanja. On se ostvaruje drugim značenjima, vezuje za druge motive, gradi složene motivske komplekse. Derviš zavidi Hasanu „zbog nejasne slobode koju je samo nazirao“ u Hasanovom načinu života, u neredu u Hasanovoj kući u njegovim riječima o životu i njegovoj širini, o nemogućnosti da se život reguliše pravilima. Suprotno Hasanu derviš je volio red „strog, derviški, svaka stvar treba da ima svoje mjesto, kao i sve u svijetu, čovjek mora da stvara red da se ne izbezumi“. Hasan se bori sa životnim problemima putovanjima, pa predlaže dervišu da putuje sam ili sa njim. Putovanjima ostvaruje ličnu slobodu, objašnjavajući to sljedećim riječima: „Čovjek nije drvo, i vezanost je njegova nesreća, oduzima mu hrabrost, umanjuje sigurnost. Vežući se za jedno mjesto, čovjek prihvata sve uslove, čak i nepovoljne, i sam sebe plaši neizvjesnošću koja ga čeka. Promjena mu liči na napuštanje, na gubitak uloženog, neko drugi će zaposjesti njegov osvojeni prostor i on će počinjati iznova. Ukopavanje je pravi početak starenja, jer je čovjek mlad sve dok se ne boji da započinje. Ostajući, čovjek trpi ili napada, odlazeći i čuva slobodu, spreman je da promjeni često i nametnute uslove. Kuda i kako da ode? Nemoj da se smiješiš, znam da nemamo kud. Ali možemo, ponekad, stvarajući privid slobode. Tobaže odlazimo, tobaže mijenjamo. I opet se vraćamo, smireni, utješljivo prevareni“⁹⁴. Za razliku od Hasana, derviš je vezan za kasabu, ne može da ode: „Drži me ovo mjesto nesrećom kojom sam pogođen. Prikovala me je kao kopljem“⁹⁵. Ovdje je motiv slobode vezan za psihološki plan i karakterizaciju likova.

Ovaj motiv učenici prepoznaju u derviševom susretu sa Ishakom, bjeguncem, njegovim imaginarnim likom, koji kulminira derviševim hapšenjem i boravkom u tamnici. Bjegunac hrabro pokušava da se oslobodi zarobljenštva i kao i Hasan nalazi načina da bude slobodan. Derviša u tome spriječava vjera u dogmu i nesreća koja ga je zadesila bratovljevom smrću. Motiv slobode učenici posmatraju sa dva odvojena aspekta. Prvi je lična sloboda koju zagovara Hasan, koja podrazumijeva ostvarivanje određenog načina života. Sa druge strane, motiv slobode vezuje se za temu vlasti i lišavanje slobode zatvaranjem u tamnicu. Učenici primećuju kako Ahmed preživljava boravak u tamnici, gdje uz lišavanje slobode vezujemo psihološke motive mraka, samoće, straha i nemoći, koji nam

⁹⁴ Selimović, Meša: „Derviš i smrt“, Sarajevo, 1983. str. 237.

⁹⁵ Isto, str. 238.

psihološki portretišu derviša. To iskustvo i neprijatno iskustvo sa Mula-Jusufom pomogli su dervišu da shvati koliko mu je sloboda relevantna, ograničena mrežom špijuna i uhoda, dok je on smatrao da je iza tekijskog zida bio slobodan, zaštićen vjerom u svom prostoru: „Moj duhovni sin bdio je nada mnom ostavljajući mi od slobode samo prazno uvjerenje da je imam. Godinama sam zarobljenik, bog zna čijih i bog zna kolikih očiju. Osjećao sam se ponižen i stiješnjen, unazad, izgubivši i onaj slobodni prostor koji sam zamišljao kao svoj, prije nesreće. Oduzeli su mi ga, nije se više vrijedelo vraćati u sjećanje. Nesreća je počela mnogo ranije nego što sam ja postao svjestan. Ko me sve nije držao na oku, ko sve nije osluškivao moju riječ. Koliko plaćenih ili dobrovoljnih stražara nije pratilo moj put i pamtilo moje postupke čineći me svjedokom protiv samoga sebe. Broj im je postajao zastrašujući. Išao sam kroz život bez straha i podozrenja, kao budala pored provalije, sad mi se čini provalijom i ravan put“⁹⁶. Konačno, i kao kadija, predstavnik vlasti, ne odlučuje sam i nije slobodan.

Postavljamo nekoliko pitanja učenicima radi provjere kako su definisali ova dva lika. Kako povezati ova dva lika? Sugerišemo im da saradničkim imperativima tipa pronađimo, pročitajmo u tekstu primjere koji nam ukazuju na to. Imajući u vidu širinu motiva slobode i vezanost za druge motive, učenici uspostavljaju motivsku šemu koja pokazuje povezanost po principu kontrasta, motiva vezanih za karakterizaciju ličnosti derviša i Hasana. Ahmed: vjera – vezanost – mir – tekija – red; Hasan: sloboda – putovanje – nemir – putovanje – nered.

Ovakvom šemom ukazujemo učenicima na višestruku funkcionalnost motiva koji pomaže uočavanje kontrasta između života dvojice prijatelja. Tako se ova široka tema o životu razvija na dva kontrasna plana, čime se proširuje spektar značenja koji iz nje proizilazi. Kod oba lika se u datom momentu dješavaju promjene. Hasan, odličan đak, pred blistavom karijerom, postaje trgovac stokom i kiridžija, potpuno razočarava oca.

Hasan je trgovao stokom vrlo uspješno, na isti način je razgovarao sa učiteljima, pio sa barabama, šalio se sa kalfama, navikao je da je pomalo sve, a opet ništa. On je jedina razbibriga i iskreno prijateljsko prisustvo u najtežim Nurudinovim trenucima. Otrijeznio je Ahmeda Nurudina pokazujući mu da su

⁹⁶ Isto, str. 235.

dogme i pravilo jedno, a život drugo; da život nije samo povlačenje, nego i akcija i djelanje. Nurudinove priče o redu kod njega izazivaju smijeh. Smatra da je lako izmisliti opšte propise dok gledaš iznad glava ljudi, u nebo i vječnost. Ako pokušamo da to primjenimo na žive ljude, svoje prijatelje, moramo da ih povrijedimo. Po njemu, „život je širi od svakog propisa“. Navodimo učenike da izvedu zaključak da je Hasan po ubjeđenju hedonistički tip koji uživa u životu i lako se predaje zanosima. Smatra da je čovjek rođen na zemlji i da tu treba da živi. Sebe objašnjava kao skitnicu koja ide širokim drumovima susrećući dobre i rđave ljude koji imaju iste brige kao i njegovi sugrađani. Oni koji putuju su puno srećniji i bezbrižniji od onih koji se ne kreću. Hasan je od onih ljudi, za koje će Nurudin reći, da su dobri ljudi sreća ovog sveta.

Za razliku od ostalih likova u romanu, Hasan izaziva kod učenika osjećaj da takav čovjek ne postoji u životu. Stiču utisak da je Hasan čovjek koji se nalazi u nekom izdvojenom, Selimovićevom svijetu. Na ovaj način su učenici sagledali prave ljudske vrijednosti i kod junaka uspjeli da otkrivaju njihove pozitivne i negativne osobine. On ljudskim pakostima i mržnji suprotstavlja dobrotu i ljubav. Spreman da se odrekne nasljedstva i sve to da svom zetu kadiji, ako on oslobodi Nurudinovog brata Haruna. Po mnogo čemu je ličnost iz bajki, vezana za čovjekovu maštu, ili za ono: „Bio jednom jedan carević...“ Selimović je preko Hasana želio da ostvari vječitu ljudsku želju za iskrenim i trajnim prijateljem. San svakog čovjeka je, ističu učenici, da ima prijatelja Hasanovog formata, koji uvijek pomaže prijatelju i u svakom trenutku. Naravno, Hasan ne pruža prijateljstvo samo zato što misli da je potreban nekome, nego i zato što sam želi da daje i nalazi smisao života u tom vječitom davanju. Prateći ovaj lik u romanu, đaci su zaključili da je unio svjetlost i toplotu u siromašni i hladni Nurudinov život. Hasan je nenamjetljivo prišao Nurudinu i poklonio mu svoje prijateljstvo. Na ovaj način Selimović poručuje da prijateljstvo samo dođe, a od nas zavisi da li ćemo ga čuvati, pažljivo gajiti kao osjetljivu biljku, koju treba njegovati brižljivo, ili ne.

Posmatrajući Hasanovu sudbinu, učenici otkrivaju da vodi besmislen život u odnosu na svoju veliku ljubav prema Latinki. Ističu sa sigurnošću da je to promašenost njegovog života. Svjestan je da se ta ljubav ne može ostvariti zbog ogromnih razlika između njega i voljene žene: vjera, nacionalnost, način života i shvatanja. Međutim, iako zna da nikada neće uživati u ostvarenju te ljubavi, on je voli uporno bez nade. Uslijed nemogućnosti ostvarenja ljubavi sa Latinkom,

darujući sebe drugima bez ikakve nadoknade, nadoknađuje to na drugoj strani. Njegova ljubav prema ocu je vrlo dirljiva. Prijateljstvo puno uzajamne ljudske topline postoji između starog hadži Sinanudina i Hasana, koje nije ničim uslovljeno. Iz prijateljstva i ljubavi, prvo oslobađa Ahmeda Nurudina, a zatim čestitog Sinanudina iz tvrđave. A kada sam zapadne u tvrđavu, Mula-Jusuf će mu uzvratiti za trenutke otvorenosti i iskrenog prijateljstva, oslobodivši ga iz nje. Pomažući Hasanu, falsifikujući naredbu sa potpisom kadije Ahmeda Nurudina, on će Nurudinu pripremiti kraj – biće optužen za pomaganje prijatelju i njegovo bjekstvo iz tvrđave iako ga se Nurudin već bio odrekao, primoran od drugih i uplašen za sebe. Mula-Jusuf je, stavljajući se u funkciju spasioca, prvi put ispravno postupio – spasio je čovjeka koji je u ljubavi prema drugima otkrivao jedini smisao života.

Hasan je ostao u životu i pronalazi ispovjest Ahmeda Nurudina, koju, pročitavši, dopunjava sljedećim riječima: „Svojom rukom napisao Hasan, sin Alijin: Nisam znao da je bio toliko nesrećan. Mir njegovoj namučenoj duši“⁹⁷.

3.5. MULA-JUSUF

Pred čake je postavljen zadatak da otkriju ko je Mula-Jusuf? Kakva je njegova uloga u romanu? Zašto je bio u službi vlasti? Kako se osjećao kada se suočio sa dervišem? Mula-Jusuf, iako nije glavna ličnost, u romanu igra jednu od glavnih uloga. Time je dokazana još jedna specifičnost Selimovićevog stvaralaštva: da su sve ove ličnosti glavne. Mula-Jusuf je režirao dramu u kojoj se našao Ahmed Nurudin, Hasan ali i svi ostali. On je izdao Haruna. Naravno, sigurno je to učinio jer je bio kadijin špijun, ali je morao da postoji i drugi razlog. Možemo ga tražiti u činjenici da je njegova majka ubijena jer je živjela sa vojnicima, a Ahmed je bio jedan od vojnika koji su je strijeljali. Mula-Jusuf je tada bio dječak. Najviše se vezao za Ahmeda i, možda, ga je volio. Svu mržnju prema ubicama svoje majke sigurno je usmjerio na Ahmeda jer je jedino njega poznavao. Njegova dječaćka mržnja je ojačala kada je postao čovjek i prerasla je

⁹⁷ Isto, str. 497.

u želju za osvetom. Tu se javlja sličnost sa Ahmedom, jer obojica žele da se svete i, na svoj način, postaju ubice. Mula-Jusuf je ubio Haruna, a Nurudin kadiju, pa pokušao Hasana, svog jedinog prijatelja. Ahmedu ne možemo pripisati zločin i slično tome razmišljamo o Mula-Jusufu, koji duboko pati zbog Harunove smrti. Zbog tereta tog velikog grijeha, koji ga je pritiskao, on priznaje Ahmedu: „Kažeš da žališ. Je li to samo riječ? Nije samo riječ. Mislio sam da ćeš me ubiti, noćima sam čekao, osluškivao tvoje korake, siguran da će te mržnja dovesti u moju sobu. Ni rukom ne bih mahnuo da se odbranim, ni usta ne bih otvorio da nekoga dozovem“⁹⁸.

Kakvu ulogu ima Mula-Jusuf u svijetu umjetničkog djela? Kakve ljudske osobine on nosi? Kakav je bio i kakav postaje?

Možemo li opravdati postupke Mula-Jusufa slijepom poslušnošću otomanskoj vlasti? Kasnije nam Selimović potvrđuje da se tu ne radi o poslušnosti. Mula-Jusuf prihvata Ahmedov zahtjev da okrivi hadži Sinanudina samo zato da bi mu mogao kasnije nabaciti da ga nije strah i da su sada jednaki. „Sad smo jednaki, unesrećili su nas zli ljudi“⁹⁹. Na taj način je Jusuf dokazao Ahmedu da je čovjek vrlo često zao i bez svoje želje.

Odnos derviša prema Mula-Jusufu čini složen i značajan umjetnički doprinos ovom djelu. Osnova ovog odnosa je nespornost koji čini kada se dobro djelo tumači kao zlo. Kada je bio vojnik Nurudin je Mula-Jusufu spasao život i kao dijete ga doveo u tekiju, ali je Jusuf ovo dobročinstvo protumačio na drugi način. Ovaj mladi kaligraf nosi u sebi splet ljubavi prema dobročinitelju i mržnje kao sjećanje na ubistvo majke. Ovaj splet je Jusufa učinio doušnikom vlasti, koji izdaje Haruna i tako se nedužnom dobročinitelju sveti za smrt majke. Sa druge strane, taj isti mladić spasava, po cijenu svog života, Ahmedovog jedinog prijatelja Hasana i tako rehabilituje Ahmeda pred kasabom i sebe u očima svog dobročinitelja.

Šta je želio pisac da postigne na ovaj način? Ovim sjajnim postupkom Meša Selimović priprema podlogu za dvostruko prikazivanje postupaka junaka, koja ih neprekidno ispoljava pozitivno ili negativno. Zato što je Mula-Jusuf spasao

⁹⁸ Mujezinović, Fatima Nidžara: Čas lektire u srednjoj školi, Sarajevo, 1976. str. 125.; Meša Selimović: „Derviš i smrt“, Isto, str. 386.

⁹⁹ Selimović, Meša: „Derviš i smrt“, Isto, str. 300.

Hasana, kao i čovjeka u sebi, Selimović je ostvario svoju humanističku misao: „da čovjek nije nikada izgubljen u čovjeku”, ali istovremeno otvara novo pitanje moralne prirode: „**da li je spasavanjem Hasana učinio dobro ili zlo Nurudinu**“¹⁰⁰?

Za razliku od Mula-Jusufa Ishak je kao lik drugačije koncipiran.

3.6. LIK ISHAKA

Kada se srećemo sa ovim likom? Koga je Meša Selimović želio da prikaže? U đurđevskoj noći Nurudin nailazi na bjegunca i buntovnika. On je ušao u dervišev život kada se u njemu javila velika doza sumnje u ispravnost potjera i hapšenja, jer je i njegov brat u to vrijeme bio uhapšen. U Ahmedovom unutrašnjem biću polako se sukobljavaju sumnja i strah od gubitka vjere i rađanje otpora i pobune protiv ustaljenog poretka. Bjeguncu daje ime Ishak. Čitajući roman, učenici uviđaju da on nije književni lik kao što su to Ahmed, Hasan ili Mula-Jusuf. Ishak je poetski simbol i neka vrsta Ahmedovog dvojnika. Šta je pisac želio da postigne gradeći ovaj lik? Koristeći ovaj lik Selimović prikazuje moralni i psihološki preobražaj svoga junaka, i na taj način ovaj moderni roman počinje novo područje psihološkog preobražaja čovjeka koji se identifikuje sa svojom sopstvenom psihološkom projekcijom. Kako opis odnosa između Ahmeda i Ishaka doživljavaju učenici? Odnosom između Ahmeda i njegovog drugog lica, Ishaka, Meša Selimović originalnim potezima slika unutrašnju strukturu ljudskog bića kao što je Ahmed Nurudin. Rađanje nove ličnosti Ahmeda Nurudina pisac prikazuje na taj način što se dervišu buntovnik Ishak stalno priviđa. Analizirajući ta priviđanja i prikazujući Ahmedove izmišljene razgovore sa Ishakom, ostvarena je umjetnička postupnost moralnog preobražaja derviša. U početku je postojala određena distanca između njih dvojice. Povrijeđeni derviš postaje blizak Ishaku i osjeća simpatije prema njemu. Tek nakon vijesti o smrti brata Haruna, kada lična drama Nurudinova ide ka vrhuncu, Ishak i Ahmed

¹⁰⁰ Nikolić, mr Ljiljana, Isto, str. 125.

postaće jedno. Učenici će dati svoje mišljenje o tome.

„Ne znam zašto, možda je patio što je u mukama stekao iskustvo, što ga je pobuna oslobodila naviknutog mišljenja koje veže, što nema predrasuda, što je raščistio sa strahovima, što je pošao putem koji nema izlaza, što je već osuđen i samo odgađa smrt. Takvi ljudi mnogo znaju, više nego mi koji klecemo od naučenog pravila do grijeha, od navike do strepnje pred uvijek mogućom krivicom“¹⁰¹. Ako pratimo ove misli, vidjećemo koliko je Ishak blizak Ahmedu, ali su još uvijek dvije ličnosti. Tek kada se oslobodi sumnje i straha, Ahmed nadvlada derviša u sebi i oprašta se sa njim: „Pokoј vječni tebi, časni plemeniti šejh Nurudine, koji si vjerovao u snagu blagosti božje riječi. Palim vam svijeciu u sjećanje i u srcu vama koji ste bili dobri i naivni“¹⁰². Za razliku od muških likova u ovom romanu, pisac je na drugačiji način dao ženske likove.

3.7. LIK KADINICE

Prisustvo žene u romanu „Derviš i smrt“ je od posebnog značaja. Kakvo mjesto zauzima u ovom romanu lijepa Hasanova sestra? Meša Selimović je ovaj lik unio na jedan poetsko sublimiran način. Lijepa kadijina žena, Hasanova sestra, prikazana je u romanu više fiktivno nego kao književni lik. Kroz nju je Selimović prikazao čovjekovu emotivnu i erotsku potrebu za ženom. Ovu lijepu ženu Nurudin sreće na početku romana, kada je saznao za bratovo hapšenje. Hasanova sestra svojom ljepotom prosto lebdi na ivici Nurudinove svijesti i podsvijesti, podsjećajući ga na svu tragiku jedne neostvarene ljubavi zbog koje se zatvorio iza zidova tekije. Slikajući igru njenih ruku autor prikazuje jednu poetsku ljepotu punu erotskog senzibiliteta i naboja. Posmatrajući pažljivo ovu čudesnu igru, derviš osjeća buđenje neiživljene, prigušene čulnosti u kojoj bukni organ prigušenog i derviškom dogmom sputanog erosa. Zato ova slika nosi određeno poetsko simboličko značenje u buđenju onih tananih čulnih vibracija koje osjeća čovjek u dervišu. Na putu svog oslobođenja derviš se prisjeća davno zaboravljene

¹⁰¹ Nikolić, Mr Ljiljana, Isto, str. 190.

¹⁰² Selimović, Meša: „Derviš i smrt“, Isto, str. 396.

misli o ženi i njenom tijelu. U derviša, uznemirenog u đurđevskoj noći, ova lijepa žena unosi nemir i nespokoj. Zato nas ne čudi ni malo što posle kadijine smrti, čiji je vinovnik bio, Nurudin prosi kadijinicu ruku, ali bezuspješno.

Najljepše stranice romana predstavlja dio koji prikazuje igru ruku kadijine žene. Tom slikom Selimović je pokazao svoje umjetničke sposobnosti i izvanredan smisao za fino prikazivanje takvih detalja. Na taj način je dokazao kako sitnice mogu imati vrijednost velikih stvari. Ruke predstavljaju samo jedan dio čovjekovog tela, ali i stvaraju sve ono što ostaje iza njegove smrti. Učenici su posebnu pažnju obratili na sliku njihove čudesne ljepote: „Prvo sam zapazio njene ruke. Dok je pridržavala jašmak, prisilnom kretnjom koja je određena bez mnogo mogućnosti, bile su razdvojene i neizrazite, jedva su se primjećivale. Ali kad je pustila tkaninu i sastavila ruke, one su odjednom oživjele, postavši cjelina. Nisu u pohod polazile naglo niti su se kretale živo, ali je u njihovom stišanom mirovanju, ili laganom lutanju, bilo toliko snage i nekog neobičnog smisla, da su neprestano prikivale moju pažnju“... „Mirovale su u krilu, sastavljene, obgrljene, kao da se dave u tihoj čežnji, ili čuvaju jedna drugu da ne odlutaju, da ne učine štogod nerazumno, nepomične u neprestanom talasanju što se jedva vidjelo, slično nemirnom drhtaju, lakom grču od preobilja snage. Onda su se bez žurbe razdvajale, kao da su se dogovorile, i samo trenutak lebdjele, tražeći se, pa nježno padale, poput zaljubljenih ptica, na atlasno koljeno, opet zagrljene, nerazdvojne, srećne u svom sastavljenom ćutanju. Dugo je tako trajalo, i jedna se pomaknula, prstima što su se sporo i strasno grčili počinjala da gladi atlas ispod sebe, i kožu ispod atlasa, i druga je ležala na njoj, priljubljena, utišana, osluškujući nečujno pucketanje glatkog kumaša nad okruglim mermernim koljenom“¹⁰³.

Stavljajući te ruke u prvi plan autor prikazuje osjećanja kadijine žene. One su svojim nesvjesnim kretanjem rezultat njenih unutrašnjih preživljavanja. Kako se ponašaju ruke u različitim situacijama? U trenutku kovanja zavjere protiv brata, ona je mirna, samo su joj ruke u pokretu i pokazuju da nije sasvim hladnokrvna. Iste su kao i ona: mirne, lepe i hladne, zadrhte tek kada izgubi kadiju: „Pažljivo mu obrisavši lice svilenom mahramom, zadržala je ruku na njegovom žutom obrazu. Prsti su joj drhtali. Zar ga je zaista žalila? Očekivao sam stav žalosti, duboku pogruženost, čak i plač, ali nikako drhtave prste na

¹⁰³ Isto, str. 26–27.

mrtvačevu licu“¹⁰⁴.

Svoja osjećanja kadijina žena je naučila da krije od drugih i zadržava za sebe. Takva je bila od početka romana, međutim, u ovom presudnom trenutku odala se nekontrolisanim pokretom, i na iznenađenje čitalaca pokazala koliko je voljela kadiju. Kako ste objasnili takav prizor? Tada dolazi do izražaja jedna misao iz ovog djela da je misao samo naša a čin svačiji. Ljubav prema kadiji, sakrivena od svih postala je dostupna svima. U tom trenutku tuge bila je ljepša, ne samo zbog očiju „blistavih od suza“, već zbog osjećanja koje je u njoj pobjedilo hladni ponos.

Šta je zajedničko ženama u romanu? Iako prolazi kroz roman, kao zamrznuta ženstvenost, savršenstvo ljepote bez duše, kadinica nosi potrebu muškarca za ženom. Žena je fikcija u ovom romanu – neostvareni san i derviša i Hasana. Selimović ženama u ovom romanu daje sudbinsku i sudbonosnu ulogu u životu Ahmeda Nurudina i Hasana, ali ih ostavlja nedodirljive i neuhvatljive, izvan njihovih ruku, podsjećajući ih na stalnu čovjekovu težnju za idealom vječne ljepote i sna. Na ovaj način Selimović svoje junake ostavlja same, izdvojene i nemoćne da na svom teškom putu ka očovečenju dosegnu visinu, koja im kao ljudima pripada. Ipak, kao dar sa neba, jedina žena u Ahmedovom životu šalje mu sina, za koga nije znao da postoji, da iza njega nastavi život, pomažući Selimovićevoj ideji da čudo, što se zove život, ostaje da traje.

3.8. SLIKA VLASTI I LIK KADIJE

Čitajući roman „Derviš i smrt“, učenicima se nameće misao da centralno mjesto zauzima vlast, koja razara čovjeka. Kontakti sa vlašću dati su preko Nurudinovih susreta sa njenim predstavnicima: sejmenima, muslimom, kadijom i muftijom. Mada vlast, formalno, ne zauzima centralno mjesto u djelu, ona inicira događaje, i o njoj se govori u cijelom djelu. Vlast je u romanu prikazana kroz tursku aparaturu, zasnovanu na zulumu, samovolji, podmićivanju i

¹⁰⁴ Isto, str. 433.

špijuniranju, što se najbolje uočava kroz hapšenje i ubistvo Harunovo.

Tražeci pomoć za brata, Ahmed se suočava sa problemom vlasti i doživljava tragediju. Kroz tri slike, učenici uočavaju, da Selimović daje tri varijante jednog te istog: Ahmeda Nurudina kod kadije, muftije i muselima. Rezultat svega je da čim zamoli za milost moćnike, oni se prave kao da ga ne vide.

Dolazeći kod muftije, primjećuje da on igra šah i pravi se kao da ga ne čuje, i ne razumije šta govori Ahmed, jer zna da mu ne može pomoći i ne želi da pokaže svoju nemoć. On je čovjek iz Anadolije koji samo bitiše u Bosni.

Pred učenike pisac ističe slatkorječivog kadiju koji citira „Kur’an“ u svakoj rečenici. Smatrao je da ako je neko, po njegovom nahođenju narušio red i mir u kasabi, bilo mu je presuđeno prije nego što bi bio izveden pred lice pravde. Čovjek, po njegovom mišljenju, nije mogao nevin da leži u zatvoru. Svako je imao neki grijeh na duši. Nisu bili važni pravi prekršaji, važno je bilo da se sudi. Za takvo ponašanje pisac ga u romanu kažnjava smrću.

Interesantno je pomenuti i momenat kada Nurudin postaje kadija. Počinje da radi sve ono protiv čega se borio, pa čak i gore. Vlast ga toliko transformiše, uništavajući najbolji dio u njemu. Porazno djeluje slika kada izdaje naredenje za hapšenje svog prijatelja Hasana. Taj potez izaziva ogorčenje učenika prema Ahmedu kadiji, a sa druge strane nalazimo opravdanje za Ahmeda čovjeka.

4. JEZIK, STIL I KOMPOZICIJA U ROMANU „DERVIŠ I SMRT“

Pri proučavanju književnih djela u školi svi nastavnici se osvrću i na jezičkostilske odlike teksta. Ti „osvrtni su raznovrsni“.

Teorijska situacija je definisana, istražena i opisana. Metodika, naime, preporučuje i insistira, da se pri školskoj analizi književnog teksta utvrde njegove stilskojezičke karakteristike, a stepen, način, dubina i obim tog analitičkog sagledavanja zavise od operativnih zadataka nastave, od uzrasta učenika i od

samog književnog djela, od njegove prirode, od toga da li se ono po tim elementima izdvaja, je li poetski jezik konkretnog djela (pisca) osoben, originalan, da li je po nečem (stil, leksika...rečenica ...) originalan ili je prosječan, uobičajen...

Metodika nastave književnosti preporučuje upoznavanje stilsko-jezičkih karakteristika djela uglavnom u dva vida, u dvije tačke: prvo, ove umjetničke komponente sagledavaju se kao najvažniji elementi forme u okviru unutartekstovnog pristupa djelu kada su najpreporučljivije jezičko-stilske analize, i drugo: jezik i stil treba da budu sagledani i u okviru svake druge vrste analize (idejna, tematska, analiza likova, sociološka, psihološka, pozitivistička i sl.) kao nezaobilazne komponente književne tvorevine, jer je književnost – umjetnost riječi.

Teorijski to je afirmisano i u najboljoj praksi potvrđeno.

No, najbolja praksa je i najmalobrojnija. Jezičko-stilske analize počivaju na egzaktnosti i minucioznosti, što opet podrazumijeva ozbiljnu pripremu nastavnika i što ne trpi improvizaciju. A kako u našim školama nema dovoljno entuzijazma ni volje za dodatnim naporima, nastava književnosti se, vrlo često, svodi na improvizacije i na nastavnikova predavanja o piscu i djelu, pri čemu se ne ulazi u dublje sustaštvene slojeve književnog teksta; lakše je predavati o djelu nego ga argumentovano – logički analizirati; rječit nastavnik radije pribjegava monologu nego što čak i sebe priprema za akribično upoznavanje estetičkih datosti književnog dijela koje po programu ima da obradi.

To nezadovoljavajuće stanje naše srednjoškolske nastave književnosti samo je refleks opšteg društvenog i školskog konteksta, i dok se on ne izmeni i unaprijedi ni nastava književnosti, pa ni interpretacija romana u školi neće biti bolja.

Zaobilaženje jezičko-stilskih i analitičkih tumačenja književnog teksta u školama, stoga, shvatamo kao posljedicu tog konteksta i refleksa.

To je stanje naše nastave književnosti.

Ali pošto teorija (metodika i metodologija, prije svega) i studijsko izučavanje problema (u našem slučaju interpretacija romaneskne proze u školi) treba da unapređuju praksu, i pošto u školskoj lektiri imamo djela koja je nemoguće upoznati bez sagledavanja njihovih jezičko-stilskih osobina – mislimo

da je svrsishodno da se i u ovom radu, koji pledira da bude od koristi nastavnoj praksi, zadržimo na jeziku i stilu Selimovićevog antologijskog romana. Sve u toliko više što samo štivo – snažno priziva ovu vrstu analize.

Pri govornoj interpretaciji lika dat je zadatak da se uzme u obzir leksika, oblici rečenica, značenje riječi i izraza, kao i govor. Leksičkom analizom smo sa đacima ustanovili socijalnu pripadnost likova, njihovu kulturu, stanje u kome se nalaze. Glasovna struktura riječi i izraza pokazala nam je stanja u kojima se nalazio Ahmed Nurudin. Učenici su jezik posmatrali kao sredstvo umjetničkog oblikovanja lika, sa dozom rezerve prema mogućnostima učenika s obzirom na nivo njihove lingvističke kulture. Jer se svaka jezička pojava u beletristici posmatra kroz funkciju iskazivanja autorovog pogleda na svijet, njegovih estetskih poruka. Zato je ova jezička interpretacija lika u tijesnoj vezi sa idejnom interpretacijom. Samosvojnost jezičko-stilskih karakteristika u ovom romanu proizilazi iz razuđenosti i bogatstva duha likova junaka kada se oblikuje bogati jezički izraz. Svom kreativnom duhu pronalazio je bogato vrelo jezičkih izraza i izrekao mnogo sentenci o jeziku, koje su inspirisale mnoge autore udžbenika da ih iskoriste kao: „Jezik je spona među ljudima, možda jedina. Most od reči“¹⁰⁵. Konstatacija učenika je da se iscrpnija jezičko-stilska analiza, nažalost, ne može sprovesti za tri časa, ali je i ovoliko dovoljno da učenici osjete jedinstvo strukturnih elemenata, koji doprinose estetskoj vrijednosti književnoumjetničkog djela.

Posmatrajući ranije pročitane tekstove o Džemisu Džojosu učenici su govorili o tome kako su sva njegova rana djela bila priprema za „Uliksa“. Ambijent i likovi na koje nailazimo u „Dablincima“ javljaju se i u „Uliksu“, a glavni junak iz „Portreta umetnika u mladosti“ postaće jedna od glavnih ličnosti „Uliksa“. Na malo drugačiji način sva ranija Selimovićeva djela bila su priprema za roman „Derviš i smrt“. Ta priprema nije bila tematska, već zanatska i jezička. Sam život je nametnuo temu Selimoviću koju on nije želio da unese u literaturu dok ne bude potpuno spreman.

Učenici su imali zaduženja da se pripreme za razgovor o romanu. U svojim „Sjećanjima“ je Meša Selimović ispričao priču o strijeljanju svog brata Šefkije i

¹⁰⁵ Došlić, Mišo: Udžbenik srpskohrvatskog jezika kao nematernji jezik za IV razred srednje škole, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1985.

o predavanju koje je održao dan poslije bratove smrti. Osnovni motiv romana je tu, ali pisac osjeća da još nije spreman da piše o ličnoj tragediji, čini mu se da bi to bilo suviše privatno, suviše pamfletske, teška optužba koja bi se samo njega ticala. „Zato sam, s upornošću za koju nisam znao da postoji u meni, počeo da se pripremam da jednom, kad bilo u životu, uradim taj posao koji je sve više postajao moja opsesija... Uvjeren od samog početka (možda i pogrešno) da ću svoju životnu temu moći da obradim u obliku romana, odlučio sam da zanatski savladam tehniku romana“¹⁰⁶.

Metodom razgovora došli smo do informacija koje su nam dragocjene za recepciju i razumijevanje ovog djela. Meša Selimović se godinama borio s jezikom i tehnikom, tražeći jezik za svoju ruku i dušu, no kad je postao opsjednut temom, stvari su se skoro volšebno poklopile. Zašto je autor radnju romana i svoju savremenu muku smjestio u historiju? – „Zašto sam otišao u istoriju? Možda i zato što sam se plašio direktne faktografske silovitosti teme i privatne omeđenosti, koja bi me opet mogla povući u neželjeno afektivno reagovanje. A ja sam želio da iz nje izvučem njen univerzalni smisao“¹⁰⁷ – a komunističku dogmu zamijenije verska.

Rijedak je pisac koji je u jednom romanu sistematski i toliko duboko razmišljao o fenomenu jezika i govora.

Konsultujući literaturu učenici ističu podatke, prema Tomasu J. Batleru, da je Meša Selimović, savremeni bosanski književnik, koji je skoro dvadeset godina bio relativno nepoznat čitaocima. Prije romana „Derviš i smrt“, 1966. godine, izdao je tri zbirke kratkih pripovjedaka: „Prva četa“, 1950, „Tuđa zemlja“, 1962, i „Magla i mjesečina“, 1965; i jedan roman „Tišine“, 1961. godine. Pored navedenog, objavio je zbirku članaka „Eseji i ogledi“, 1966. godine, i završio je studiju o srpskom književnom jeziku „Za i protiv Vuka“.

Razgovorom sa učenicima na času konstatovali smo, na osnovu pročitanih kritika, da u ovim književnim ostvarenjima pisac pokazuje stvaralačku zrelost, veliku književnu kulturu, istančan smisao za jezičko-stilske obrte i varijacije. Tako smo posvetili adekvatnu pažnju Selimovićevim autokritičkim i

¹⁰⁶ Bazdulj, Muharem: Peto izdanje Biblioteke Dani – Derviš i smrt Meše Selimovića; <http://www.bhdani.com/>

¹⁰⁷ Bazdulj, Muharem, Isto.; <http://www.bhdani.com/>

autopoetičkim izrazima u „Sjećanjima“ gdje on sam priznaje izvjesnu nedorečenost. Takođe, roman „Tišine“ prestrogo ocjenjuje kao: „grieh svoga početka“¹⁰⁸, što je teško prihvatiti.

Meša Selimović je, nema sumnje, pisac sa vrlo neobičnom sudbinom. Ako bi učenici konsultovali opšte mišljenje književne kritike o prvim njegovim djelima, niko ga ne bi svrstao u red velikih pisaca. Mada je Zoran Gluščević, za roman „Magla i mjesečina“ napisao da je to pravo remek djelo partizanske književnosti, dok su svi drugi govorili da je Selimović „istančan, rafinovan, pismen pisac, ali bez dovoljno talenta“¹⁰⁹.

Takođe, učenici su naveli da je poznati sarajevski kritičar Risto Trifković vizionarski govorio da će doći vrijeme da se ispravi to što je propušteno i da će nastati djela gdje će se dogoditi sinteza misli i osećanja „misaona rezonansa“¹¹⁰... Silovitim bljeskom je zasijalo književno stvaralaštvo Meše Selimovića divnim romanom „Derviš i smrt“. I sve što je kritika rekla o Selimoviću (da je krut, racionalan, hladan, anegdoticčan...) palo je u vodu. Isti autor je govoreći o „Magli i mjesečini“ zapisao i ovo: „Da je svuda održao istu tenziju i da nije dopustio izvesne strukturne greške, ova bi pripovetka bila malo prozno remek-delo partizanske književnosti“¹¹¹.

U toku izučavanja Selimovićevih djela učenicima se nametnula činjenica da nijedno od ranijih Selimovićevih djela nije dobilo više do skromne pohvale kritičara, koji su ga optužili da je hladan i krajnje analitičan. Međutim, roman „Derviš i smrt“ je dočekan sa odobravanjem i to je bio književni uspjeh vrijedan pažnje. Zaključili smo da ovaj roman spada u prozu koja intelektualizuje problem čovjeka u svijetu, kao jedinke i vlasti, života i smrti. U toj idejnoj funkciji su i njegov jezik i stilizacija. U romanu „Derviš i smrt“, učenici su uočili da jezik nema za cilj da konkretizuje predmete i pojedinosti iz spoljnog svijeta – nema deskriptivnu funkciju, već otkriva analitički smisao: slika ono što je apstraktno, metafizičko, psihološko, subjektivno, s obzirom da sve komentariše iz perspektive pojedinca, intelektualca, misaonog čovjeka koji ispovjeda svoju

¹⁰⁸ Egerić, Miroslav: Derviš i smrt Meše Selimovića, Beograd, 1982. str. 6.

¹⁰⁹ Isto, str. 7.

¹¹⁰ Isto, str. 8.

¹¹¹ Isto, str. 9.

priču u prvom licu. Baš zato što se sve iznosi lično, bez obzira da li je riječ o pojavi, stanju, ljudima, taj jezik ima lični ton i osobeno kazivanje.

Učenici su konstatovali da je sam autor prilikom dodjele prestižne Njegoševe nagrade rekao: „Taj roman je sve ono što sam i ja, cijelo moje životno iskustvo, moja osjećanja i moja patnja“¹¹².

On u svojim „Sjećanjima“ i sam bilježi da je morao pronaći bolji i ekspresivniji jezik od svih svojih prethodnika, uključujući tu i znamenite pisce Ivu Andrića i Miloša Crnjanskog. Kako sam priznaje u pristupu kompleksnoj socio-psihološkoj i filozofskoj problematici, morao se uhvatiti ukoštac „sa jezikom“. Da bi ostvario svoj naum morao je prilagoditi svu krutost, oporost i nesavitljivost jezika kojim je dotad pisao, tražeći nijanse koje će izraziti najtananije duhovne i imaginativne treptaje. Selimović je, na ovaj način, našao „jezik za svoju dušu i za svoju ruku“. To je onaj iznijansirani splet jezičkostilskih efekata koji je izrazio svu ponornost njegovih misli i emocija. Jezik i stil su u funkciji životne drame glavnog junaka i njegovih svakovrsnih dilema, skrivenih nadanja i teških strepnji.

„Derviš i smrt“ je djelo osobenog jezika i osobenog tona. Kada se tako kaže može se pomisliti na ustaljene školske šeme u kojima svaki autor dobije epitete: osoben, izrazit pisac. Taj epitet – osoben – izražava određeno svojstvo, koji je osvojivši jezički put u nekom djelu pomoću stila, postaje individualni reljef. Prema Aleksandru Beliću, „Bogatstvo jezika nije u pabirčenju po onome što su drugi pre nas stvorili već u bogatstvu duhovne prirode onih koji stvaraju jezik“¹¹³. Meša Selimović je u svom najboljem romanu pokazao stvaralačku originalnost umetnika i potvrdio tu istinu tako što je vlastitom duhu pronašao adekvatan jezički izraz. On je u „Dervišu i smrti“ zaista pronašao taj dugo traženi i slućeni jezik „za svoju dušu i svoju ruku“. Ono što je vidljivo, na prvi pogled bez lingvistićke strogosti: jezik ovog djela se odlikuje izuzetno razvijenom gipkošću, osjetljivošću leksike, gramatike i sintakse. „Drugim rećima, jezik ovde dubinski prati i izražava struje duha koje se obrazuju na relaciji misao – ćin, mišljenje –

¹¹² Vidi, „Ovdje“ (List za umjetnost, kulturu, nauku i društvena pitanja), God. I, br. 6, Titograd, 1969.

¹¹³ Egerić, Miroslav: Derviš i smrt Meše Selimovića, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1982. str. 53.

delovanje i tako ona raznolika i složena iskušenja koja dopiru od sveta prema duhu ili od duha prema svetu bivaju gipko i jasno izražena¹¹⁴.

Selimović je među prvima, na našem književnom prostoru, iskazao potrebu za subjektivnim jezikom, u kojem emotivan, duhovno probuđen čitalac može da čuje dramu svakog bića u potrazi za suštinom. Miodrag Petrović, u delu „Roman Meše Selimovića“, istakao je bitnu stvar: leksika romana „Derviš i smrt“ ne obiluje novim riječima, ima mnoštvo novih neobičnih spojeva. Ranije smo zahtjevali da đaci u romanu potraže sintagmatske konstrukcije kao: prihvatljiva bezobzirnost, osuđen istinom, zrela slabost, beznadno započinjanje, neobmanuta radoznalost, nevoljni saučesnik, spokojna bezobzirnost, zazidana pustoš, nadmoćno odbijanje, mirna bezobzirnost, prastara pravda greha, prazna tišina nesreće, plašljivo radoznao, ljutito uslužan, koje pokazuju da je riječ o jeziku paradoksalne plodnosti, ako se ove reči ne bune takvom spoju u jeziku koji izrasta iz duhovnog pogleda autora, pa se neobičnost tih spojeva ne oseća kao traženo, usiljeno spajanje riječi, radi efekta, već kao imanentna logika toka, životnog procesa koji posredstvom njih hrli izrazu¹¹⁵.

Jezik kojim Nurudin promišlja stvarnost i situacije u kojima se nalazi nije jezik „njegovog muhmedanskog konfesionalizma“¹¹⁶ već iracionalni jezik afekta, jezik njegovog bunta. Taj jezik je istina unutrašnjeg života Ahmeda Nurudina: prihvatljiva bezobzirnost, osuđen istinom, biće osuđeno na slobodu, bačenost u svijet.

Skrenuli smo pažnju učenicima da jezik romana „Derviš i smrt“ nosi obilježje napetosti, drame koja paradoksalno raste pred nama. To je svijet koji je imao sigurnu osnovu i precizne konture koji je iz ugla junakovih doživljaja izgubio i jedno i drugo što je prikazano nemirnim i napetim jezikom junaka. Navedene sintagme su izrasle na životnom iskustvu Ahmeda Nurudina i kazuju autentičnu energiju iz toga iskustva. Kakav je jezik Ahmeda Nurudina i kakvu ulogu ima? Jezik ovdje nema funkciju komunikacije on je i aktivni činilac psihičke konfiguracije doživljaja svijeta i njegovih mogućnosti. Jezik Ahmeda Nurudina, kojim iskazuje svoje iskustvo u sučeljavanju sa svijetom, učenici

¹¹⁴ Isto, str. 54.

¹¹⁵ Petrović, Miodrag: Roman Meše Selimovića, Isto, str. 244.

¹¹⁶ Isto, str. 55.

doživljavaju kao posebnu umjetničku moć jezika. Zato ističemo učenicima da je jezik „Derviša i smrti“ istraživački i lucidno pokretljiv, i da je zahvatio gramatikom i sintaksom, vrlo uspješno, ono što je najstroženije u psihičkom životu jedinke. To je misao koja se neprekidno javlja nad svijetom. Dok čitaju ovo djelo učenicima se nameće osjećaj kao da u jezgri verbalne mase osjetljivo oko senzibilno prati svaku nijansu u promjeni verbalne situacije i radiografski prodorno „uvećava količinu saznanja“¹¹⁷ kretanjem te mase.

Učenicima dati zadatak da pronađu dio teksta koji je pravi primjer za to kada daje opis ruku kadijine supruge: „Mirovale su u krilu, sastavljene, obgrljene, kao da se dave u tihoj čežnji, ili čuvaju jedna drugu da ne odlutaju, da ne učine štogod nerazumno, nepomične u neprestanom talasanju što se jedva vidjelo, slično nemirnom drhату, lakom grču od preobilja snage. Onda su se bez žurbe razdvajale, kao da su se dogovorile i samo trenutak lebdjele, tražeći se, pa nježno padale, poput zaljubljenih ptica na atlasno koljeno, opet zgrljene, nerazdvojne srećne u svom sastavljenom ćutanju“¹¹⁸. U analiziranom odlomku učenici će primjetiti da pisac uspijeva da predstavi cijelu tu dramu ličnosti koje razgovaraju u datom trenutku i prikaže kadiničine ruke. Drugim riječima, Meša Selimović se poslužio jezikom da u efektu ostavi trag jedne dubinski proosjećajne atmosfere tajnovitosti ljudskog života, skrivenosti opruga koje diktiraju spoljašnje postupke. Ako se dublje zamislimo dok čitamo ovaj odlomak, možemo zapaziti pokretljivost unutrašnjeg života ruku kao daleki eho jednog višeg, sublimnijeg svijeta, kako bi život mogao biti privlačan da nije strepnje, muke i taksirata koji anuliraju to bogatstvo. I duboko potisnuta erotska nostalgija, i san o harmoničnom postojanju čovjeka u ljepoti oblika, i nešto intimno, sve je to dato u deset rečenica koje otkrivaju prividni mir ženskih ruku. Selimović je na ovom mjestu cijeloj našoj literaturi koja se nije odlikovala sklonošću ka nijansiranom slikanju dao odličan primjer, kao što primećuje M. Egerić: jezik koji nije u stanju da govori mnogo kad govori o jednom – nije umjetnički osvojen jezik. Ovaj jezik govori mnogo u jednom¹¹⁹.

Uputili smo učenike da pročitaju sljedeće rečenice: „Potapa me strah kao

¹¹⁷ Isto, str. 56.

¹¹⁸ Selimović, Meša: „Derviš i smrt“, Isto, str. 27.

¹¹⁹ Egerić, Miroslav: „Derviš i smrt Meše Selimovića“, Isto, str. 58.

voda. Živi ništa ne znaju. Poučite me mrtvi, kako se može umrijeti bez straha, ili bar bez užasa. Jer smrt je besmisao, kao i život“. One ukazuju na osobine Selimovićeve sintakse. Njenu posebnost čine ravnoteža i ritam. Ta sintaksička uravnoteženost se ogleda u kompleksnim paralelizmima, antitezama, paradoksu i gnomama. Odlikuje se skrivenim sintaksičkim strukturama toliko izražajnim i naglašenim da riječi dobijaju dodatni smisao, dokazavši da i sintaksa može imati značenje. Učenici su zaključili da je sintaksička struktura nametnuta riječima, da primjećuju oblike iza onog što je rečeno, tako da cijele stranice postaju jedinstvena metafora za jedno raspoloženje, a sama sintaksa može ili da pojača ili da bude kontradiktorna poruci pisca. Kao primjer smo naveli dervišev opis njegovog odnosa prema kadinici: „Imala je samo tijelo, sve drugo je njime potisnuto. Nije u meni probudila želju, ne bih to sebi dopustio, udavio bih je u samom začetku, stidom, mišlju o godinama i zvanju, sviješću o opasnosti kojoj bih se izvrgao, strahom od nemira koji može da bude teži od bolesti, navikom da vladam sobom. Ali nisam mogao da sakrijem od sebe da je gledam sa zadovoljstvom, sa dubokim i mirnim uživanjem kojim se gleda tiha rijeka, nebo u predvečerje; mjesec u ponoć, procvjetalo drvo, jezero moga djetinjstva u zoru“¹²⁰. U ovom odlomku derviš ističe činjenicu da, iako je lijepa, kadinica u njemu ne budi želju. Razlozi kojima on objašnjava svoju indiferentnost prema njenim dražima, počevši od „ne bih to sebi dozvolio“, postepeno opovrgavaju i potkopavaju ideju koju on pokušava da saopšti. Sintaksička napetost se pojačava sa svakim novim argumentom derviševe odbrane i sa svim onim čime nas on podsjeća zašto se mora odupreti toj želji, sve dok ne dostigne vrhunac nevjerojatnosti kad on govori o „svijesti o opasnosti kojoj bi se izvrgao“, i u tom momentu napetost polako popušta. Dakle, ne samo da derviševe reči pobijaju njega samog, nego one, zajedno sa strukturom rečenice, sintaksičkom tenzijom, klimaksom, zatim antiklimaksom, otkrivaju da je u dervišu skrivena strasna priroda“¹²¹.

¹²⁰ Selimović, Meša, „Derviš i smrt“, Isto, str. 25.

¹²¹ Batler, Tomas J.: Književni stil i poetska funkcija u romanu Derviš i smrt, „Gračanički glasnik“ (Časopis za kulturnu historiju), God. XII, br. 25, Gračanica, maj 2008. (Ovaj rad je objavljen u „The Slavic and East European Review“, no 129, 1974., 440, a potom u časopisu „Savremenik“, god. XXI, knj. XLI, sveska 5, maj 1975. str. 429–439, u prevodu Jesenke Selimović); <http://glasnik.gracanica.net/arhiva>.

U želji da izrazi raznolikost faktora koji doprinose nekoj situaciji ili događaju, Selimović često koristi niz fraza i rečenica povezanih istim veznikom. Pričajući o susretu sa muslimanom, derviš kaže: „Obuzeo me stid. Zbog straha, zbog kukavičke sebičnosti, zbog njegova prezira, zbog prava na grubost, zbog dosade koju nije krio, zbog toga što me ponizio“¹²². Nakon ponovnog zadobijanja samopoštovanja, po povratku u džamiju, autor opisuje: „Ronio sam u nasladu poznate molitve, osjećao da mi se vraća poremećena ravnoteža zbog svega što je godinama moje, zbog prisnih mirisa, nejasnog mrmljanja ljudi, tupih udara koljena, zbog molitava uvijek istih, zbog kruga što se zatvarao kao odbrana, kao tvrđava, opravdavajući me i potvrđujući“¹²³.

Sugerišemo učenicima da obrate pažnju na Ahmeda Nurudina. Sa čijim likovima se može porediti stanje u kome se on nalazi? Da bi prikazali stanje u kome se nalazi derviš, ukazujemo na to šta nas podseća na junaka Dostojevskog iz polusvijeta nesposobnog da preduzme neki korak bez prethodnog razmatranja čitavog niza hipotetičnih postupaka, od kojih je svaki u suprotnosti sa akcijom koju na kraju preduzima, Selimović upotrebljava vrlo sličnu uravnoteženu i paralelnu strukturu. O čemu razmišlja derviš na putu do tamnice, s namjerom da se raspita o bratu? Dobili smo odgovor od učenika da derviš razmišlja o mogućim načinima svog pristupa muslimanu: „Mogao sam da uđem u razgovor na više načina, da nisam bio uzbuđen. Mirno: — Nisam došao da branim već da pitam. Široko: — Kriv je čim je zatvoren, mogu li da znam šta je učinio? Umjereno uvrijeđeno: – Zatvoren je, dobro; bilo bi pravo da ste i mene obavijestili“¹²⁴. Konstatovali smo da u ključnom trenutku Ahmed Nurudin nije upotrebio nijedan od tih mogućih razmotrenih pristupa: „Htio sam da pitam za brata – rekao sam smeteno počevši kako ne treba, bez sigurnosti, odmah otkrivajući slabo mjesto“¹²⁵. Razgovorom sa đacima motiviramo ih da daju svoje viđenje psihološkog stanja derviša koji razmišlja o načinu vođenja razgovora sa muslimanom. Kako je sve planirao da teče razgovor? Potrebno je da pronađene primjere analiziraju. Na ovaj način postizemo njihovu aktivnost i angažovanje. Imajući u vidu neponovljivost i univerzalnost ovog umjetničkog djela, kao i

¹²² Selimović, Meša: „Derviš i smrt“, Isto, str. 84.

¹²³ Isto, str. 86.

¹²⁴ Isto, str. 81.

¹²⁵ Isto, str. 82.

njegovu slojevitost, izuzetno je inspirativan za različite nastavne pristupe. Ovako motivisani učenici pokazuju rezultate svoga rada.

„Selimovićev smisao za ravnotežu i ritam se reflektuje i u njegovim dionizijevskim istupima – koji podsećaju na Tomasa Vulfa – zatim u njegovoj dubokoj muci zbog svih mogućih vidova jedne ideje, u njegovom pokušaju da predstavi situaciju ili stanje u svoj potpunosti“¹²⁶. Ovako koncipirani fragmenti romana prikazuju emotivna i psihološka stanja Ahmeda Nurudina koja pred učenike postavljaju brojne zadatke.

Ukazujemo učenicima na njegovu temeljitu iscrpnost kojom izdiže običnu deskripciju do nivoa hiperbole i groteske, kao na primjer u njegovom opisu derviševe posjete muftiji, kao svojevrsna parodija na „Hiljadu i jednu noć“, kada Ahmed Nurudin nastoji da spase brata trudeći se da održi muftiju budnim: „Bivalo mi je sve jasnije: njega muči čama i dosada. Ležala je po njemu kao pokrov, padala kao magla, umotavala ga kao ilovača, opkoljavala kao vazduh, ulazila mu u krv, u disanje, u mozak, širila se iz njega i iz svega oko njega, iz stvari, prostora, neba, sipila kao otrovni dim“¹²⁷.

Pored održavanja ravnoteže iste ili paralelne ideje, Selimović uživa u suprotstavljanju autentičnih elemenata, često zato da bi došao do izreka. U ovom slučaju učenici navode sljedeće primjere: „Mlade djevojke zamišljaju život i vjeruju riječima. Starice se boje smrti i s uzdahom slušaju o raju“¹²⁸. „Četrdeset mi je godina, ružno doba: čovjek je još mlad da bi imao želja a već star da ih ostvaruje“¹²⁹. Učenici dobijaju zadatak da otkriju i zabilježe antiteze, omiljeno Selimovićevo sredstvo, koje koristi da bi izrazio paradoks, i to kad želi da pokaže međusobnu povezanost suprotnih sadržaja i izvesnu vrstu neujednačene ravnoteže kao rezultat toga. Posebno sugerisati učenicima da imaju u vidu činjenicu da je Meša Selimović dvadeset godina nosio u sebi ideju da ispriča svoju tragičnu priču o gubitku brata. U razgovoru sa kadinicom se zapažaju njegova osjećanja. Gledajući je, dervišu se nameću misli: „U nevolji smo i ti i ja,

¹²⁶ <http://glasnik.gracanica.net/arhiva>.

¹²⁷ Selimović, Meša: „Derviš i smrt“, Isto, str. 159.

¹²⁸ Isto, str. 19.

¹²⁹ Isto,, str. 10.

zbog braće. Ti svog hoćeš da upropastiš, ja svoga da spasem“¹³⁰. Na drugom mjestu kaže: „Ne stidim se te slabosti pred vama, stidio bih se da je nema“¹³¹. U navedenim primjerima učenici uočavaju i ističu primjere gdje se svojim izražajnim obrascem Selimovićeve proza približava čistoj poeziji. Prije interpretacije ovog djela skrenuti pažnju učenicima da obrate pažnju na početak romana. Derviš se obraća čitaocu na početku romana sumnjom u prikladnost nastavljanja priče: „Upitao sam se, ne bi li bilo bolje prekinuti ovo pisanje, da sve ne bude teže nego što jest. Jer ako ono neobjašnjivim putevima izvlači iz mene čak i ono što nisam htio da kažem, što nije bila moja misao, ili je moja nepoznata misao što se skrivala u mraku mene, ulovljena uzbuđenjem, osjećanjem koje me više ne sluša, ako je sve to tako, onda je pisanje nemilosrdno isljeđenje, šejtanski posao, i možda bi najbolje bilo slomiti trščano pero pažljivo zarezano na vrhu, prosuti divit na kamenu ploču pred tekijom, neka me crnom mrljom podsjeća da se nikada više ne prihvatim magije što budi zle duhove“¹³².

Kod Meše Selimovića pjesnički jezik je pun simbola. Pomenućemo one koji se vezuju za Ahmeda Nurudina. „Rječica je slična meni, bujna i plaha ponekad, a češće tiha, nečujna. Krivo mi je bilo kad su je zagatili ispod tekija i jarkom natjerali da bude poslušna i korisna, da kroz badanj tjera vodenični točak, radovao se kad je, nabujala, razrušila ustavu i potekla slobodno. A znao sam da samo ukroćena melje žito“.

Autor romana je slikajući rječicu prikazao životni put Ahmeda Nurudina. Odlazak u tekiju i uključivanje u red derviša je predstavljalo namjetanje dogme. Ponekad bi rijeka njegovog života nabujala i rušeći branu potekla slobodno. Obično je to bilo u proljeće. Zbog toga sliku proljeća imamo na početku romana.

Učenici zapažaju da pojedini odlomci, sa laganim ali upornim uspinjanjem ka vrhuncu – osjećanjem koje više ne sluša – i polaganim opadanjem, čine pjesmu u prozi objedinjenu ritmičkim osobinama. Da bi to potkrijepili navedene Nurudinove riječi su ređali u stihove na sljedeći način:

„Upitao sam se Ne bi li bilo bolje prekinuti ovo pisanje, da sve ne bude teže

¹³⁰ Isto, str. 28.

¹³¹ Isto, str. 184.

¹³² Isto, str. 10–11.

nego što jest“¹³³ ... itd.

Skrenuli smo im pažnju da posmatraju poetske kvalitete Selimovićeve proze i pokušaju da uoče kako ponekad ne proizlaze u tolikoj mjeri iz ritma koliko iz efektne upotrebe sintaksičkih paralelizama, varijacija, ponavljanja, kao u ovoj litaniji sa Ishakom, koji je dervišev duhovni dvojnik, izmišljeno biće njegove duhovne svijesti i odraz njegove mladosti: – „Ishak, česta moja misao, najlakše sjećanje, nesigurna želja mene nesazanog i neostvarenog, daleko svjetlo moje tame, ljudsko uzdanje, traženi ključ tajne, naslućena mogućnost izvan poznatih, priznavanje nemogućeg, san koji se ne može ni ostvariti ni odbaciti. Ishak, divljenje ludoj smjelosti koju smo zaboravili jer nam je postala nepotrebna“¹³⁴. Daljom analizom smo dokazali tezu o sintaksičkom paralelizmu.

Ovakav pristup tokom cijele interpretacije romana održavamo svojim odgovarajućim podsticjima kroz problemske situacije, istraživačke zadatke i heuristički dijalog. Ukazano je učenicima na Selimovićevu upotrebu razuđene sintakse, iako su smisao za ritam i sintaksičku ravnotežu glavne karakteristike njegove proze. Na primjer, dervišev stražar Džema toliko dugo radi u podzemnoj tmuni da je izgubio smisao za sintaksično povezivanje ideja, kao da je i on primjer obrnute evolucije koja se dešava među ljudima:

„Ti si derviš. Znaš li ono: „kad dođe veliki događaj“?

Znam.

Dođi. Ovamo.

Govori.

Neću.

Šteta. Nisi dobar čovjek.

Šta će ti to?

Volim. Da slušam. Odakle znaš?

¹³³ Isto, str. 10.

¹³⁴ Isto, str. 210.

Od zatvorenika. Prije tebe. Dobar čovjek“¹³⁵.

U navjedenim primjerima učenici su zaključili da je kratkim rječenicama postignuta dinamična radnja. Rječenice su snažne, jasne i prikazuju čovjeka koji nije navikao da priča već da sluša. Pretpostavljamo da su učenici lako došli do odgovora šta u romanu znače tvrđava i stražari. Po mišljenju Mithata Begića, roman je skup monologa i dijaloga izražajnog tipa koji ne dopušta uplitanje samog pisca već neposredno bilježi svijest u njenoj čistoći. Obnavljajući u svijesti događaje i tragajući za njihovim smislom, on obnavlja i dijaloge. Dijaloška struja funkcionira na principu gradacije i prožimanja dijaloga sa unutrašnjim monologom. Monološki naboj inicira svjedočenje dijalogom, pa dijalog ima ispovednu funkciju koja se uklapa u komentare. Prizor sa bjeguncem, koji smo spominjali ranije je odličan primjer za tu konstataciju. Razgovor se vodi u izuzetnoj situaciji u kojoj se radi o životu bjegunca i o derviševoj odluci koja može da mu promijeni život. Zato je ovo roman svijesti u kojem se sukobe um i ljudska suština i sve se prenosi sa nivoa ispovjedanja u monologu i dijalogu najčešće na nivo unutrašnjeg monologa.

Roman „Derviš i smrt“ pripada prozi koja intelektualizuje problem čovjeka u svijetu, odnos pojedinca i vlasti, života i smrti i niz drugih problema egzistencijalne prirode. U takvoj idejnoj funkciji su i jezik i njegova stilizacija. U ovom djelu jezik prikazuje apstraktno, metafizičko, psihološko, subjektivno i sve komentariše iz perspektive pojedinca – intelektualca, misaonog čovjeka koji ispovjeda sebe u prvom licu (JA-FORMA). I baš zbog toga što se sve iznosi iz lične perspektive, bilo da su pojave, stanja ili ljudi, taj jezik ima ton ličnog kazivanja. Njima se kazuju emocije ili refleksije; on izražava promišljanje i objašnjavanje i zauzimanje stavova. Zato se koriste pomenute konstrukcija na nivou sintagmi. Koristeći ovakav jezik pisac razara racionalno i usmjerava riječ ka apstraktnom, usmjeren je ka filozofskoj analitičnosti i ekspresiji. Zahtijevali smo od učenika da na konkretnim primjerima uoče kako u romanu gravitiraju modeli filozofske analitičnosti:

- Od pamtivijeka sinovi su nerazumniji od očeva, i razuma bi tako sasvim nestalo, ali srećom, sinovi postanu razumni čim postanu očevi¹³⁶.

¹³⁵ Isto, str. 204.

¹³⁶ Isto, str. 134.

- Čuvaj se mržnje, da ne pogriješiš prema sebi i prema ljudima¹³⁷.
- Pravda je kao zdravlje, misliš o njoj kad je nema¹³⁸.
- Nezadovoljstvo je kao zvijer, nemoćna kad se rodi, strašna kad ojača¹³⁹.

Pronađite primjere u kojima pisac iskazuje svoje emocije. Nastavnik će povesti i razviti sa učenicima dijalog u kojem će ih motivirati da spontano i slobodno kazuju svoje zaključke, tumačenja i komentare u vezi sa pročitanim romanom.

Kad želi da probudi emocije ili ekspresije Meša Selimović koristi jezik koji dobija posebnu intonaciju i sintaksu: Opoganjen je ovom paganskom noći, uprljan, oprljen, osviješćen, očišćen...¹³⁶ „...miloduh miriše večeras, nešto se dešava večeras, nešto je strašno večeras... otići sam, otići lutati, otići i ne vratiti se, otići i umrijeti...“.

Učenici su uočili i podvukli da u prvom slučaju, imamo naknadno nabranje, unošenje atributa, apozitiva da bi se iskazala unutrašnja uznemirenost onim što se budi i nadolazi, a koje on pokušava da obilježi, što konkretnije prikaže serijom novih pridjeva koji se rađaju. U drugom primjeru otkrili su da jezik i stilizacija rečenica pokazuju veoma visok nivo emotivnosti. Izdvojili su i obilježili učestala ponavljanja riječi: nešto, večeras, mjesec, otići, sintagma cijelu ovu noć. Zapazili su da svako ponavljanje nešto ističe ali to nije isto. U prvom slučaju to je nešto što subjekat ne umije da imenuje, da objasni, a to je vrlo važno; u drugom slučaju se akcenat baca na trenutak – to je baš sada („večeras“). U sljedećem primjeru u prvi plan izbija mjesec koji je pokretač unutrašnje bure ali će njegovo trajanje biti dugo. Glagol otići je težište sljedećem slučaju: sve će poništiti, jer je sve postalo nepodnošljivo, sve se gubi.

Poslije ovakvih učeničkih tumačenja možemo zaključiti da su učenici ostvarili kontakt sa piscem i da stvaralački učestvuju u radu. Veći dio pripovijedanja Selimovićevog romana „Derviš i smrt“ je u formi monologa. Šta

¹³⁷ Isto, str. 214.

¹³⁸ Isto, str. 351.

¹³⁹ Isto, str. 235.

predstavlja dijalog kada naiđemo na njega? On je snažno olakšanje, kao crno na bijelom, u pustoši derviševih dugih, često poetičnih monologa punih patnje. Bez ikakvih priprema i opisa Selimović počinje sa dijalogizima kako bi prekinuo bujicu riječi. Rijetko prekida govor da bi dočarao reagovanje sagovornika na ono što je rečeno. Nema često fizičkih opisa, tako da mislimo da se razgovara u tamnom, hermetički zatvorenom krugu. Učenici su došli do zaključka ovakvim dijalogizima, suprotstavljamo ideje jednu drugoj, dok Selimović smelo razgrće velove sa ljudske komunikacije i prikazuje život. Nalik Njegošu, zaokupljen je permanentno antitetičnim asocijacijama, paradoksom i dijalektikom dobra i zla. Da bi čitav dijalog u bašti tekije prerastao u jednu metaforu, koristi se pojačanim poetskim efektima, kao u razgovoru koji se vodi između derviša i njegovog dvojnika, Ishaka:

„– Hvala ti što me nisi odao.

Neću da se miješam u tuđe stvari, zato i želim da odeš.

Ako me otjeraš, umiješao si se.

Možda bi bilo najbolje.

Jednom si mi pomogao. Zašto da to sad pokvariš? Moglo bi ti nekad zatrebati lijepo sjećanje.

Ništa ne znam o tebi.

Sve znaš o meni. Gone me¹⁴⁰.

S obzirom na to da se od učenika zahtijeva istraživanje, otkrivanje i rasuđivanje zaključujemo da Selimović u dijalogizima izbjegava ona sredstva koja su piscu na raspolaganju, pa tako pruža učenicima oskudna objašnjenja koja im mogu pomoći da identifikuju govornika. Vrlo efektno reprodukuje rascepkanost prirodnog razgovora, a s druge strane ispituje sposobnost maksimalne koncentracije učenika. Metodom razgovora smo došli do zaključka da je ponekad neophodno da se vratimo nekoliko redova unazad i ponovo ih pročitamo da bismo bili sigurni da smo pravilno identificirali govornike. Ovakva privremena zabluda česta je piščeva namjera u želji da nas podsjeti da smo i mi usamljeni u magli života, bez pravog znanja o onome ko nam govori, dok slušamo glasove i

¹⁴⁰ Isto, str. 52.

odgovaramo im. Došavši kod muftije, derviš zatiče njega i njegovog pomoćnika Malika u igri šaha. Slušajući razgovor muftije i Malika, pisac ujedno otkriva i uznemirujuće, konfuzno stanje u kojemu se nalazi Ahmed. Slušajući razgovor kao što ga i Ahmed čuje, stičemo utisak kao da su to glasovi u magli:

„– Nešto nije u redu.

– Vidim.

Ništa ti ne vidiš.

Nešto nije u redu.

Cijelo vrijeme stajao sam bolje.

Znam.

Šta vidiš¹⁴¹?

Ideju ljudske izolovanosti jednih od drugih, dok razgovaraju kao da to čine u magli ili tami, Selimović ističe pred učenike kroz dijalog između derviša i njegovog poznanika iz ćelije, koji može a ne mora biti Ishak, i zato može a ne mora biti stvaran. Ovdje rječi izvire iz jednog vlažnog kamena i nestaju u drugom, i nije važno ko šta kaže već šta kaže i kako kaže. Učenici su to uočili na primjeru kada Ahmed i njegov sapatnik kroz svojevrsnu parodiju u jednom odlomka razgovaraju o Sudnjem danu iz „Kur’ana“:

„– Za koga da bude gore? – pitao sam nezabrinuto.

Za nas. Za njih. Zatvaraćemo jedni druge. Naviknućemo. Pretvorićemo se u krtice, u slijepe miševе, u škorpione.

Nećemo izlaziti. Ostaćemo ovdje vječno. Ne možemo bez vječnosti.

Nećemo zaboravljati jedni druge.

Zatvaraćemo protivnike gore, protjerivaćemo ih na zemlju. I zaboravićemo na njih.

Kad budu izvađeni iz pakla, biće bačeni u rijeku života.

Biće nesrećni gore. Vikaće: „Dajte nam malo mraka. Bili smo sa vama!”

¹⁴¹ Isto, str. 156.

A mi ćemo im reći: „Tražite sebi mrak! Stvorite ga sami“¹⁴²!

Pri vršenju detaljnije analize Selimovićeve sintakse u romanu „Derviš i smrt“ učenici se moraju pozabaviti njegovom upotrebom izvjesnih vizantijsko-slovenskih stilskih osobina, koje su zajedničke i Bibliji i srednjovjekovnoj srpskoj literaturi. Ilustracije radi učenici su naveli nekoliko rečenice koje često počinju veznicima kao što su „i“, „ali“ i „jer“: – I zimus su tako govorili: nije hladno¹⁴³. – Ali nisam brzoplet, dobro sam izmjerio svaki tren što će naići iz mraka budućnosti, i čin kojim ću ga oploditi, da se desi ono što čekam, kad se sve spoji u lanac uzroka i posljedica¹⁴⁴. Učenici otkrivaju i ističu navedene primjere i izvjesnim rečenicama pridaje gnomski i vanvremenski kvalitet, pojačavajući njihovu autentičnost zbog derviševog poziva na sledeći način „...jer se nisam odlučio, jer ne treba da se odlučujem“¹⁴⁵. Kod Selimovića je evidentan još jedan vizantijsko-slovenski uticaj upotrebe retoričkih pitanja: „Nije mi odgovorio na ono što me zanimalo, vratio me u mene sama. I kakav je odgovor mogao da mi da? Kakve smo veze nas dvojica mogli da imamo? Čemu je mogao da me pouči“¹⁴⁶?

Ne odgovarajući ni na jedno svoje pitanje, Derviš ih ostavlja da vise u prostoru, u praznini, kao da čekaju naš odgovor. Naše distanciranje od njega kao i njegovo od nas naglašeno je i činjenicom da sljedeći red počinje izjavom koja nije ni u kakvoj vezi sa onim što je prethodno rečeno: „Otvorio sam prozor, zagušljivo je u sobi“¹⁴⁷.

Podstaknuti pitanjima, učenici su uočili da se autor služio posebnom sintaksičkom strukturom da bi izrazio složenost života, oslanjajući se prvenstveno na jezik lijepe književnosti, da bi predstavio mnoštvo slojeva realnosti koji prevazilaze datu situaciju. Učenici treba da kroz metafore i ostale stilske figure dođu do mnogih odgovora, zato je neophodno da ih uočavaju. Zaključujemo da pisac često koristi poređenje da bi uspostavio odnos između

¹⁴² Isto, str. 214.

¹⁴³ Isto, str. 191.

¹⁴⁴ Isto, str. 397.

¹⁴⁵ Isto, str. 240.

¹⁴⁶ Isto, str. 56.

¹⁴⁷ Isto, str. 56.

dvije ideje ili stvari, i onda prelazi na metaforu da bi taj odnos bio čvršći, i na taj način nam poetski sugerše da se stvari neumoljivo mijenjaju u ono što izgleda da jesu. Očekujemo od učenika da će nizom zapažanja uspostaviti emocionalnu komunikaciju sa romanom. Usmjereni na istraživački postupak učenici otkrivaju takve primjere. Recimo, derviš prvo opisuje svoj susret sa kadinicom koristeći poređenja: „Stajali smo jedan prema drugome kao dva ratnika sa skrivenim oružjem iza leđa, kao dva protivnika sa skrivenim namjerama u sebi, pokazaćemo se kad krenemo u napad”¹⁴⁸. Nakon toga, istu sliku derviš upotrebljava kao metaforu: „...bila je zaista ratnik što polazi u bitku ne zadržavajući korak, ne osvrćući se”¹⁴⁹. Učenici otkrivaju da pisac često pretpostavlja metaforu poređenju, gdje god je to moguće, metaforički odnos uspostavlja od samog početka:

„Ili će iz crnih podruma moje krvi suknuti nepoznate želje”¹⁵⁰. Evidentiraju čestu upotrebu eliptičnih rečenica: „Činilo mi se kao da njena ljutina raste, kao iz ponornog izvora”¹⁵¹. Skrenuta je pažnja učenicima na elidirajući glagol (dolaziti) iz druge rečenice, koji omogućava Selimoviću direktan prelaz od simbolizovanog (ljutina) do simbola koji se podrazumijeva (voda), naglo prelazeći u metaforu i omogućava čitaocu da osjeti njenu ljutnju kao bujicu koja bjesni ispod mirne površine.

Nabrajajući uočene i zapamćene primjere učenici su zaključili da je pisac, koristeći često jednu metaforu, učinio da ona postane trajan simbol, uzdižući tako početnu sliku do veće snage. Govoreći o svom djetinjstvu, derviš se prisjeća plavog neba i jezerske vode. Docnije, govori o nebu iznad tekije kao o „škrtoj milosti i sjećanju na prostranstvo ogromnog neba djetinjstva”¹⁵². Ljepotu kadinice poredi sa „...jezerom moga djetinjstva u zoru”¹⁵³.

Motivisanim pitanjima dovodimo učenike do zaključka da nam česta

¹⁴⁸ Isto, str. 21.

¹⁴⁹ Isto, str. 21.

¹⁵⁰ Isto, str. 37.

¹⁵¹ Isto, str. 29.

¹⁵² Isto, str. 11.

¹⁵³ Isto, str. 25.

upotreba ovakvih metafora nameće zaključak da svako spominjanje neba i vode obogatimo dodatnom emocionalnom dimenzijom djetinjstva. Rješavajući samostalno, već postavljene, zadatke učenici će otkrivanjem, a očekujemo da otkriju sljedeće: voda i nebo postaju simboli života, čistote, nevinosti i nade. Magla, mjesočina, tama i sjenke su simboli koji označavaju suvremeni život i izolovanost derviša od drugih ljudi. Dijaloškom metodom i svojim povremenim kraćim tumačenjima nastavnik će usmjeravati da načine malu sintezu o Selimovićevom prikazivanju dehumanizacije i izolovanosti ljudi pomoću senki i mesečine, tišine i bezbojnosti – samo kod derviša postoji jak osjećaj, koji kao da treba da nas uputi na njegovo stanje – i pomoću sakaćenja i uništavanja ljudskih osobina. Po njemu, ljudi koji imaju moć, nemaju ni jednu ljudsku osobinu. Derviš opisuje „kumirsko lice” muselima i kaže: „...njegovo lice ništa nije govorilo, nije odavalo ni srdžbu ni razumijevanje”¹⁵⁴. Kako je autor prikazivao predstavnike vlasti? A kako druge likove? Kadija i muftija su opisani sa željom nagoveštavanja moći koja dehumanizuje čovjeka. Ponekad opisujući samo dio ljudskog tjela, Selimović kao da želi da kaže da su pojedinci neizbježno unakaženi ulogom koju imaju u životu. Na primjeru Ishaka, čovjeka u bjekstvu, on opisuje samo noge: „Opazio sam ga kad se pomaknuo, i njegove noge su u mjesočini, sjena ga je sjekla iznad koljena”¹⁵⁵, govori o Ishakovim posrebrenim stopalima, od kojih je samo jedno obučeno. Selimović nas tako podsjeća da su za čovjeka koji bježi samo noge važne. Srebrene su zbog svoje vrijednosti, i jedna je bez cipele, tako se nagovještava da je Ishak krajnja suprotnost mladom Ahmedu koji je trčao bos i slobodan.

Analizirajući ovakvu Selimovićevu upotrebu jezika učenici zaključuju da pored dehumanizacije i uništavanja živih bića, on utiče i na obrnut proces, personifikaciju neživih stvari i apstraktnih ideja. Tako pisac pokazuje da su za bojažljivog i introspektivnog derviša apstraktne misli i nežive stvari postale život za sebe. O „stvarima” koje treba da saopšti, derviš razmišlja kao da su živa bića: „Osjećam kako stoje nagomilane u magazama moga mozga, i vuku jedna drugu, jer su povezane, nijedna ne živi sama za sebe, a opet ima nekog reda u toj gužvi, i uvijek jedna, ne znam kako, iskače između drugih i izlazi na svjetlo, da se

¹⁵⁴ Isto, str. 83.

¹⁵⁵ Isto, str. 50.

pokaže, da ošine ili utješi“¹⁵⁶.

Skrenuta je pažnja učenicima da naš jezik ima gramatički rod i da je ovakva personifikacija dvostruko efektna. U pojedinim fragmentima romana osnovna referenca stvari je riječ ženskog roda u srpskom jeziku, ovaj odnos se polako gubi u gomilanju riječi, ženski rod se zadržava, i mi na kraju prihvatamo ta bića kao nemirne žene, spremne da muče i da tješe. U pojedinim djelovima pak, derviš govori o nadi (ženski rod) koja je „odjednom digla glavu“¹⁵⁷, i o nemiru (muški rod) koji „me strpljivo čekao, kao da sam ga ostavio pred ovom kućom, i opet ga uzeo kad sam izašao“¹⁵⁸. U djelu romana kada se derviš prisjeća „tihog hujanja noći (ženski rod), što se lagano giba pod udarima nepoznatih i nevidljivih krila“¹⁵⁹, ima nagovještaja erotike. Ova divna slika nas podsjeća na pesmu W. B. Yeats-a „Leda i labud“ i daje naknadnu snagu našem saznanju o derviševoj nesvjesnoj želji da posjeduje kadinicu.

Meša Selimović u svojoj studiji o srpskom književnom jeziku, „Za i protiv Vuka“, izjavljuje da je srpski jezik bio veoma konkretan, nedovoljno snabdeven apstraktnim terminima i nepodesan za pjesničke opise, što je pripisao reformi Vuka Karadžića, koju temelji na suviše stvarnom jeziku seljaka, i navodi G. S. Venclovića i P. P. Njegoša kao dva pjesnika čije je pisanje ukazivalo na drugi put razvoja srpskog književnog jezika, ali taj put nije imao sljedbenika. Selimović se divi ovim pjesnicima koji su shvatili i savladali konkretnost jezika, nagovještavajući odnos između spoljašnjeg svijeta i unutrašnjeg raspoloženja, uspostavljajući „dvostruki pejzaž (fizički i duhovni), ali uvijek kao preneseno značenje, kao metaforu i alegoriju“¹⁶⁰.

U „Dervišu“ Selimović nastoji da ostvari simbiozu fizičkog i duhovnog svijeta. Ponekad su tu dati samo nagovještaji odnosa bez objašnjenja, sa dozvolom čitaocu da aktivno učestvuje u kreativnom stvaranju. Kada Ahmed Nurudin obilazi samrtnika, sa predosjećanjem da je mrtav, čini se kao da okolna atmosfera odražava njegovo unutrašnje raspoloženje, a noć koja dolazi je sama

¹⁵⁶ Isto, str. 13.

¹⁵⁷ Isto, str. 26.

¹⁵⁸ Isto, str. 33.

¹⁵⁹ Isto, str. 42.

¹⁶⁰ Selimović, Meša: „Za i protiv Vuka“, Novi Sad 1967. str. 122.

smrt: „Gledajući kako veče polako opkoljava kuću svilenim sjenkama i drhti na džamovima posljednjim odbljescima danjeg svjetla, mislio sam na starca i na ono što ću mu reći na posljednjem viđenju“¹⁶¹.

„Derviš i smrt“ je po mišljenju učenika djelo neobičnog i čudnog tona, djelo koje govori tonom, onoliko koliko je zahvaćeno značenjima svijeta Jer – bez obzira na to što je riječ o proznom djelu, dakle iz reda onih koja po prirodi stvari znače veći stepen određenosti (u odnosu, recimo na poeziju) – ovo djelo često doziva riječ prizrak, riječ koja prije ide u oblast poezije. Šireći, iz poglavlja u poglavlja svojevrsnu metafizičku jezu od življenja, ćudljive igre okolnosti koje ne daju mogućnost olakog zaključivanja o njihovoj prirodi¹⁶².

Objavljujući rezultate svog domaćeg rada učenici ističu neobičan i čudan ton koji nagovještava autorovo unutrašnje raspoloženje. Ovakvim slikama on priprema učenike za objašnjenje fizičkog svijeta po želji autora. Ovakve slike su najefektnije kod Selimovića kada fizički opis služi kao priprema za predstojeće duhovno otkriće. Tada je Selimović najbliži alegoriji. To su učenici najbolje vidjeli u rečenici o dervišu u jutarnjoj šetnji po šumi kad ugleda drvo u beharu: „...opet sam želio, kao i sinoć, da uklopim obje ruke u granje, da me protoči bezbojna krv bilja i da bez bola cvjetam i venem. I baš to ponavljanje čudne želje uvjeravalo me o težini muke koju nosim“¹⁶³. Tada se čuje zvuk sjekire koja sječe neko udaljeno drvo. Nakon svakog udarca oštre sjekire koji narušava tišinu zna da sjekira „zagrizala drvo ljutitim ciklom, bjesno prodirući do srčike“¹⁶⁴. Tada učenici postaju svjesni simboličkog značenja stabla i sjekire i sa strahom čitaju dalju alegoriju o životu i smrti. Slušajući kukavicu derviš je čuje „pečalno ravnodušnu kao sudbina“¹⁶⁵, kao i glas mlade djevojke „i znam sve o njoj“¹⁶⁶. Derviš kazuje ovim fragmentom da je sjekira u stvari sjekira njegovog oca (tema djetinjstva), a kukavica je ptica koju je često slušao u djetinjstvu koju nikada nije vidio, dok djevojka koja pjeva je njegova bivša draga. Međutim, ne shvata ono

¹⁶¹ Selimović, Meša: „Derviš i smrt“, Isto, str. 16.

¹⁶² Egerić, Miroslav: „Duh i čin“, eseji o romanima Meše Selimovića, Isto, str. 82.

¹⁶³ Selimović, Meša: „Derviš i smrt“, Isto, str. 107.

¹⁶⁴ Isto, str. 107.

¹⁶⁵ Isto, str. 107.

¹⁶⁶ Isto, str. 108.

što čitalac učenik bojažljivo primjećuje, da je on drvo, sjekira smrt, a da je kukavica ptica naricaljka.

Učenici primjećuju da je isti postupak upotrebe simbola, pre onoga što se simbolizuje, konkretnog pre apstraktnog, to se primjećuje u Selimovićevom opisu posjete derviša svom prijatelju Hasanu. U dvorištu pred Hasanovom kućom nailazimo na dvojicu ljudi koji pokušavaju da ukrote konja. Stariji i jači prvi prilazi konju. Neobičnom snagom pokušava da smiri konja, ali ga konj obori. Tada mlađi čovjek prilazi konju „opreznije, lukavije, pokušavajući da ga prevari otvorenim dlanom, čak i ljubaznim licem, na kome je lebdio besmislen smiješak”¹⁶⁷. Kada konj i njega zbací Ahmed se čudio zašto ne pokušaju zajedno da ga ukrote, i zašto Hasan, koji uvijek želi da pomogne, potpuno indiferentno gleda njihovu muku. Kada Hasan i Ahmed razgovaraju o ispravnom načinu života, učenici saznaju da je mladi čovjek ljubavnik žene starijeg, i da Hasan ima isti odnos prema njihovom ljubavnom trouglu kao i prema njihovim naporima da ukrote konja – nezainteresovanost. Tek tada razumijemo alegoriju koju nam je prezentirao Selimović. Selimović ne daje skrivene nagovještaje da je to alegorija i nikada ne izdaje svoju umjetničku namjeru. Učenici moraju sami da izvlače zaključke, da su dovoljno upućeni u njegovo umijeće da bi bili u stanju da otkriju osnovnu zamisao. Takvi primjeri govore o Selimovićevoj umjetnosti ono što je on rekao o Vencloviću: „Vuk misli ovde je pokrenuo reči iz njihovog osnovnog značenja, i one, sa drugim smislom, transponirane, oslobođene prvobitne težine, lebde iznad zbivanja kao njegova suština... Apstraktnost ovde čak nije izražena posebnim rečima... Ona je u nameri, u misli, u prenošenju značenja”¹⁶⁸.

Prije obrade romana „Derviš i smrt“ učenicima je rečeno da je autor roman posvetio supruzi Darki. Skrenuta im je pažnja da je to djelo posebnog jezika i stila koje dokazuje razgranatost duhovnog bogatstva koje prožima cijelo djelo. U toku čitanja romana učenici su zapazili da se Selimović nije služio misaonim bogatstvom velikih umova, već je čitaocima predstavio bogatstvo svojih misli i

¹⁶⁷ Isto, str. 111.

¹⁶⁸ Selimović, Meša: „Za i protiv Vuka“, str. 122; Književni stil i poetska funkcija u romanu „Derviš i smrt“, „Gračanički glasnik“, br. 25, Gračanica, maj 2008. – Ovaj rad je objavljen u „The Slavic and East European Review“, no 129, 1974, 440, a potom u časopisu „Savremenik“, god. XXI, knj. XLI, sveska 5, maj 1975. 429–439, u prevodu Jesenke Selimović, koji s dopuštenjem autora prenosimo u cjelini.

iskustava koja su ga kroz život pratila. Iskustva i duhovno blago ne bi vredjeli bez vještine da se životna istina prenese na papir originalnim umjetničkim jezičkim izrazom. Odabravši Ja-formu pripovjedaanja, ističemo da se pripovjedač uzdiže do zapisivača osnovne ali i svih sekundarnih priča. Sve situacije u romanu nose podudaranje ili poklapanje perspektive aktera i naratorskog prvog lica kao i uspostavljanje posebne veze u odnosu pripovjedača prema ispričanom. Taj odnos Meša Selimović postiže poistovjećujući perspektivu pripovjednog i doživljenog Ja, kao i postavljanjem pripovjedačkog prvog lica u centar događanja, tako se svet prvog lica pretvara u unutrašnji. Pitanja društvene pravde, dobra i zla, života i smrti, zadire u fizičko, u ono izvan materije, teže predočivo – metafizičko. To metafizičko je nosio dugo u sebi tražeći adekvatan umjetnički izraz kojim bi empirijska znanja i ideje stavio unutar korica knjige. Tako je Selimović zabilježio u svojim „Sjećanjima” da je vidio da se jezik ne da, ostaje krut i nesavitljiv, nepodoban za nijanse koje su mu izgledale značajnije od cjelovitih blokova; da se godinama borio za prilagođavanje izraza, posebno u nastojanju da iskaže složeniju misao i osjećanje za subliminiji jezik, koji bi bar donekle, bio u stanju da beleži splet ponornih oluja i dilema, i teško uhvatljive dubine i žestinu emocionalnih eksplozija¹⁶⁹.

Najzad, taj dugo traženi jezik podstiče snažno osjećanje i saosjećanje, tjera na razmišljanje učenike koji čitaju o složenoj životnoj drami pod kojom se glavni junak lomi svom silinom svog unutrašnjeg svijeta, nadama koje se bude pa umiru, straha koji svojom težinom pritiska plemenite težnje. Postavljamo pitanje učenicima čime se odlikuje jezik ovog romana? Jezik ovog romana odlikuje se gipkošću, osetljivošću i jasnoćom koja nije na prvi pogled savršeno iskristalisana ali baš zato „Derviš i smrt“ nije roman koji se čita „u jednom dahu”, već zahtijeva maksimalnu koncentraciju i usmjeravanje misli ka metafizičkom u toj radnji. Jezik prati i strujanje duha koje se održava na relaciji misao–čin. Po rječima učenika Meša Selimović je od onih rijetkih pisaca koji je kroz jezik iskazao potrebu za visoko subektivisanim jezikom kojim čitataoca želi da duhovno probudi i „Derviš i smrt“ obiluje mnoštvom neobičnih sintagmatskih konstrukcija: „osuđen istinom“, „prastara pravda grijeha“, „zrela slabost“, „prihvatljiva bezobzirnost“...Emotivne reakcije postaju svjedoci žaljenja za vremenom jedinstva među ljudima. Selimović želi istraživački zahvatiti ono

¹⁶⁹ Mužar, Anita (<http://images.google.com>.)

najkompleksnije u psihičkom životu. Svoje misli neprestano proširuje, dodajući nove pojedinosti, što stvara sliku kretanja posmatrača i posmatranog.

Pokušajte da objasnite brojne prekide u pripovjednom toku romana koji znače da je napušteno načelo logičkog ili uzročnog povezivanja pripovjednih jedinica, gdje se kida hronološki raspored, odnosno vremenski tok događaja posredstvom subjektivnog vremena koje proizlazi iz toga što je orijentaciona tačka smještena u lik Ahmeda Nurudina. „Ime mi je Ahmed Nurudin, dali su mi ga i uzeo sam ponuđeno, s ponosom, a sad mislim o njemu, poslije dugog niza godina što su prirasle uza me kao koža, s čuđenjem i ponekad s podsmijehom, jer svjetlo vjere to je oholost koju nisam ni osjećao a sad je se pomalo i stidim. Kakvo sam ja svjetlo? Čime sam prosvijetljen? Znanjem? Višom poukom? Čistim srcem? pravim putem? nesumnjanjem? Sve je došlo u pitanje, i sada sam samo Ahmed, ni šejh ni Nurudin“¹⁷⁰.

Apostrofiraćemo učenicima kada Meša Selimović piše da „ono što nije zapisano i ne postoji“ želi da naglasi ono glavno u pisanoj umjetnosti – njen smisao – da književnost treba da služi kao osnova za plemenite ciljeve, kao vodič i smjernica, da bude trag i svjedok postojanja. Podsjećamo učenike da književnost mora biti stvaralačka a sam pisac je stvaralac. Nikakve koristi nema ako čovjek svoje mišljenje podešava prema tuđem mišljenju. Selimović djelo upotpunjuje i mislima za koje možemo reći da su univerzalna svjetla današnjem čitaocu. Zbog svega navedenog ovaj roman zaslužuje posebno nastavno tumačenje.

Evidentan je broj orijentalizama u romanu „Derviš i smrt“ koje čine brojne riječi iz turskog, arapskog i persijskog jezika.

4.1. TURCIZMI U ROMANU „DERVIŠ I SMRT“

Skrenućemo pažnju učenicima da ne postoje jezici koji u svom bogatom leksičkom fondu nemaju brojne strane riječi koje su se odomaćile, biće nam jasna konstatacija lingvista koji su se bavili prisustvom stranih riječi u našem jeziku,

¹⁷⁰ Selimović, Meša: „Derviš i smrt“, Beograd 1999. str. 10.

da su turcizmi najprisutniji. To se najviše ogleda u djelima Selimovića, Andrića... Pod ovim pojmom se u djelu Meše Selimovića misli na riječi iz turskog, arapskog i perzijskog jezika koji su ušli u naš jezik preko turskog jezika.

U krajevima koji su bili pod turskom vlašću, nijesu bile samo riječi preuzete već i cijeli izrazi iz turskog jezika. Upućujemo učenike da se ovom problematikom najviše bavio A. Škaljić u svom Rječniku turcizama koji sadrži 8742 riječi.

On je sve turcizme svrstao u tri kategorije:

- riječi koje nemaju zamjenu i koje su općeprihvaćene, npr.: bašča, kašika, čarapa itd.;
- riječi koje se koriste u svakodnevnoj upotrebi ali se polahko potiskuju: avlija, ćuprija, mahala itd.;
- riječi koje su se izgubile jer se više ne koriste: valiija, kajmekam, sejmen, muteselim itd.

4.1.1. UPOTREBA TURCIZAMA U ROMANU „DERVIŠ I SMRT“

Upućujemo učenike da je Edim Šator analizirao frekventnost turcizama u drugom dijelu romana „Derviš i smrt“, a u prvom djelu Senahid Halilović. Znajući da se radnja odvija u Bosni u XVII vijeku, da je glavni lik vjerski službenik i da su sama radnja i vrijeme njenog dešavanja usloveli pojavu tolikog broja leksema orijentalnog porijekla učenicima je olakšalo rad. Ističemo podatak da je Meša Selimović bio profesor jezika i književnosti, da je tražio savršenstvo svoje pisane riječi i tražio našu, domaću riječ da iskaže svoje misli.

U romanu je ukupno u oba dijela upotrebljeno 554 različitih turcizama. Dajemo pregled broja turcizama prema vrstama riječi:

- imenica: 433 + 24 vlastita imena
- rječci: 5
- pridjeva: 99

- veznika: 2
- glagola: 9
- uzvika: 1
- priloga: 4

Naravno, ovo su samo nabrojani turcizmi, ali nikako njihova frekvencija jer učenici koji žele da saznaju više o tome mogu to naći u navedenoj literaturi na kraju rada. Najviše se koriste imenice, pridjevi, glagoli pa tek ostale vrste riječi.

Interesantna je upotreba imenice Allah. Ova imenica je napisana malim slovom u romanu nekoliko puta a u svim ostalim slučajevima Selimović je pisao Bog. Interesantni su i sljedeći primjeri:

- kavez kao što je propisivao Pravopis iz 1960. godine a ne kafez kako je karakteristično za Bošnjake.
- mahrama Pravopis nalaže marama ali Selimović koristi mahrama kako glasi u arapskom.
- bašča – pisac koristi ovaj oblik a nije nijednom upotrebio oblik bašta.

Posebno smo obratili pažnju na tvorbu novih turcizama. To su, kako kaže Edim Šator, hibridne tvorbe, osnova je iz turskog ili arapskog jezika a sufiks iz našeg jezika (spahin-ica, kadijin-ica, derviš-ina, mezar-je).

Učenici su uočili i određeni broj riječi preuzetih iz arapskog jezika sa nastavkom -at: šerijat, džemat.

Izvodimo zaključak da je Selimović uspio da stvori ovakvo djelo zahvaljujući specifičnosti svoga jezika i stila. Tome je doprinio i podatak da je oko 2% ukupne leksike otpalo na turcizme. Međutim, kada se govori o pravopisu i o problematici koja se javlja u ovom djelu konstatujemo neujednačenost, u nekim primjerima Selimović se koristi primjerima propisanim Pravopisom iz 1960. godine, a u nekima koristi oblike karakteristične za Bošnjake i bosansku jezičku tradiciju koji nijesu u skladu sa standarnim jezikom¹⁷¹.

¹⁷¹ Šator, Edim: Turcizmi u Dervišu i smrti Meše Selimovića, „Istraživanja“, br. 2, 106

Zbog svega rečenog romanom „Derviš i smrt“ djelo je zaslužilo svoje mjesto u školskim programima u svim djelovima ex Jugoslavije. U većini nastavnih programa je prisutna zastupljenost romana od osnovne do srednje škole. Da bi se uspješno realizovao nastavni proces važno je izraditi dobar nastavni plan i program sa najkvalitetnijim djelima. „ Pri donošenju nastavnih programa za nastavu književnosti se rijetko događa da se masovnije i odlučnije čuju i razmatraju mišljenja nastavnika praktičara i njihovih učenika, kao najzainteresiranih strana, za kvalitetan sastav lektire i romana uopće“¹⁷².

5. FENOMEN STRADALAŠTVA I ŽRTVOVANJA U ROMANU „DERVIŠ I SMRT“

Fenomen stradanja i žrtvovanja u značajnom djelu „Derviš i smrt“ predmet je interesovanja naših učenika. U daljem radu na tekstu ukazali smo na moguće književnonaučne metode i pristupe u proučavanju ovog romana, najprije teorijski, a potom i u okviru školske prakse.

Nastojali smo da stvaralaštvo ovog pisca, a posebno roman „Derviš i smrt“, situiramo u odgovarajući književnoistorijski i didaktički kontekst. Posebnu pažnju obratili smo stvaralačkim razvojnim fazama Selimovića, od njegovih prvih ostvarenja do kreativnog uzleta sa romanom „Derviš i smrt“. U tom smislu osvrnuli smo se na njegove romane, pripovjednu prozu, esejističke i druge tekstove u kojima je sadržana Selimovićeva eksplicitna i implicitna poetika. U njegovom djelu dominira filozofija jezika, Meša Selimović je vrstan stilista i jezički znalac, a u školskoj praksi se nedovoljno njeguju ove vrste unutartekstovnog pristupa. Jezičko-stilske analize književnog teksta, naša je hipoteza, svode se na klišeirane fraze, a konstatacije i zaključci ne proizilaze iz analitičkog razmatranja djela.

Romanom „Derviš i smrt“ Selimović suočava učenike sa bogatim tematskim kompleksom. Teško je razvrstati, imenovati i izdvojiti sve teme koje

Mostar 2007. str. 125–134.

¹⁷² Bihorac, Ahmed: Književnoteorijske i metodičke osnove proučavanja romana u školi. Univerzitet u Novom Pazaru, Novi Pazar, 2023. str. 138-139.

obrađuje ovo djelo, ne samo zbog njihove brojnosti i širine, već i zato što se međusobno prepliću. Iz tog razloga ćemo i ovaj rad zasnovati na interpretaciji onih tema i motiva koji su najrazvijeniji u romanu.

Na prethodnom času grupa učenika je dobila zadatak da u najkraćim crtama usmeno ili pismeno iznese najosnovnije biografske i bibliografske podatke o piscu, kao i izlaganje o stradalaštvu i žrtvovanju.

Na osnovu ranije datih podsticajnih zadataka, zaključujemo da su učenici naišli na teškoće u shvatanju, razumijevanju, pa, samim tim, i u doživljavanju umjetničkih vrijednosti ovog Selimovićevog djela. Ali smo sigurni da su učenici razumjeli ovo djelo. Slojevitost struktura romana upućuje učenike na unutar tekstovni pristup uz istraživanje stvaralačke komponente. Skoncentrisali smo pažnju na različite metode koje priziva i višeznačna struktura romana, osvrćući se i na različite pristupe u školi, u zavisnosti od uzrasta đaka i statusa djela u školskoj lektiri.

Kako je pisac prikazao situacije u kojima se nalazio derviš i koje utiču na njega da se transformiše? Roman „Derviš i smrt“ je mnogostruka vizija realnosti. Na prvi pogled to je roman o naporima derviša, šejha mevlevijskog reda, za vrijeme vladavine Osmanlija u Bosni, da oslobodi brata koji je bez krivice zatvoren. Šejh Ahmed Nurudin, tragična ličnost ovog djela, odlazi kod kadinice, kod samog kadije, muselima, muftije, ali svaki put je suočen ili sa potpunom indiferentnošću prema sudbini njegovog brata ili sa prijetnjom da će nastradati nastavi li sa svojom istragom. Ma koliko derviš želio da se otrgne od svijeta u koji se zaglibio, ma koliko pokušavao u sebi da probudi ljudsko, da odbrani svoje dostojanstvo i slobodno pogleda oko sebe – učinak je nikakav, a iskustvu se dodaje još jedno porazno saznanje da mu je brat pogubljen. Njegova vjera u otomanski sistem je postepeno slabila tokom susreta sa lokalnim vlastima i on priprema pobunu. Čestiti šejh Nurudin našao se ovde na samom grotnu vulkana: samo jedan nesmotren pokret i proključaće lava iz vulkanske utrobe.

Učenici su vidjeli da je njegov brat Harun otkrio tajnu. Veliki mehanizam moći u kasabi, gvozdene mreže čiji su čvorovi: muselim, kadija, muftija, koju je držala nevidljiva ruka čak u Stambolu, zbog nesmotrenosti mladog pisara, Nurudinovog brata, mogao je izgubiti ono što je – sa stanovišta moći – najdragocjenije u njemu: tajna. Da se to ne bi dogodilo, smaknut je nepoznati mladić; uništen je jedan život, kao toliki prije njega, ali je tajna i dalje bila u

škrinji vlasnika. Drugim riječima, ističu učenici, sistemu moći, nepravičnom poretku koji davi ljude kao mušice, nije dovoljna ta faktička moć, koja upravlja životima ljudi; poretku djelanja potrebna je moć posvećena iluzijom pravde, postojanjem zakona, sudskih ustanova; ukratko, tom poretku potrebna je uvjerenost građana da je vlast pravična i razložna.

Šta je uzdrimalo derviševu vjeru u dervišku dogmu? Potresen u temeljima bića nepravdom, šejh Nurudin je krenuo ka moćnicima, čvorištima velike mreže vlasti, u iluziji – što će tek kasnije otkriti – da se može ljudski, intimno, otvoreno govoriti sa njima. Nurudin je pošao od uvjerenja da čovjek ne smije biti sam pred nesrećom, da je dovoljno vjernosti priložio službi Alahu i njegovim dobrim djelima na zemlji, pa je logično, duhom i dušom, očekivao ako ne osudu (pogrešnog) hapšenja njegovog brata, ono razumevanje i poštovanje pred nesrećom kojoj je čovjek u životu izložen¹⁷³.

Mehanizam sile ne poznaje sevap i merhamet, ne pati od obzira prema ljudima, jedino priznaje koristoljublje i vlast. Napraviti zapisnik o priznanju optuženog kome nije suđeno, pripremiti i izvršiti hladnokrvno ubojstvo je kao udarac prutom po vodi. „Za mladog kadijinog pisara“, kaže razložno istraživač Selimovićevog djela Miodrag Petrović, „to otkriće bilo je tako značajno da je on svoju zanemlost odmah prišapnuo drugom. Njegovo otkriće jeste otkriće tehnike mehanizma represije, njene dobro čuvane tajne“¹⁷⁴.

Ahmeda Nurudina učenici odjednom nalaze u vrtlogu zbivanja. Kako se snalazi u takvim situacijama? Egzistencijalnom svijetu Nurudin se približava tek tada kada se u njemu pojavi mržnja. Iz nje se javlja jaka želja za osvetom. Kada pobunjenici ubijaju kadiju, varoški prvaci mu nude položaj kadije. On prihvata ponudu, uvjeren da je to božja volja i nagrada za dotadašnji život. Shvata da mu mjesto kadije daje sigurnost, ali i donosi samoću. Postavši novi kadija, potpada pod uticaj ukorjenjenih postupaka onih koji su na vlasti. Koristeći se špijunima i doušnicima, on polako postaje isti kao i njegov bezobzirni prethodnik. Počinje da osjeća strah. Kada dođe u situaciju da izda prijatelja Hasana, Nurudin vodi unutrašnju borbu, neće željeti da izda prijatelja, ali se boji za sebe. Kukavičluk i sebičnost ga natjeraju da potpiše presudu prijatelju. Đaci primjećuju da ga je

¹⁷³ Egerić, Miroslav: Isto, str. 42.

¹⁷⁴ Petrović, M: Roman Meše Selimovića, Gradina, Niš, 1981. str. 89

dogma otuđila od svijeta i života, učinila ga nesposobnim da voli i da sačuva prijateljstvo kao jedinu i najveću toplinu i oslonac. Neprilagodljivi derviš ne uspijeva da prevlada dvojstvo u sebi i nije u stanju da dugo ostane na vlasti. Postaje žrtva lokalnih intriga. Na kraju romana čeka da ga odvedu u zatvor, gdje će biti zadavljen kao i njegov brat Harun.

Na drugom nivou romana „Derviš i smrt“ učenici su istakli priču o klasnom sukobu i o nemogućnosti čovjeka da se uzdigne iznad granica koje mu je nametnulo njegovo porijeklo. Od neukog djeteta sa sela, Ahmed Nurudin je uspio da postane dobar učenik u muslimanskim školama, neustrašivi i fanatični vojnik, starješina tekije i ugledna ličnost derviškog reda. Njegova porodica i ljudi iz njegovog sela sa strahopoštovanjem gledaju na ovaj njegov uspeh. Ali na vrhuncu njegovog uspjeha hapse mu brata. Prvi put on postaje svjestan da ga vlasti preziru zbog njegove slijepe ideološke nesavitljivosti, a da gospoda i trgovci iz kasabe jedva obraćaju pažnju na šejha zbog njegovog porijekla. Postupak prema bratu derviš doživljava kao uvredu svoje časti i svoga položaja i samo svojom upornošću uspijeva da pobedi pojedine lokalne moćnike, ali nije u stanju da nadvlada njihovo jedinstvo. Da bi ga diskreditovali i kaznili, i zbog neuklapanja u njihov sistem, lažnim intrigama je osramoćen i onemogućen.

Učenici su istakli da se, u četrdesetoj godini života, šejh tekije mevlevijskog reda budi u sebi kao stranac, na isti način kao što se junak Kafkine priče „Proces“ Jozef K. probudio kao kukac¹⁷⁵. Dakle, na trećem nivou romana „Derviš i smrt“, učenici otkrivaju priču o svakom četrdesetogodišnjaku svjesnom da stari i da ne može da čini ono što je ranije činio, da više nema ni hrabrosti koju je ranije imao u bojevima, ni uvjerenje koje mu je davalo tu hrabrost. Pred njih je iznijeta suština stanja koje derviš izražava u rečenici izgovorenoj u tami zatvora: „Kunem se vremenom koje je početak i kraj svega, da je svako uvijek na gubitku“¹⁷⁶, što je i moto ovog romana. Ukazano je da to nije samo priča o izgubljenoj moći, nego predstavlja svojevrsni lament nad neostvarenim ljudskim djelima i rekvijem za san o mogućem drugom životu koji čovjek nosi u sebi sve dok ne dođe dan kada shvati da nema više nikakvih mogućnosti, da je njegovo vrijeme prošlo. U ovakvom momentu spoznaje počinje roman „Derviš i smrt“. Na ovaj dio teksta

¹⁷⁵ Kafka, Franc: Proces, Veselin Masleša, Sarajevo, 1987. str.185.

¹⁷⁶ Selimović, Meša: Isto, str. 201.

učenici su posebno obratili pažnju.

„Na četvrtom nivou, „Derviš“ je alegorija o sukobu ideologije i života, morala i emotivnosti. Ahmed Nurudin, derviški ideolog, malo zna o životu izvan tekije i dokle god može da uklopi svoj život u granice vjere, za njega nema problema. Hapšenje i pogubljenje brata primoravaju ga da se suoči sa realnostima sa kojima se drugi ljudi svakodnevno susreću.”¹⁷⁷ Kao što Nurudin sam kaže: „Dvadeset godina sam derviš, a malim djetetom sam pošao u školu, i ne znam ništa izvan onoga što su htjeli da me nauče... Uvijek sam znao šta treba da činim, derviški red je mislio za mene... I eto, desilo se da je moga brata stigla nesreća... Ne volim nasilje, mislim da je to znak slabosti... Pa ipak, kad je vršeno nad drugima, ćutao sam, odbijao da donosim presudu... priznajući čak da se ponekad mora učiniti zlo radi većeg i važnijeg dobra. Ali kad je bič vlasti pogodio moga brata, i mene je rasjekao, do krvi. Poznajem tog mladića, nesposoban je za zločin. Ali evo, ne branim ga dovoljno čvrsto, a njih ne opravdam, čini mi se samo da su mi svi zajedno nanijeli zlo, gotovo podjednako, poremetili me, suočili sa životom izvan moje prave putanje, natjerali me da se određujem. Šta sam ja sad? Zakržljali brat ili nesigurni derviš? Jesam li izgubio ljudsku ljubav ili sam oštetiо čvrstinu vjere, izgubivši tako sve?”¹⁷⁸ Učenici ne mogu sa sigurnošću tvrditi šta je to što tjera derviša da reaguje: da li žalost za bratom ili srdžba zbog uvrede njegove časti ili kombinacija ove dvije emocije. Razgovorom sa đacima smo otkrili da je jasno da je bratovljeva smrt u njemu probudila bujicu osjećanja, ljubav prema bratu, žal za prošlošću, seksualnu strast i mržnju – osjećanja za koja je mislio da više ne postoje u njemu. Sukob njegove odanosti ideologiji i emocija izazivaju psihološku krizu, gubitak sigurnosti, što ga tjera da preispituje svaku svoju misao, osjećanje i djelo. „Na tom nivou Meša Selimović smatra da dogmatski zanesenjaci, suprotno ostalim ljudima, iskrivljuju emocije, ali ih ne iskorjenjuju; oni su smrt u životu. U ovom smislu naziv „Derviš i smrt“ bi se mogao tumačiti kao ideologija i smrt“¹⁷⁹.

Predočeno je učenicima da ovaj roman, na najdubljem nivou, možemo posmatrati kao novi mit o sadašnjem životu čovjeka. Prema njemu, stalne borbe, ideološki razdori, nacionalizam i pomama za vlašću uništili su strukturu

¹⁷⁷ <http://glasnik.gracanica.net/arhiva>.

¹⁷⁸ Selimović, Meša: Isto, str. 88–89.

¹⁷⁹ <http://glasnik.gracanica.net/arhiva>.

čovječanstva do te mjere da ljudi više nemaju povjerenja u druge ljude. Izrazit primer otuđenja, Ahmed Nurudin, čije ime znači „svjetlost vjere”, vidi ljude samo kao senke, kreće se po mesečini, nikome ne vjeruje i zato svakog pogrešno shvata, neprestano misli o prošlosti i o svom djetinjstvu. Ljudi kao što je Ahmed Nurudin intenzivno pate, smatrajući da zemlja nije više prikladno mjesto za čovjeka. U razgovoru sa svojim prijateljem Hasanom, koji je simbol života, Ahmed Nurudin rečito objašnjava svoju teoriju: „Zar nije naivno mišljenje da je čovek ugodno smješten na zemlji i da je tu njegov pravi dom? Prostranstvo je naša tamnica... Mi ga posjedujemo samo koliko može oko da pređe preko njega... Razvitak čovjekov trebalo bi da ide ka gubljenju svijesti o sebi. Zemlja je nenastanjiva, kao i mjesec, a mi sebe varamo da je ovo naš pravi dom, jer nemamo kud. Možda će biti izlaz čovjekov da se vrati unazad, da postane samo snaga“¹⁸⁰.

U svjetlu stradalaštva i žrtvovanja Hasan je nada i svjetlost. On je jedan od pravih načina da čovjek opstane u surovom svijetu, da pri tom ne bude na gubitku. I dok se Ahmed Nurudin ukorenjuje u dogmi, prihvata je, sa njom živi, u njoj traje, dok se ograđuje zidovima tekije i svoje učenje pretvara u metafizički zid prema drugima i ne ide dalje od kasabe – Hasan je njegova sušta suprotnost. On lako mijenja zanimanja, mjesta, ljude; uvijek nekud ide, pa se vraća, stalno noseći neku svježinu života. Ona je uvijek u njemu, ali je i bezbrižan, širok i slobodan u svemu. Njegovo životno geslo je: „Čovek nije drvo i vezanost je njegova nesreća!” Od te vezanosti boluje njegov prijatelj Ahmed Nurudin. Oni su bliski prijatelji, iako su u osnovi antipodni, kao što su tamna i vjedra strana života.

Hasan je protiv ideologije, suprotstavlja se Ahmedu kada kaže da iako nije lako živjeti na ovom svijetu, biće još gore ako smatramo da nam tu nije mjesto. Na kraju romana, zaključuju učenici, Hasan je ostao živ, a Ahmed čeka da ga pogube. Vodeći razgovor sa đacima, zaključujemo da pisac to ne prikazuje kao svoj konačni sud o strahovitoj borbi između života i smrti, ljubavi i dogme. Meša Selimović nas ostavlja sa sumnjom da nam je predočio novi mit o čovječanstvu i dobu čiji su vjesnici ljudi kao što je derviš. Kakvi su to novi ljudi? U novom dobu ljudi će postati kao derviš. Izgubiće svaki smisao za život na zemlji. Mirno će posmatrati kako se svijet razbija na komade.

Prikazujući takvu stvarnost, Selimović se oslanja na nivoe koje smo iznijeli,

¹⁸⁰ Selimović, Meša: „Derviš i smrt“, Isto, str. 96–97.

nagovještava kompleksnost koja prati svaku životnu situaciju. U intervjuu listu *Telegraf* izjavio je: „Fenomeni života su sinhronizovani, istovremeni; smeh i suze, sreća i tuga, smrt i rađanje su tako izmešani da ih ne možemo odvojiti sem ukoliko ne želimo da ih lišimo njihove autentičnosti“¹⁸¹.

Selimović ne namjerava da dâ „isječak života“, nego želi da izrazi svu njegovu punoću i to pomoću komplikovane sadašnjosti i pomoću nejasne prošlosti koja se odražava u sadašnjosti. „Derviš“ nije „roman a these“, bez obzira što u romanu postoji jedinstvena ideja, to je misao da ne postoji jedinstvena ideja u životu, i da je nemoguće objasniti ljudsko ponašanje kao logički odraz jedne karakterne osobine, kao što je nemoguće objasniti događaje kao niz slučajnosti. Na taj način Selimović odbacuje pažljivo smišljenu strukturu, koja je roman kao književnu vrstu, dovela do vrhunca u devetnaestom i početkom dvadesetog vijeka. Imajući u vidu raznovrsno autorovo interesovanje, njegovo odbacivanje zakona slučajnosti i pojednostavljenog psihološkog objašnjenja, učenicima postaje jasno da snaga koja objedinjuje razne nivoe stvarnosti i izrazitu složenost i slojevitost života, nije logika nego poezija, ne objašnjenje nego intuicija, autorova i čitaočeva. To nam pomaže da shvatimo da je čitav svijet samo jedna velika metafora, ili niz metafora u metaforama.

Interpretacija likova je neodvojiva od jezičke i stilske interpretacije teksta. Zbog toga se u cjelovitoj interpretaciji lika koristi i tzv. govorna interpretacija, koja se bavi jezikom i stilom.

6. KREATIVNA PRIMJENA

Na osnovu već rečenog i proučenog, u narednom poglavlju ćemo prikazati moguću metodičku verziju tumačenja ovog romana, koji se zbog svoje složenosti i aktuelnosti obrađuje u četvrtom razredu srednje škole. Rad je zasnovan na dugogodišnjem iskustvu gimnazijskog profesora.

Pripremajući se za tumačenje romana „Derviš i smrt“ nastavnik polazi od

¹⁸¹ Vidi, „Telegraf“, Zagreb, 14. VI 1969, str. 7.

kvaliteta Selimovićeve proze i razmišlja o podsticajima kojima bi i učenike pripremio za časove. Po svojoj strukturi roman „Derviš i smrt“ zahtijeva posebno nastavno tumačenje; uz poštovanje teorijskih osnova, rad u školi podrazumijeva analitička postupanja koja su najprimjerenija prirodi, tematici i žanru romana. Razumljivo, i ovaj, kao i svi slični, kreativni čin – podrazumijeva uvažavanje i ostalih relevantnih uslovnosti, o kojima je već bilo riječi u prethodnim razmatranjima. Roman se obrađuje na časovima domaće lektire.

Nastavnik priprema literaturu i određuje djelove teksta za rad na času. Kao podsticajni činilac za čitanje uzeli smo gledanje igranog filma Zdravka Velimirovića.

Pošto su učenici pročitali roman, obavili smo predradnje i artikulisali časove predviđene za obradu. Kompozicijska analiza za koju smo se opredijelili u toku interpretacije pretpostavlja učeničke samostalne radnje. Za domaći zadatak im je dato da u pismenoj formi odrede etape u razvijanju radnje i odrede naslove.

Na tri predviđena časa, funkcionalno ćemo upražnjavati više književnonaučnih metoda i oba književnoteorijska pristupa. Planiramo da ne robujemo klišeima.

Želja nam je da časovi pulsiraju kreacijom nastavnika/realizatora i đaka/aktivnih učesnika. Trud, volja i znanje valjalo bi da nas dovedu do dubljeg upoznavanja piščeve poetike.

6.1. PROUČAVANJE ROMANA „DERVIŠ I SMRT“ U ŠKOLI

Daćemo prikaz sopstvenih održanih časova na kojima smo pokušali da teorijska saznanja i iščitavanja romana pretočimo u praktičan metodički organizovan rad u školi. Obrada je zamišljena kao kombinacija vanškolskog i školskog rada. S obzirom na obimnost romana „Derviš i smrt“ njegova kompletna nastavna obrada može se izvesti na tri časa.

Dominantni vidovi tumačenja „Derviša“ na našim časovima biće tematskoidejna analiza, kompoziciona razmatranja, te analiza likova romana.

Pokušali smo da izbjegnemo stereotipe i držali smo se afirmisanih teorija o proučavanju romana u nauci o književnosti i metodičkoj teoriji. Želimo da zainteresujemo učenike za proučavanje romana, te da se vrte ponovnom studioznom čitanju ovog romana. Kako je roman dat kao domaća lektira, učenici će ga pročitati kod kuće u cjelini, uz obraćanje pažnje na ponašanje Ahmeda Nurudina, portrete ostalih likova, opis tekije, tvrđave i kasabe. U uvodnom dijelu pristupili smo romanu na osnovu dobijenih zadataka. Učenici su se pripremili za iznošenje svojih impresija i zaključaka do kojih su došli u toku čitanja ovog romana. Naravno, u toku rada su nailazili na prepreke u razumijevanju djela. Sa kojim problemima ih je roman suočio? Da li im je ovaj biser Selimovićevog književnog stvaralaštva pružio zadovoljstvo? Kako doživljavaju naratora? Šta misle o moralnim dilemama u „Dervišu“? To bi za njih bili orijentacioni zadaci. Preciznije istraživačke zadatke učenicima dajemo u toku analize romana na časovima. Pošto je roman pročitao kod kuće, očekujemo da se na časovima obavi istraživanje ovog kompleksnog svijeta, ličnosti i događaja.

6.1.1. PREDRADNJE ZA RAD SA UČENICIMA

Nakon utvrđivanja koncepcije kojom pristupamo ovom Selimovićevom djelu, sačinili smo skicu na osnovu koje organiziramo i izvodimo nastavni rad na tumačenju teksta sa učenicima. Prvi i najvažniji zadatak je podsticanje učenika da na vrijeme i valjano pročitaju „Derviš i smrt“. Bez tog uslova, sigurno, ne može biti dobrog nastavnog rada.

Neophodno je odrediti koji dio građe obrađujemo na kojem času. Za roman koji ima ovakvu umjetničku složenost, pripremni zadaci koji se mogu dati učenicima treba da obuhvate roman u cjelini, gde se nameće neophodnost aktuelizacije tih zadataka za svaki od časova na kojima će biti rješavani. Nakon naznačavanja časa i nastavne građe koja će se na njemu tumačiti, iznijecemo rezultate do kojih smo došli njihovim rješavanjem i raspravom o tim rješenjima.

Ako pođemo od pretpostavke da se kvalitetan rad na književnom umjetničkom tekstu zasniva na valjanoj recepciji djela, kao i na efektima koje ono proizvodi to usvajanje romana i njegovo djelovanje smatraju

se ishodištima i nezaobilaznim činiocima kvalitetnog rada. „Da bi učenici samostalno sagledali vrijednost teksta neophodno je da ga prethodno dožive, ostvare proces recepcije djela“¹⁸².

6.1.1.1. ORGANIZACIJA ČASOVA

Roman „Derviš i smrt“ pripada lektiri za četvrti razred srednje škole i obrađuje se u Srbiji, Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj u okviru savremene književnosti, gdje mu je, prema književnohistorijskom kontekstu, ali i prema uzrasnim karakteristikama, pravo mesto. Zato se ovaj roman može tumačiti na višem književnoteorijskom nivou, koji je uslovljen sposobnošću učenika najstarijeg školskog uzrasta za recepciju ovog dela. Složenost i bogatstvo umetničkog svijeta ovog romana pred nastavnikom otvara uvek ista, ali i uvijek nova pitanja: Kako sa učenicima obraditi ovaj roman? Kojim se metodološkim polazištem koristiti? Za koji se metodički model opredjeliti? Kako organizovati sopstvenu kreaciju?

Na osnovu prvih utisaka o romanu, otvaramo svijet djela sa učenicima, jer je to preduslov za umjetnički doživljaj. Možemo očekivati od učenika raznovrsne utiske i treba im dozvoliti da ih slobodno iznose, pri čemu treba vršiti selekciju. U toku rada su emocionalno i misaono angažovani i motivisani na razmišljanje.

U novije vrijeme se izdvojila, kao samostalan dio nauke o književnosti, metodologija književnosti. Ona se bavi metodama kojima se istražuje i analizira književnost. Imajući u vidu složenu strukturu romana, odlučili smo se za korišćenje većeg broja književnohistorijskih i književnoteorijskih postupaka. Izabrali smo za metodički model interpretaciju romana. Imajući u vidu bogatstvo, širinu i složenost umjetničkog svijeta romana „Derviš i smrt“ koristili smo pluralizam metodoloških gledišta i književnonaučnih istraživačkih postupaka.

Model za koji smo se opredjelili je školska interpretacija književnoumjetničkog teksta. Ona se zasniva na mnoštvu metodičkih radnji i postupanja. Najvažnija je: čitanje i usmjereno istraživanje teksta putem

¹⁸² Bihorac, Ahmed: Književnoteorijske i metodičke osnove proučavanja romana u školi. Univerzitet u Novom Pazaru, Novi Pazar, 2023. str.

problemskih zadataka. Metodička rješenja interpretacije teksta mogu biti različita, a zavise od vještine i kreativnosti nastavnika i stepena motivisanosti učenika za rad. Poštujući potenciranje suvremene nastave, pisac ustupa mjesto tekstu, a nastavnik učeniku.

Rad na proučavanju ovog romana odvijao se sistemom nastave učenja otkrivanjem, što se često upražnjava pri analizi umjetničkih tekstova. Školska interpretacija romana proističe iz čitanja, iz koga sve izvire i u njega se utiče. Čitanje, a naročito usmereno čitanje, predstavlja ulazak u umjetnički svijet i pomaže da se u romanu otkriju stvaralački postupci i umjetnička značenja. „Od načina čitanja zavisi kako će učenici shvatiti i doživjeti umjetnički tekst, jer se u samom čitanju začinju sve saznajne i metodičke radnje koje su neophodne za uspešnu interpretaciju“¹⁸³.

Nastavni ciljevi

Obrazovni ciljevi – Uputiti učenike četvrtog razreda srednje škole na stvaralaštvo Meše Selimovića; iznijeti, ukratko, neke najbitnije momente vezane za značaj i djelo ovog pisca u razvoju svjetske i naše književnosti. Analizom romana „Derviš i smrt“ otkriti osobenosti piščevog književnoumjetničkog postupka. Ukazati na osnovna obelježja kompozicije romana, kao i na bitne osobine pripovjedačkog postupka u oblikovanju umjetničkog svijeta i likova u romanu. Obratiti pažnju na dijaloge i monologe. Zbog složenosti ovog romana učenici moraju da otkriju sve činioce koji čine ovo djelo složenom umjetničkom tvorevinom.

Podstaci učenike na razmišljanje i zaključivanje o moralnim dilemama u romanu. Obraditi motiv krivice, sreće, djetinjstva, izdaje i smrti u romanu. Predočiti učenicima kako je autor kroz različite događaje osvjetljavao ličnosti i prikazivao drame koje su se odigravale u junacima i dočaravao različite situacije upečatljivo. Podsticati učenike da pored spoljašnjeg plana uoče i unutrašnji plan pripovjedanja u cilju sagledavanja romana kao višeslojne umjetničke tvorevine. Ukazati na sudbinu glavnog junaka i svih ljudi koji su se pobunili protiv dehumanizacije života u kome dominiraju nasilje i smrt. Na osnovu širine djela učenike upozoriti na bogatu tematskomotivsku preokupaciju, kao npr. vlast,

¹⁸³ Nikolić, Milija: Metodika nastave srpskohrvatskog jezika i književnosti, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1988. str. 157.

krivica, izdaja, otuđenje, strah, ali i pobuna. Objasniti nepoznate riječi u romanu radi što boljeg razumijevanja sadržine djela.

Vaspitno-estetski ciljevi – Motivisati učenike da otkrivaju složene slike svijeta u kojima strah, tiranija i smrt vladaju, i gdje razgovor i sa najbližima može biti fatalna zamka, otkrivajući im saznanja da i najobičniji događaji mogu biti nosioci dramatičnosti tragike. Uputiti učenike na razmišljanje da li čovjek može ostati dostojanstven i plemenit i u najtežim trenucima? Ukazati učenicima na složenost svijeta u kome vladaju nasilje, tiranija, strah i smrt, kada ljudski razgovor predstavlja zamku, razvijaćemo kod učenika osjećaje za prave vrijednosti života, ljepotu i radost, koje su nasuprot slike svijeta u romanu Derviš i smrt. Na taj način treba ukazati na vrijednosti prijateljstva i ljubavi u životu koje prikazuje Hasanovo prisustvo u romanu. Okarakterisati dosljednost i vjernost kao moralna obilježja odnosa među ljudima. Motivisati učenike da kroz analizu ponašanja junaka otkriju njihove pozitivne ili negativne crte. Razvijati kod učenika osjećanje za prave ljudske vrijednosti. Sagledati glavne likove romana kao nosioce određenih karakteristika djela. Prateći sudbinu glavnog junaka i njegovu pobunu protiv nasilja, otkrivamo duboke vrjednosti Ahmeda Nurudina, koji je imao snage da ide do kraja i pored svih nedaća. Na taj način razvijati kod učenika razumijevanje za čovjeka kome je bila nepoznata ljepota življenja i koji je, zaveden dogmom, zalutao na zamršenim putevima života.¹⁸⁴ Praćenjem sudbine glavnog junaka i njegove pobune protiv nasilja, uočiti njegove dublje vrednosti koje su mu dale snagu da slijedi svoj put do kraja. Inicirati kod učenika razumijevanje za čovjeka koji nije imao vještinu življenja. Pri analizi ovog lika, otkrivati smisao i filozofsko značenje „da je svaki čovjek uvijek na gubitku”. Podsticati učenike da, kroz analizu ponašanja junaka, otkrivaju njihove pozitivne ili negativne osobine.

Na primjerima junaka istaći negativan utjecaj društvene svijesti sredine na moralni lik jedinke.

Funkcionalni – praktični cilj – Definisati navike učenika da se samostalno koriste knjigom, da iz složene cjeline otkrivaju i izdvajaju, na osnovu istraživačkih zadataka, one elemente koji su neophodni za otkrivanje umjetničke

¹⁸⁴ Nikolić, mr Ljiljana: Čitanje i proučavanje književnog dela u nastavi, Beograd, 2008. str. 175–176.

pojave, procene vrijednosti i za interpretaciju djela. Razvijajući stvaralačko mišljenje, motivišući čak da samostalno istražuju i da se snalaze u bogatstvu umjetničkog svijeta, dovešćemo učenike u položaj aktivnih subjekata u nastavnom procesu, što je i cilj savremene, moderne, interaktivne nastave. Da obučimo učenike da se samostalno služe knjigom, da potstaknuti istraživačkim zadacima, iz složenog umjetničkog djela izdvajaju neophodne elemente za uspješnu interpretaciju romana „Derviš i smrt“ dovodeći učenike do nivoa aktivnog subjekta u nastavnom procesu. U potrazi za podesnom metodom tražićemo teoriju recepcije iz trougla koji čine pisac, roman i čitalac.

6.1.1.2. ISTRAŽIVAČKI ZADACI ZA PROUČAVANJE ROMANA „DERVIŠ I SMRT“

U cilju što racionalnijeg korišćenja vremena, kvalitetnijeg i uspješnijeg realizovanja nastavnih ciljeva, učenicima su dati istraživački zadaci. Kopirani materijal i istraživački zadaci podijeljeni su prije obrade da bi učenici mogli da se pripreme. Oni su tokom čitanja usmjeravali učeničku pažnju na probleme koji su se javljali u romanu. Na taj način smo počeli proučavanje književnog djela mnogo prije obrade na času, a trajnost sveukupnog shvatanja i razumijevanja umjetničkog djela prenosi se na svijet uopšte. Da bi se učenici što kvalitetnije pripremili za kompletnu analizu romana

Čas na koji dolaze naši đaci nakon kod kuće pročitano romana „Derviš i smrt“ priziva drugačiju organizaciju časa od one koju primjenjujemo kada se na njemu delo čita i tumači. Reč je o pojedinim metodičkim radnjama koje moraju izostati ili se drugačije organizovati. Znajući da je roman „Derviš i smrt“ obiman i da rad na njegovom proučavanju zahtijeva dugoročnu motivaciju za njegovo čitanje, kao neposredni vid motivisanja i usmjeravanja učenika na sve vrijednosti ovog romana, koje imamo namjeru da posebno izučavamo, dajemo im istraživačke zadatke. Na taj način ostvarujemo motivaciju primjenom istraživačkih zadataka globalnijih od onih koji se inače daju na času. U ovom slučaju oni se odnose na ključne elemente strukture djela, dok se takvi zadaci na času daju usmeno u obliku saradničkih imperativa.

„Derviš i smrt“, koristićemo se sljedećim istraživačkim zadacima:

Pažljivo pročitajte roman i spremite se da detaljno, osmišljeno i argumentovano govorite o tome kako ste doživjeli ovaj roman Meše Selimovića i kakvi su vaši utisci o romanu.

Kakvo je bilo djelo za razumijevanje zbog načina kako je napisano? To je vrlo neobična forma. Da li ste osjetili zadovoljstvo pri čitanju?

Koji su problemi evidentirani u romanu ?

Uočite koji oblici pripovjedaanja preovlađuju u ovom djelu. Razmislite šta se postiže učestalim monolozima i dijalogima.

Pronađite i podvucite u tekstu glavne karakteristike likova koje daje sam pisac i pripremite se za razgovor o osobinama koje ste vi zapazili.

Glavni lik u ovom romanu je Ahmed Nurudin – svjetlost vjere. Razmislite zašto je Selimović dao glavnom junaku romana ovo ime i šta nam ono govori o karakteru ovog lika.

Obratite pažnju na mijenjanje razmišljanja i ponašanja derviša od trenutka kada je saznao da mu je brat ubijen.

Razmislite kakav je odnos između Hasana i derviša i u čemu se ogledaju njihove razlike.

Pronađite i objasnite moto romana: „Da je svaki čovjek uvijek na gubitku“.

Kako tumačite sintagmu derviš i smrt u ovom romanu i probajte da odredite tematsko-idejnu zamisao romana.

Kako motivacija i istraživački zadaci imaju svoje mjesto pri čitanju romana kod kuće, gdje neke metodičke radnje sasvim izostanu, kao naposredno motivisanje (koje se obavlja na početku časa), lokalizacija u užem smislu, objašnjenje napoznatih riječi, najava teksta koji će se čitati, pauze nakon čitanja, što se primjenjuje na čas. To znači da su nabrojane radnje izvršene prije dolaska na čas na kome će se djelo raditi i nemaju svoju svrhu. Kod kuće su učenici obavili ključnu radnju, čitanje, ali i ostale prateće radnje. Dok se na času organizuje analitičko-sintetičko proučavanje romana.

Kao što smo kazali čas počinjemo provjerom njegove recepcije, jer je neophodno provjeriti kako su učenici razumjeli djelo kao čitaoci. Provjeravamo

različitim postupcima, poput: anketa, orijentacionih pitanja, nastavnim listićima ili na neki drugi način. Nakon toga slijedi izučavanje romana, što je veoma bitan metodološki (književnonaučni) pristup romanu. Nastavnik o njemu vodi računa prilikom davanja istraživačkih zadataka ali se taj pristup u toku časa dosljednije primjenjuje. To znači da je pri izučavanju romana neophodno ustanoviti koja će nam književnonaučna metoda biti vodeća, ali valja uključiti i druge kao sporedne, kako bismo njihovim sadejstvom ostvarili najbolje rezultate. Svako književnoumjetničko djelo nas svojom strukturom upućuje kojom osnovnom metodom treba pristupiti njegovom tumačenju. Kod umjetnički složenih književnih djela pojavljuje se mnogo njihovih strukturnih činilaca koji se namjećući svojim značenjem kao najvažnijim, što čini izbor osnovne metode tumačenja romana uvijek složenim pitanjem. Pristup ovom romanu nas u to uvjerava, kao i mnoga druga djela iz srednjoškolskih nastavnih programa.

Nakon utvrđivanja metodološke koncepcije pristupa ovom Selimovićevom romanu, nastavnik pristupa sačinjavanju skice po kojoj će organizovati i izvoditi nastavni rad sa svojim učenicima na tomačenju ovog romana. Kao što smo kazali da je najvažniji, možda i najteži dio zadatka, motivisanje učenika da pročitaju roman blagovremeno. Nastavnik će na času izračajnog čitanja i recitovanja pročitati ili kazivati najinteresantnije fragmente iz romana (monolog Ahmeda Nurudina u tekiji...) kao podsticaj da pročitaju roman.

Pošto se ovaj roman obrađuje na tri nastavna časa neophodno je odrediti koji deo građe će se obrađivati na kom času. Za roman ovakve umjetničke složenosti moraju se učenicima dati zadaci koji će obuhvatiti čitavu strukturu romana jer se raditi na tru časa, pa je neophodno aktuelizirati sve zadatke za svaki od časova.

Da bi se učenici valjano pripremili za tumačenje ovog romana i da bi tumačenje išlo u željenom smjeru, dati su im pripremni zadaci. Prvim od datih zadataka se provjerava s kakvim se opštim utiskom o romanu, odnosno o Ahmedu Nurudinu kao glavnom liku, učenici pristupaju njegovom izučavanju i koliko su se pripremili za analitičko-sintetički rad na tekstu romana. Iz redosljeda dobijenih zadataka, njihove formulacije, iz eventualnih potpitanja i zahtjeva kojima podstičemo učenike na rad, možemo vidjeti koji će elementi strukture romana „Derviš i smrt“ biti analizirani, kojim redosljedom i kakvim postupcima. To čini ujedno i skicu nastavnog tumačenja ovog romana na časovima koji slijede.

6.1.1.3. PRVI ČAS

Uvodni dio časa

Čitajući svoje domaće zadatke, koje su dobili na prethodnom času, učenici kazuju rezultate svog rada, a nastavnik to upotpunjuje dodatnim vantekstovnim informacijama koje su bitne za dalji rad. Pretpostavljamo da su se učenici korektno pripremili za interpretaciju ovog djela na osnovu ranije datih zaduženja da pročitaju piščevu biografiju iz koje su saznali osnovne podatke. Ta njihova izlaganja će nastavnik upotpuniti i proširiti dodatnim informacijama. Kao motivacija za obradu ovog romana poslužilo nam je gledanje igranog filma „Derviš i smrt“. Obradu nastavne jedinice počinjemo kratkim uvodnim napomjenama o autoru romana i njegovom stvaralaštvu. Napravili smo pristup romanu ispitujući kako se i koliko učenici snalaze u prihvatanju romana „Derviš i smrt“. Najavljujemo učenicima interpretaciju romana i ovu nastavnu jedinicu zapisujemo na tabli.

Između ostalih zadataka koje su dobili, nalaze se i nepoznate riječi i izrazi radi boljeg razumijevanja romana. Pre početka obrade, porazgovaraćemo sa učenicima o uspješnosti realizacije istraživačkih zadataka i, eventualno, izvršiti određene korekcije i objašnjenja. Predočavamo učenicima da je riječ o egzistencijalnom romanu u kome je data slika koja jasno pokazuje sudar čovjeka i svijeta; motiv smrti; Nurudinov razgovor sa Hasanovom sestrom i veoma upečatljiva slika njenih ruku; Nurudinov brat. Anketiraćemo učenike o pročitanoj romanu. Taj podatak nam je potreban za kreativno proučavanje romana na času, jer jedna postupanja i metode će biti u odjeljenju gdje je postotak učenika koji su pročitali roman 90%, što je vrlo rijetko, a sasvim druga ako dođemo do podatka da ih je svega 20% pročitalo roman.

Glavni dio časa

Iznoseći svoje utiske da je roman lak za čitanje, učenici će istaći na kakve su teškoće nailazili u razumijevanju djela. Saznaćemo od učenika sa kakvim problemima su se suočili u romanu i da li im je čitanje ovog štiva pružilo zadovoljstvo. U okviru motivacije za analizu, poslije anketiranja, preći ćemo na utiske. Na osnovu prvih utisaka o djelu, započeti sa učenicima „otvaranje” svijeta djela, tj. svođenje djela na stepen razumijevanja, što je preduslov za umjetnički

doživljaj. Realno je očekivati da će utisci biti raznovrsni. Procjenite da je djelo lijepo i bogato, da ulazi u problematiku čovjeka, života, politike i društva. Ljepota jezika i stila ih podsjeća na Andrićeva djela. U toku cijelog izučavanja romana funkcionalno ćemo uklopiti tumačenje nepoznatih riječi i izraza koji su nam neophodni za dalji rad. Metodičku aparaturu će u proučavanju ovog romana činiti heuristički dijalog, istraživačko-stvaralački zadaci, saradnički imperativ; od nastavnih metoda koristićemo tekst metodu koja zahtijeva neprestani kontakt učenika sa tekstom, zatim metoda aktivnog učenja ili učenje samootkrivanjem; od metodičkih tehnika i postupaka primjenićemo postupak komparacije u korelativnom odnosu sa drugim djelima (Kafkin „Proces“), kreativnost učenika; a od nastavnih sredstava upotrebićemo video kasetu, grafoliju, nastavne listiće...

Imajući na umu da je u romanu izbjegnuta narativna tehnika i hronologija događaja, tematsko-idejnu analizu svijeta djela zasnovaćemo na raščlanjavanju slojevitih struktura djela. Strukturu romana „Derviš i smrt“ čine tri sloja koja ostvaruju smisao djela: društveno-historijski, psihološko-filozofski i poetsko-simbolički.

Struktura romana: Tumačenje strukture romana i tematsko-idejnog svijeta započinjemo tumačenjem sintagme derviš i smrt.

Ko je derviš i kakav je njegov odnos prema smrti? Kako na smrt gleda kao duhovnik, kao božji sluga, a kako kao čovjek? (potkrijepite podacima iz djela). Objasniti ko su derviši. U sklopu tumačenja naslova „Derviš i smrt“ pokušajte da odredite osnovnu tematsko-idejnu zamisao djela.

Kako ste doživjeli ovo književno djelo? Po vašem mišljenju, šta čini prvi sloj romana? U koje vrijeme i prostor je, prividno, smještena radnja romana? Kakvu duhovnu i političku klimu vidite u sredini u kojoj vladaju: nasilje, tiranija i smrt? Objasnite kako je prikazan život bosanskih muslimana? Kakav je položaj čovjeka u dehumanizovanom svijetu? Kakav simboličko-značenjski smisao imaju tvrđava i tekija? Da li se može čovjek, koji ima svijest i savjest, izolovati da živi bez slobode?

Predočavamo učenicima da nas na drugom planu svog pripovjedanja romana autor upućuje na ljudske sudbine u tom svijetu, čime je data struktura psihološkofilozofskog sloja svijeta djela. Ispitajte sudbinu Ahmeta Nurudina u sklopu ovog značenjski-strukturalnog sloja romana.

Ko je Ahmed Nurudin? Otkrijte i dokažite primjerima iz romana kako je došlo do preobražaja od mirnog i meditacijama sklonog, povučenog derviša do pobunjenika koji postaje žrtva sopstvjene zablude o ulozi čovjeka u vlasti? Ko je Ishak? Kakva je njegova umjetnička funkcija u ostvarivanju Nurudinove psihološke transformacije u pobunjenika? Da li ga možemo okarakterisati kao dio derviševog unutrašnjeg bića? Da li je on Nurudinova probuđena svijest i savjest, njegovo drugo ja? Kako razumijete i tumačite derviševu misao: „Sve je bilo moguće, a ništa se nije ostvarilo“?

Treći i najviši sloj djela „Derviš i smrt“, kao univerzalni i umjetnički, učenici su otkrili u poetsko-simboličkom sloju značenja svijeta ovog romana. Ovaj sloj romana pruža priliku učenicima da prepoznaju kako funkcionišu likovi u ovom romanu, kao poetsko-simbolička označenja u odnosu na poetsku funkciju glavnog junaka. To će otkriti kao mogućnost čovjekovog ostvarenja, koje je ostalo neostvareno, ali nošenje tog napora da „postane čovjek nosi svu ljepotu i tragiku ljudskog udesa u traganju za smislom života“¹⁸⁵.

Sada će učenici ispitati sljedeće: Ko je Hasan? Kakvu umjetničku funkciju ovaj lik ima u ostvarenju smisla romana „Derviš i smrt“? Kakvu ulogu ima MulaJusuf u umjetničkom svijetu djela? Ko je bio? Kakav je postao? Kakve ste mogućnosti ostvarenja ovog lika otkrili? Kakva je umjetnička funkcija prisustva žene u romanu? Ispitajte koje je značenje dao autor lijepoj kadinici, Hasanovoj sestri? Kažite koje univerzalno umjetničko značenje nosi roman? Otkrijte koje su ideje ostale vječno aktuelne?

Zbog racionalnijeg korišćenja vremena i uspješnijeg realizovanja nastavnih ciljeva učenicima su dati istraživački zadaci. Poslije pažljivo pročitano romana kod kuće, učenici su se spremili da iznesu svoje utiske, da otkriju sve činioce u ovom romanu koje ga čine složenom umjetničkom tvorevinom. Prvo treba da proniknu u širinu i bogatstvo tematsko-idejnog svijeta koje još nijesu iskustveno spoznali. Pri vršenju strukturalnog raslojavanja djela mora se voditi računa da je roman samo prividno lociran u bosansko-muslimansku sredinu XVIII vijeka, dok je tema romana daleko šira, a smisao i značaj univerzalniji. Učenici se moraju uvoditi u djelo da postepeno otkrivaju svaki društveni poredak u kome moćna

¹⁸⁵ Nikolić, mr Ljiljana: Čitanje i proučavanje književnog dela u nastavi, IP „Vaša knjiga“, Beograd, 2008. str. 179.

vlast ugrožava čovjeka i njegovu slobodu. Na taj način prateći sudbinu Ahmeda Nurudina, pratiće sudbine svih ljudi, koje se bune protiv dehumanizacije života. Na osnovu bogatstva i širine djela ukazati učenicima na bogatstvo tematsko-motivskih preokupacija: vlast, nasilje, smrt, izdajstvo, krivica, samoća, strah, kao i pobuna i ljepota života. Na taj način učenici će se upoznati sa postupcima i tehnikama modernog strukturiranja romana „Derviš i smrt“, sa funkcionalno primjenjenim postupcima i tehnikama i sa umetničkim osobinama Selimovićevog jezika, koji je primjereno podrijeđen junaku kada ostavlja zapis o sebi željeći da „vidi sebe kakav postaje“.

Najlakši za razumijevanje i najdopadljiviji lik je Hasan. Međutim, prilikom iznošenja mišljenja o dervišu vidimo da su protivrječna. Učenici će pokazati razumijevanje za njegovu pobunu i borbu, ali neće u potpunosti razumjeti njegove postupke, moralne dileme, naročito izdaju Hasana. Učenici islamske vjeroispovesti su, uglavnom, privrženi liku derviša, poistovjećujući ga po vjeroispovjesti sa sobom, bez dubljeg razumijevanja lika. Sve što učenici primjete sažeto zapisujemo na tabli.

Interpretaciju djela započinjemo neposrijednošću glavnog junaka koji se svojim zapisom predstavlja čitaocima.

Pročitajmo uvodni dio romana. Sa čijeg se gledišta i iz čijeg se pera ostvaruju sva zbivanja u romanu?

„Počinjem ovu svoju priču, nizašto, bez koristi za sebe i za druge, iz potrebe koja je jača od koristi i razuma da ostane zapis moj o meni, zapisana muka razgovora sa sobom, s dalekom nadom da će se naći neko rješenje kad bude račun sveden, ako bude, kad ostavim trag mastila na ovoj hartiji što čeka kao izazov... Tako ću moći da vidim sebe kakav postajem, to čudo koje ne poznajem, a čini mi se da je čudo što uvijek nisam bio ono što sam sad.“¹⁸⁶

Na osnovu pročitanog odlomka, učenici utvrđuju da se ovaj moderan roman ostvaruje u prvom licu sa točke gledišta junaka, čime se pisac i narator izjednačavaju sa likom koji se ispovjeda. Junak ne kazuje, već zapisuje, što ga istovremeno obavjezuje da na sebe primi odgovornost stvaraoca – pisca i da taj „šejtanski posao“ završi do kraja.

¹⁸⁶ Selimović, Meša: „Derviš i smrt“, Isto, str. 9. i 10.

Sa učenicima izdvajamo problematiku romana – egzistenciju čovjeka koji, probuđen svojom savješću, započinje traganje za smislom postojanja u želji da mu život bude ljepši, ali biva poražen sopstvenom ograničenošću.

Učenici su u romanu uočili sve forme kazivanja koje se mogu koristiti u epskom djelu: naracija, deskripcija, dijalog, monolog... U kome se istorijskom trenutku i kom prostoru zbivaju događaji u romanu? Kakva je duhovna i politička situacija u tom svijetu? (Učenici će smjestiti radnju u Bosnu XVIII veka, Sarajevo u vrijeme turske vladavine, koja je zasnovana na sumnji u sve i svakoga). Zašto strada Ahmedov brat Harun? (Slučajno je našao unaprijed sačinjeni zapisnik o saslušanju nevinog čovjeka, koje nije obavljeno i to je platio glavom). Kakav je položaj bosanskih muslimana i položaj čoveka u takvom svijetu. (Navedi Hasanove riječi „Živimo na razmeđu svetova...“).

Završni dio časa

Skrećemo pažnju učenicima na rješavanje problemskih zadataka radi argumentovanih odgovora, jer je to jedan vid njihove kreativne sinteze rada na romanu, koje su učenici morali sagledati kroz značenje svih pojedinih činilaca u strukturi romana koji su tumačili radi argumentovanja svojih odgovora.

Nagovještavamo o čemu će biti riječi na sljedećem času i postavljamo zadatke tipa: može li čovjek, ako ima svijesti i savjesti, živjeti bez slobode? Šta simboliše tvrđava a šta tekija? (Tvrđava je simbol tiranije i nasilja – zaštita. Tekija – dobrovoljni zatvor). Takođe ćemo dati zadatak učenicima da u tekstu istraže lik Ahmeda Nurudina kao i ostale likove u romanu, ali ne putem heurističkog dijaloga jer bi ovakav postupak sigurno ometao učeničko logičko razmišljanje i zaključivanje, odnosno njihovo učenje otkrivanjem. U tom cilju, da potaknemo učeničko stvaralačko mišljenje, samootkrivanje i kreativnost, daćemo poticajna pitanja i saradničke imperitive izložene na štampanim listićima: posmatrajte lik derviša i istražite njegove fizičke, mentalne i psihičke osobine. Šta doznajete o likovima iz njihovih dijaloga i monologa? Protumačite ponašanje Ahmeda Nurudina prema Hasanu, njegovoj sestri, hadži Sinanudinu, kadiji, Mula-Jusufu... Objasnite društveno-moralne i psihološke okolnosti u kojima se formirao njegov karakter. Odgovori na ova pitanja su najava onoga čime ćemo se baviti na narednom času.

6.1.1.4. DRUGI ČAS

Uvodni dio

Najavljujemo učenicima likove romana kao temu časa. Nastavnik će ponoviti upečatljive dijelove sa prošlog časa (Egzistencijalistički roman koji nam daje sliku u kojoj se jasno vidi sudar čovjeka i svijeta; motiv smrti; Nurudinov razgovor sa Hasanovom sestrom i upečatljiva slika njenih ruku; Nurudinov brat). Razvićemo s učenicima dijalog u kome ćemo ih poticati da slobodno i spontano iznose svoje pripremljene komentare, tumačenja i zaključke.

Glavni dio

Nurudinov razgovor sa Hasanovom sestrom daje nam površnu sliku o Hasanu kao bludnom sinu koji je napustio oca. Hasan odbacuje ustaljene socijalne modele i kao pravi primjer prometejske pokretljivosti ljudskog duha podržava samo ono načelo koje ne razara stvarnost (oprašta dalekom rođaku koji mu uzima dio imanja; scena sa udovicom iz Višegrada; scena ljubavnog trougla...). Hasanov i Nurudinov odnos prema moralu, pravdi i vjeri pokazuje jasno odvajanje njihovih načela. Prikaz Nurudina kao čovjeka koji želi da stvori trajne okvire za ljudski život.

Sličnost ovog djela sa drugim djelima i sličnost likova sa likovima kako naše tako i svjetske književnosti je veoma velik (Kami – „Stranac“; Kafka – „Proces“; Servantes – „Don Kihot“; P. P. Njegoš – „Gorski vijenac“; Andrić – „Prokleta avlija“).

Pri čitanju romana „Derviš i smrt“, primjetili ste da roman ima svoga naratora. Ustanovite redosled kazivačevih priča. Koja priča zauzima centralno mjesto? Koja je tema romana? Na koji način je postignuta uvjerljivost ovog djela? Da li ste od Selimovića pisca očekivali ovakvo djelo?

Čitajući roman „Derviš i smrt“ učenici uočavaju četiri njegova nivoa, koje smo ranije istakli. Narator je derviš koji ispisuje svoju ispovjest. Priča teče retrospektivno. Jedan od glavnih motiva romana je gubitak brata, koji uslovljava udaljavanje od dogme.

Ovaj roman je najznačajnije djelo u književnom stvaralaštvu Meše Selimovića, ali i vrlo značajno djelo u cjelokupnoj južoslavenskoj književnosti. Smatramo da su učenici uočili koliko je ovaj roman vrlo neobičan po stilu, jeziku i filozofiji života, kao i po psihološkoj analizi i tehnici oblikovanja. Po svim

navedenim i mnogim drugim kvalitetima roman „Derviš i smrt“ spada u sam vrh naše romaneskne proze, što, pored ostalog, potvrđuju mnogi prijevodi, ekranizacije, dramatizacije, kao i NINova nagrada. Prema istraživanjima „Derviš“ spada u 10 najboljih nagrađenih NIN-ovih romana. To je roman lika – od početka do kraja, gdje je u središtu ličnost šejha Ahmeda Nurudina, koji ispisuje svoje ispovjedno sagledavanje života, koje ga je dovelo do poražavajućeg saznanja da mu je život prošao u praznoj neiskorišćenosti, u zaludu i besmislu, bez ikakvih jasnih tragova koji ostaju iza njega. Ovaj psihološki roman je oblikovan kao ispovjest glavnog junaka, koji, na kraju svog životnog puta, u očekivanju smrtnog časa, svodi svoj životni bilans. To je, naravno, i filozofski roman u čijem je središtu čovjek kao moralno biće i smisao njegove egzistencije. Učenici zapažaju da se podsticaj za nastanak romana nalazi u piščevom životu. Poznavanje tih autobiograskih elemenata olakšava razumijevanje romana, ličnosti Ahmeda Nurudina, tehnike oblikovanja i stvaralačkog postupka. Krajem 1944. godine u Tuzli je streljan Selimovićev najstariji brat Šefkija, partizanski oficir. Šefkijina smrt je snažno pogodila Selimovića: sedmero ih je bilo u partizanima, a brata su strijeljali partizani. „Taj moj ubijeni brat je moja najveća tuga“, piše Meša Selimović. Ubijeni brat je postao „životna tema“ – dugo je u piscu sazrijevala misao o romanu sa ovom temom. U romanu su izvršena višestruka pomeranja. Događaj je iz vremena narodnooslobodilačkog rata pomjeren u tursko doba, ostvorena je vremenska distanca i dat je smireniji ton pripovjedanja. Doživljaj je sa ličnosti partizana i komuniste prebačen na ličnost derviša i šejha, gdje je izbjegnuta „faktografska silovitost“ i „privatna omeđenost“ teme. Problem je sa političko-ideološkog pomeren na vjersko ideološki teren, čime je izbjegnuta politička aktuelnost događaja i neizbježan prodor subjektivnih osjećanja i raspoloženja. Ovim postupkom je pojedinačno i lično dobilo univerzalno značenje. U daljem radu na času učeničku pažnju koncentrišemo na likove koji su nosioci radnje.

Šta primjećujete zajedničko kod svih junaka romana „Derviš i smrt“? Čime je Ahmed Nurudin posebno privukao vašu pažnju? Šta ima čudno u njegovoj sudbini? Čime vas njegov položaj podsjeća na Jozefa K. iz Kafkinog „Procesa“? Kakav je odnos između njega i Hasana? Čime se odlikuje mladi kaligraf Mula-Jusuf? Koje pojedinosti iz portreta hadži Sinanudina privlače vašu pažnju? Kakav je Nurudinov odnos prema ženi? Po čemu se razlikuje svijet koji nam Selimović dočarava u romanu „Derviš i smrt“ od svijeta u kome je živio? Da li ste očekivali

takav svijet s obzirom na druga vama poznata Selimovićeva djela?

Čitanjem romana „Derviš i smrt“ učenici prate sudbinu Ahmeda Nurudina, njegovih monologa i samoispitivanja, batrganja kroz život, polarizacije u čovjeku, posrtanja i uspravljanja. Sumiranje toga života i iskustva je negativno: ma koliko želeći da se otrgne od svijeta u koji se zaglibio, ma koliko pokušavao da u sebi probudi sve ljudsko, odbrani svoje dostojanstvo i slobodno pogleda oko sebe – učinak je neznan, a iskustvu se dodaje još jedno porazno saznanje. Naravno, na osnovu toga se i može i ne mora izvući zaključak da roman pripovjeda beznađe i obespravljenu. Nesrećnih i neostvarenih ljudi je uvijek bilo, ali je bilo i onih koji su uspijevali da sagledaju život sa druge, vedrije, strane. Pored Nurudina, roman prati nekoliko ljudskih osobina koje omogućavaju da se predoči život u svojoj potpunosti, onakav kakav u stvari i jeste: tijesan i širok, svijetao i taman, i otuđen i humanizovan, ispunjen mržnjom ali i ljubavlju. Hasan je neostvareni Nurudin, ono što on nikada neće biti, čovjek oslobođen „stega“ i okrenut životu, istinoljubiv i vedar prijatelj, nesebičan i otvoren za svakoga. Ishak je, slobodno možemo reci, Nurudinova projekcija željenog sebe. San o Nurudinu predstavlja svjetlost koja osvjetljava put kojim treba krenuti da se savladaju „stege“ koje su „namjetnuli“ vjera i dogma. Pošto ovaj problem zahtijeva postupno rješavanje, a postavljen je cijelom odjeljenju, u njegovom rješavanju nastavnik pomaže učenicima dodatnim pitanjima. U čemu vidite takav stav prema svijetu? Shvata li on vjeru na pravi način? Kako vidimo i shvatamo spremnost junaka djela na žrtvovanje? Takav pogled na svijet se formira u njegovom biću kada se svjetlost vjere ne nađe u srcu, već samo razum usvoji vjerske informacije, misleći da je to vjera što steže, a ne vjera koja oslobađa ljude iz tame stvorene robovanjem i vodi ih u svjetlost robovanja samo Jednom, Stvoritelju. Taj predodređeni pečat tragičnog on je prihvatio svojim vaspitanjem, kao i svjesnom odanošću svojoj vjeri, sredini i vremenu. Mula-Jusuf predstavlja zagonetku ljudske prirode, oličenje nezahvalnosti, potčinjenosti i izdaje, ali je sa druge strane i dokaz da čovjek može da postupi potpuno neočekivano i svojom spremnošću na žrtvu i iskupljenje iznenadi sve. Hadži Sinanudina krasi plemenitost, veliko saosjećanje sa onima koji pate, nesebična spremnost na žrtvovanje za druge. Ovih nekoliko junaka romana kazuju da Nurudinov svijet nije jedini i da je on samo jedna od mogućih ljudskih sudbina. Ali ni Nurudin nije samo ono što se ispoljava kroz monolog ili postupak, u njemu se mogu uočiti pojedine osobine od svih nabrojanih junaka. Derviš je veoma kompleksna ličnost koja pleni upravo tom svojom složenošću ali i svojim nastojanjima i konačnom

sudbinom. Ako želimo da posmatramo roman kao cjelinu, njegovu misaonu strukturu, značenje i smisao, dovoljno je da slijedimo staze Nurudinovih misli i postupaka. Poslije rješavanja više ovakvih problemskih situacija, analiza međusobnog odnosa likova se nastavlja heurističkim dijalogom.

Skrećemo učenicima pažnju na prisustvo žene u romanu „Derviš i smrt“, gdje uočavaju kako je Selimović ženski lik unio na jedan poetski način. Lijepu kadinicu, Hasanovu sestru, prikazao je u ovom romanu fiktivno. Kroz ovaj lik Selimović je prikazao emotivnu i erotsku potrebu muškarca za ženom. Ova lijepa žena, svojom ljepotom, lebdi na ivici Nurudinove svijesti i potsvijesti, asocirajući ga na jednu tragičnu, neostvarenu ljubav, zbog koje je utočište našao iza zidova tekije. Pred lijepom kadijinom ženom se osjetio apsolutno slabim. Zanesen ovom prelijepom ženom, za trenutak zaboravlja brata i ponovo osjeća lagane treptaje u sebi koje nije želio. U njemu se naporedo javljaju radost i strah. Radost zbog trenutka ljepote, a strah zbog njene doživljenosti. O liku kadinice smo već govorili u poglavlju (3.7).

Zaključni dio

U završnom dijelu časa nastavnik će opet sa učenicima, putem heurističkog dijaloga izvršiti sintezu umjetničkih predmjetnosti romana „Derviš i smrt“. Dati opštu sliku o temi časa i nagovjestiti dalje teme koje će biti obrađene na sljedećem času: Ishak, derviš u sprezi vlasti i razgovor sa kadijom, muslimanom i muftijom, zlatna ptica njegove mladosti – san o sreći, naročito je interesantan lik Hasana koji je

„Znanjem i umom zasenjivao je sve muderise u Stambolu, da je hteo bio bi mula carigradski ili vezir carski. Ali on je voleo slobodu i puštao je svoju riječ da kazuje njegovu misao. Nikom nije laskao, nikad nije izgovorio laž, nikad nije tvrdio što ne zna i nije se bojavao lala i vezira. Volio je filozofe, pjesnike, usamljenike, dobre ljude i lijepe žene...“¹⁸⁷

Učenici dobijaju zadatak da obrate pažnju na psihološki profil Ahmeda Nurudina.

¹⁸⁷ <http://mo.document.net/index.php>; Jovan Džabić: Meša Selimović „Derviš i smrt“ (analiza likova: Ahmed Nurudin i Hasan)

6.1.1.5. TREĆI ČAS

Uvodni dio

U motivacionom dijelu časa započinjemo razgovorom o rezultatima učeničkih radova. Na prethodnom času su analizirali lik Ahmeda Nurudina. „Na jednom mjestu u romanu Ahmed Nurudin kaže: „Sve je bilo moguće, ništa se nije ostvarilo. Ako se ništa nije ostvarilo od ponuđenih mogućnosti, u čemu je onda vrednost i umetnička lepota ovog lika“¹⁸⁸? (Ljepotu i univerzalnost Nurudinovog lika učenici shvataju kao ljepotu borbe protiv zla, u svijetu oko sebe i u sebi, kao borbu za ljepši i humaniji svijet, kome teži svaki čovjek, i što je bolji, teže se miri sa realnošću). Kako razumjeti znak zlatne ptice nad Nurudinovom sviješću? (Ona označava njegovu žudnju za ljepšim svijetom. Shvata da je zlatna ptica grdna varka, ali je i dalje želi). Najavljujemo dalju dublju analizu likova romana kao današnju temu časa.

Glavni dio

Učenici su sami kod kuće i uz nastavnikovu pomoć u toku rada na prethodnim časovima ušli u svijet djela. Impresije učenika su očekivane. Saradničkim imperativima i pitanjima utičemo na inventivnost kod učenika i aktivno učenje. Kao pesnik čovekovog traganja za svojim identitetom, Selimović struktuirao i druge likove koji otvaraju nova shvatanja i razumijevanja čovjekovog traganja za svojim samoostvarenjem. Zato na ovom času utvrđujemo umjetničku funkciju Hasanovog, Jusufovog i kadijiničinog prisustva u romanu. Ko je Hasan? Sin bogatog Sarajlije koji je završio školu u Carigradu. Lutao po istoku. Bio muderis u medresi, službenik na Porti, oficir koji je sve ostavio. Bio je dervišev jedini prijatelj¹⁸⁹.

Kakav je odnos između ova dva lika? Oni su jedan drugom sušta suprotnost, ali su obojica emotivno i intelektualno osjetljivi, obrazovani i vole knjigu. Obojica teže slobodi i ostvarenju idealnog čovjeka. Ali su obojica opredjeljena za različite vidove fiktivnog života, bježe od odgovornosti i surove realnosti). Kako se manifestuje Hasanov beg od realnosti? (Odbacivanjem porodice bogatog porijekla, u lutanju i čulnoj ljubavi prema udatoj Dubrovčanki – što je fiktivna

¹⁸⁸ Nikolić, mr Ljiljana: Čitanje i proučavanje književnog dela u nastavi, Isto, str. 192–193.

¹⁸⁹ Isto, str. 193.

vizija slobode). Čime su njih dvojica vezani? (Iskrenim prijateljstvom i nesebičnom ljubavlju vezan je za Ahmeda, nesebično mu pomažući na putu ka očovječenju i saznanju). Po čemu se suštinski razlikuju? To argumentujemo citatima iz teksta. (Hasan je iskusio život. Iako je mlađi po godinama od Ahmeda, stariji je po iskustvu i životnom saznanju, jer je život posmatrao iz samoga života. Izdigao se iznad ružnog, prizemnog i zato u njemu nema zlobe. Sa svima se šali iskreno široko se smijući). Da li Hasan oprašta dervišu izdaju? Navedi citirani odogovor. (Da. Zato se njegovim zapisom završava djelo:

„Nisam znao da je bio toliko nesrećan. Mir njegovoj namučenoj duši“¹⁹⁰!). Koja je umjetnička funkcija Hasanovog lika? (Pokazivanje postojanja ljepše i humanije strane života koja teži ka ostvarenju čovjeka i čovječnosti. Hasan je, dakle, čovjek koji razumije i velikodušno prašta). Kakvu ulogu u umetničkom svijetu djela ima Mula-Jusuf? Kakve mogućnosti ostvarenja on posjeduje? Kakav je bio? Kakav postaje? (On kroz Ahmedovo dobročinstvo, kroz njegov posao vojnika – splet zahvalnosti prema dobročinitelju i mržnja kao sećanje na udes majke učinili su ga doušnikom vlasti. On Haruna tjera u smrt, ali spasavanjem Hasana spasava Ahmedov obraz pred svijetom i sebe u Ahmedovim očima). Kakvo značenje u romanu ima žena? (Hasanova sestra, kadijinica, budi davno potisnuta čula u Nurudinu. U njemu se budi muškarac. Uznemirivši ga, podsjeća ga na tragiku jedne davno zaboravljene ljubavi). Nameće se pitanje da li je ona više lik ili fikcija? (Predstavlja fikciju koja izražava iskonsku potrebu, želju muškarca za ženom, neostvoreni san). Kakvi su svi Selimovićeви junaci na kraju romana? (Vidimo da su usamljeni, izolovani, nemoćni da se potpuno ostvare i vinu u visine koje im pripadaju. U ovakvoj borbi vidi se samo ljepota života). Kako se završava roman? (Roman se završava derviševim saznanjem da mu je jedina žena u životu poslala sina, za čije postojanje nije znao, da nastavi život poslije njega).

Završni dio

U završnom dijelu časa zaokružićemo neke zaključke do kojih smo došli tokom analize romana. Rezimirajući naše proučavanje romana, učenici će iznositi svoje opaske, zapažanja i komentare, koje će ostali pažljivo slušati i dopunjavati. Rezimirajući ovaj roman, primjetićemo da je Selimović uzdigao na pijedestal

¹⁹⁰ Selimović, Meša: „Derviš i smrt“, Isto, str. 497.

čovjeka i njegovu potrebu za slobodom i svjetlošću. Ovo djelo predstavlja izazov konformizmu, kukavičluk i neodgovornosti. Roman je intelektualna i umjetnička pobuna protiv čovjekove ropske poslušnosti sistemu. Čovjek uvijek mora da ostvari svoju misiju u svijetu. Što je življenje mračnije, želja za svjetlošću je veća, a to je u ovom romanu i ostvareno. Time je istaknuta poetska i humanistička vizija romana „Derviš i smrt“.

Domaći zadatak: Na osnovu teza uraditi ekspoze Derviš i smrt i mladi – kako bi se obrada romana povezala sa kulturom izražavanja jer će se na sljedećem času raditi prikaz, rasprava i esej.

ZAKLJUČAK

Kao vrhunski pisac na našem jeziku, filozof savremenog života, a posebno briljantni stilista, svojim aktuelnim tematsko-idejnim slojem, te filozofijom jezika i cjelinom umjetničkog djela, Meša Selimović je autor koji označava epohu i u tom smislu je nezaobilazan školski pisac. Visokim estetskim odlikama njegovo književno djelo preporučuje se školskoj lektiri i dragocjeno je obogaćuje. Stil je i metodički aktuelan, a radovi te vrste zaslužuju svoje mjesto u domaćoj lektiri.

Iz tog razloga pokušali smo u radu ponuditi adekvatan model metodičkog pristupa ovom djelu. Pod ovim pojmom se u nastavi maternjeg jezika i književnosti podrazumijevaju sva djela iz beletristike koja imaju svoje mjesto u nastavnim programima. Ona su obavezna za čitanje kod kuće radi provjeravanja, proširivanja i dopunjavanja znanja iz književnosti stečenih na časovima u školi. Djela iz domaće lektire su predviđena za svaki razred, nastavnim programima, zasebno. Važno je istaći da su, u nastavnim programima, data oskudna uputstva za obradu domaće lektire. Tu, naravno, mislimo na uputstva koja se odnose na kretanja interesovanja učenika i njihovog rada pri čitanju nekih djela za više razrede osnovne škole kao i za srednje škole. Takođe, nema nikakvih metodičkih sugestija ili uputstava, vezanih za predložene pisce i djela, šta se i kako želi postići tom lektinom. To je ostavljeno nastavniku i njegovoj kreativnosti. Naravno, ti različiti odnosi nastavnika prema književnim djelima, kao i različiti postupci pri njihovoj obradi jasno se manifestuju u rezultatima i postignutim uspjesima u radu. Zahvaljujući takvom odnosu često se srećemo sa slučajevima da nastavnik ne provjerava kako su učenici pročitali djelo, s kojim ciljem, interesovanjem i šta su saznali iz njih. Prvo što treba imati na umu je izbor lektire. Drugo o čemu nastavnik mora da vodi računa jeste vrijeme potrebno za obradu. Ono mora biti racionalno raspoređeno i u skladu sa ciljevima nastave jezika i književnosti. Ako se ovaj rad učenika odvija pod stalnim nadzorom nastavnika, onda se kod njih razvija ljubav prema knjizi, duhovno ih obogaćuje, razvija samostalnost u radu i stvara radne navike. Ovakav rad mora biti bogat, spontan, kreativan i koristan za učenika. Zato je ovako koncipiran.

Na osnovu cjelovitijeg uvida u do sada objavljenim monografijama, studijama, analitičkim i drugim priložima sagledali smo dosadašnja dostignuća i nastojali da učinimo nov zahvat u ovom smislu. To predstavlja jedan kraći sintetički pregled do sada sagledanog, čemu smo dodali sopstveno, naučno preispitivanje za koje pomenuti roman pruža obilje materijala. Osnovni zadatak nam je bio da na temelju do sada ostvarenih analiza damo istraživačko-stvaralački doprinos u ovom pogledu.

U pristupu ovoj temi koristili smo pluralizam metoda, uključujući tu i najnovije strukturalističke, naratološke i poststrukturološke metode.

Ovaj pisac umije da nađe pravu riječ i da označi duboke univerzalne istine koje će približiti duhu vremena i učiniti aktuelnim i angažovanim u datom momentu. To je, koliko književnoumetnički uobličeno, toliko umno i filozofski produbljeno viđenje svijeta i života u kome mnogi pojedinci mogu prepoznati sebe, svoje nedoumice, životne probleme i poteškoće sa kojima se suočavaju.

Posmatrajući u cjelini Selimovićev književni opus, roman „Derviš i smrt“, čijim smo se nastavnim tumačenjem studijski pozabavili, zauzima posebno mjesto. Ovo kapitalno Selimovićevo djelo predstavlja vrhunac ne samo u savremenoj domaćoj već i u evropskoj književnosti. Svojom misaonom produbljenošću koja se odnosi na konkretne životne situacije i književnoumetnički način da se ona najbolje sugestivno izrazi, neposredno se povezuje sa kreativnim smislom i djelotvornim postupkom, te estetski stvarnim visokim vrijednostima i domašajima. U suštini romana skoro je sve vezano za čovjekovo samoznavanje i razaznavanje u dehumanizovanom svijetu.

U oblikovanju takve životne stvarnosti Ahmeda Nurudina i drugih likova ovog romana osjeća se neposredno učešće prošlosti. Svi oni, zajedno sa piscem, tragaju za svojim suštastvom, nastojeći da povežu sudbinske niti u traženju adekvatnog sagledavanja svijeta i mogućeg ishodišta.

Ovaj prozni pisac sa veoma raznovrsnim motivsko-tematskim preokupacijama, raznolikim žanrovskim oblicima i orijentacijom, u prvoj fazi svoga stvaralaštva značajnu pažnju posvetio je pripovjednoj prozi sa razuđenom ratnom tematikom. U narednoj etapi svog književnog rada on se usmjerio na duboko misaone zahvate i smjelo zalaženje u općeljudske i univerzalne teme sa svjestranim humanističkim usmjerenjem i predanošću. Pokazali smo da su u središtu njegove težnje: čovjek, drama čovječjeg stradanja, složena pitanja

opstajanja u nevrijemenu, tragizam i protivrječja egzistencije i drama raznorodnih ljudskih sudbina.

Značaj tumačenja ovog romana u nastavi je nemjerljiv. Nudi nam široke mogućnosti za najraznovrsnije metodičke pristupe i vrlo kreativna istraživanja. Veliko djelo je vrlo inspirativno i pruža obilje materijala za tumačenja romana Derviš i smrt, čija je interpretacija vrlo složena. Pri tome smo nastojali da roman Derviš i smrt situiramo u odgovarajući književno-historijski kontekst. Posebnu pažnju obratili smo na stvaralačke razvojne faze Selimovića, od njegovih prvih ostvarenja do kreativnog uzleta sa romanom „Derviš i smrt“. U tom smislu ukratko smo se osvrnuli na njegove romane, pripovjednu prozu, esejističke i druge tekstove.

Nastavnik treba da je znalac i u tom kontekstu treba očekivati kvalitetnu obradu djela u školi. Veliki pisac je dobar vodič u pristupu tumačenja djela i zato smo se odlučili. Naša interpretacija je zasnovana na suvremenim teorijskim osnovama i afirmisanim modelima metodičke prakse.

U drugom odjeljku pažnju đaka usmjerili smo na roman „Derviš i smrt“ pri čemu smo otvorili djelo i nastojali da sagledamo mogućnosti različitog nastavnometodičkog tumačenja pomjenutog djela, uz valorizovanje njegovog situiranja u školskim programima, udžbenicima i pratećoj literaturi. U romanu Derviš i smrt kroz dominaciju ljudske drame čovjeka u nevremenu se širi tragizam ljudske sudbine gdje je čovjek uvijek na gubitku. Pošto tragizam, pored ostalog, proizilazi iz naglašenog pristupa dogmatičnosti, preispitali smo njihov snažan utjecaj i upliv.

U trećem odjeljku osvrnuli smo se na psihološku strukturu likova i junaka. Obratili smo pažnju na osobine i ljudske karakteristike Ahmeda Nurudina i njihovu ulogu u drami njegovog stradanja. Posebno smo pratili praktičan metodički pristup nastavnika. Naravno, po našem mišljenju, izuzetno je važan pregled stvaralaštva kao i autobiografski elementi. Metodološki pluralizam je ostvaren u pristupu ovom romanu. Prilikom interpretacije romana razmatrali smo koja metoda je u čvršćoj vezi sa romanom Derviš i smrt i neophodna za njegovo potpunije tumačenje. Zato smo u naš interpretativni pristup uključili stvaralačku istoriju djela i biografski pristup.

Četvrti odjeljak govori o fenomenu stradanja i žrtvovanja. Ukazali smo na odgovarajuće književno-naučne metode u proučavanju romana najprije teorijski

a potom i u okviru školske prakse.

Slojevitost strukture romana nam je pomogla da uputimo đake na unutartekstovni pristup uz istraživanje stvaralačke komponente. Njihovu smo pažnju skoncentrisali na različite metode koje priziva višeznačna struktura romana osvrćući se i na različite metode pristupa u školi u zavisnosti od uzrasta đaka i statusa djela.

Proučavajući sa učenicima u romanu samosvojnost jezičko-stilskih karakteristika, otkrili smo da proizilaze iz razuđenosti i bogatstva duha likova junaka, kao i kroz prikazivanje atmosfere, kada se oblikuje bogati jezički izraz. Uputili smo đake da potraže u ovom djelu primjere u kojima dolazi do izražaja stilsko-jezička imaginativnost u izboru odgovarajuće leksike i vješto pronađenih stilskih figura. I sve to smo uklopili u proučavanje romana u školi i dokazali da ima doraslih učenika za tumačenje romana. Iz obilja duhovne i intelektualno stvaralačke prirode autora i njegovih junaka proizilazi umjetnička uzvišenost, ljepota i izbirljivost jezičke građe u romanu. On je za sva složena i kontraverzna pitanja odnosa prema pravdi i nepravdi, dobru i zlu, varkama i istinama, pronalazio pravu riječ. Od kreativnosti i znanja nastavnika zavisi pluralitet metoda.

U lingvističkom pogledu, nasuprot krutosti jezika, učenici su uočili da je Meša u „Dervišu” pronašao valovitu gipkost i tananost u izrazu, pokazujući izvanredan smisao za leksičke i sintaksičke obrte koji mogu da saopšte duboka unutrašnja prelamanja i sunovrate. U našem radu pokazali smo da je izbirljivost leksičke građe u svemu usklađena sa unutrašnjim stanjima i raspoloženjima junaka.

U poglavlju Nastavno tumačenje romana pokušali smo prikazati konkretan praktičan primjer interpretacije u školi. I dok se u prethodnim razmatranjima ukazuje na bogatu romanesknu tekstualnu podlogu za najadekvatnije pristupe i analitičke tokove, ovdje se ostvaruje moguća metodička organizacija tumačenja djela. Na osnovu dugogodišnjeg profesorskog iskustva u gimnaziji, kao i na osnovu istraživanja, pokušali smo da stručno koncipiramo časove obrade; osmislimo predradnje i pripremu, ponudimo jasan koncept obrade djela na tri školska časa, poštujući nastavni program prikažemo prihvatljiv i uzoran sadržaj rada.

U aktuelnim nastavnim programima vidimo da su u njim ugrađeni veliki

pisci i njihova djela, na kojima se mogu ostvariti različiti istraživački zadaci.

Roman „Derviš i smrt“ Meše Selimovića nam je pomogao da, u skladu sa programskim koncepcijama, sagledamo kako se čovjek od velikih nevolja štiti, tješi i na koji način izbjegava tragični udes. Školsko proučavanje romana nam ukazuje da postavimo pitanje kako nadigrati i pobijediti zlo koje nas okružuje. Zahvaljujući njegovim umjetničkim vrijednostima „Derviš“ je uvijek bio zastupljen u školskim programima srednje škole. Na osnovu sprovedenih istraživanja došli smo do podataka o zastupljenosti dela Meše Selimovića u nastavi, kao i njegovoj recepciji. A da bi samostalno uočili umjetničku vrijednost književnoga teksta neophodno je da ga naši učenici prvo dožive, tačnije ostvare, njegovu kvalitetnu recepciju. Uočena svojstva umjetničkog teksta omogućavaju saradnički odnos naših đaka, gdje djelimična određenost predmjetnog svijeta u umjetničkom djelu namjeće zadatak učeničkoj imaginaciji da ga doraduje. „Svaki je roman individualni umetnički svet koji zahteva izbor valjane metodičke strategije. Formiranje svesti o interpretaciji romana i njenim specifičnostima je nemoguće bez oslanjanja na književnonaučnu literaturu i pozivanje na nju“¹⁹¹.

Zaključili smo da učenici srednjih škola koje smo obišli pokazuju interesovanje za književno stvaralaštvo Meše Selimovića, ali to još uvijek nije dovoljno usklađeno sa izuzetnim značajem ovog djela.

Ispitali smo odnos nastavnika, školskih pedagoga/psihologa i učenika prema ovom romanu kroz određeni broj upitnika koji su nam pomogli u pisanju ovog udžbenika

Za još bolju i kvalitetniju obradu djela od velikog je značaja kvalitetnija metodička pripremljenost nastavnika. Radi uspješnijeg metodičkog pristupa romanu neophodna su savremena književna saznanja o strukturi romana kao književnog žanra. S obzirom na karakter romana potrebno je sugerisati učenicima da obrate pažnju na završetak romana da je svaki čovek uvek na gubitku.

Nedovoljno proučeni stručni problemi nastave književnosti, kao i specifičan i nejedinstven tretman romana „Derviš i smrt“ u različitim državama, gradovima i školama usloveli su ovakve rezultate. Uspješno proučavanje ovog

¹⁹¹ Bihorac, Ahmed: Književnoteorijske i metodičke osnove proučavanja romana u školi. Univerzitet u Novom Pazaru, Novi Pazar, 2023. str. 57.

djela zavisi od kreativnosti nastavnika, aktivnosti učenika vođenih iskusnim nastavnikom–praktičarom kao i od stepena pročitanošći djela. Uz sve to veoma je bitna korelacija sa drugim delima i oblastima.

Komparativni pristup podrazumijeva permanentnu, raznovrsnu suradnju i korelaciju sa drugim djelima („Besjeda“ vladike Nikolaja Velimirovića i sl.).

Mišljenja smo da će prilozi ove vrste biti dragocjena pomoć i izazov budućim istraživačima.

Na onovu svega rečenog možemo prevazići ove nedostatke, što je naša obaveza prema mladima, i tek tada rezultati neće izostati.

ABSTRAKT

The paper presents the results of studies of Mesa Selimovic's literary creativity in secondary school, with special emphases on the novel „Death and the Dervish“.

Knowing how the novel is rich and complex, we had in mind the weight of the task that we are being imposed to. We present a general view of Mesa Selimovic's personality and creativity, the spirit of the time, literary and historical frames and creative developmental phase from the first works until the novel „Death and the Dervish“.

We tried to present possibilities of teaching approaches and considerations of this novel as well as to give the appropriate method for the determination of the novel's nature and character, with special emphasis on human drama and tragedy of destiny, and to explain the presence of dogmatism and death. We have processed the psychological structure of character and heroes as well as their specificity, trying to contribute teachers' approach to the interpretation of characters.

The paper describes the place of Mesa Selimovic in school programs in the former Yugoslav republic, teaching interpretation of the novel and critical review of affirmative consideration, pointing, to the relationship with the government.

We also presented teachers' methodological preparation for teaching approach to Mesa Selimovic's novel „Death and the Dervish“. Examples from teaching practice in secondary schools in Serbia are also given. Visions about Mesa Selimovic are shown by teachers and students from Novi Pazar, Rozaje, Cacak, Gornji Milanovac and Tutin.

Keywords – novel, curriculum, interpretations, methods, research, student, teacher, teaching approach.

АБСТРАКТ

В произведении представлены результаты изучения литературного творчества Меши Селимовича в средних школах, с обзором на роман „Дервиш и смерть“.

Наше желание было открыть и показать ученикам ценность этого литературио-художественного произведения в процессе изучения в школе. Мы знали, что роман богат и сложный и поэтому мы имели в виду трудность задачи, которая стояла перед нами. Мы дали общий взгляд на личность и творчество Меши Селимовича, на время, на литературно-исторические рамки и на творческое развитие писателя, от первых произведений до романа „Дервиш и смерть“.

Мы попытались представить разные возможности учебного подхода и обзора этого романа и представить соответствующий метод для определения природы и характера романа, с особенным обзором на человеческую драму и трагизм судьбы, как и объяснить присутствие догматизма и смерти.

Мы обработали психологическую структуру личностей и героев и их особенность, трудясь помочь подходу преподавателей в описывании героев.

В произведении представлено место Меши Селимовича в школьной программе бывших югославских республик, школьное толкование романа, с критическим и афирмативным обзором и отношение к власти.

Мы показали и методическую подготовленность к учебному подходу к роману Меши Селимовича „Дервиш и смерть“. Здесь даны и примеры из практического изучения в средних школах Сербии. Писатель Меша Селимович представлен с точки зрения преподавателей и учеников из горадов: Нови Пазар, Рожае, Чачак, Горни Милановац и Тутин.

Ключные слова: роман, учебный план программа, интерпретация, методика, исследование, преподаватедь, ученик, учебный подход.

RÉSUMÉ

Ce travail est le résultat des études de l'oeuvre littéraire de Mecha Selimovitch, surtout un faire voir spécial du roman „Le Dervich et la Mort“ dans les écoles secondaires.

Nous avons eu l'envie de révéler et montrer aux élèves les valeurs littéraire et artistique de cet oeuvre dans l'enseignement. Nous avons pris en considération la difficulté de la tâche nous imposée, en sachant de la richesse et de la complexité du roman. Nous y avons présenté la vue générale de la personnalité et de l'oeuvre de Mecha Selimovitch, l'esprit de temps, les cadres littéraires et historiques, les phases développantes et créatrices de ses premiers oeuvres jusqu'au roman „Le Dervich et la Mort“.

Nous avons essayé de présenter les possibilités des accès et des considérations enseignantes de ce roman et donner la méthodode convenable pour les périodes concrètes et le caractère du roman avec un faire voir spécial sur le drame humain et le destin tragique, ainsi que d'expliquer la présence du dogmatisme et de mort. Nous avons élaboré la structure psychologique des personnages des héros et leur spécification en essayant à donner un apport à l'interprétation des personnages dans l'enseignement.

Ce travail a présenté la place de Mecha Selimovitch dans les programmes scolaires des Républiques ex-yougoslaves, l'interprétation enseignante du roman, le retour sur les vues critiques et affirmatives et faire voir la relation vers autorités.

Nous y avons présenté la préparation méthodique de l'enseignante au roman

„Le Dervich et la Mort“ de Mecha Selimovitch, aussi y sont donnés les exemples des écoles secondaires en Serbia. Y sont présentés aussi les vues sur l'oeuvre de Mecha Selimovitch par les enseignants et les élèves de Novi Pazar, Rožaje, Čačak, Gornji Milanovac et Tutin.

Les mots clés: le roman, le plan et le programme scolaire, l'interprétation, la méthode, la recherche, l'élève, l'approche enseignante.

REČ RECENZENATA

Literatura o Meši Selimoviću i njegovom kulturnom romanu je obimna; najbrojnije su književne kritike, dosta je književnoteorijskih studija, ima i metodičkih radova, ali veliko delo, koje kao obaveznu lektiru decenijama već upoznaju i iščitavaju srednjoškolci diljem bivše nam države, ne nudi samo nove oglede, već, kao literarnoestetički i sociološki fenomen, nužno priziva savremene pristupe koji proizilaze iz razvoja metodološko-metodičke teorije i društvenih promena. Jer, u poslednjim decenijama XX veka i „Derviš“ je u školi morao biti marksistički tumačen (sorealizam), sve dok u XXI veku nije, i u nauci i u praksi, prihvaćen pa i u Nastavnom programu definisan estetički i unutartekstovni pristup u tumačenju umetničkih tvorevina.

Svestan ovih istina, autor je sebi dao zadatak da se, iz školskog aspekta, studiozno pozabavi romanom i da istraži neke komponente njegovog tumačenja u današnjoj školi.

Rad je zahvatio više hermeneutičkih teza, koje se razmatraju književnometodološki i metodičko-školski, čime se izbegava prakticism pa studija ima obol struke i nauke.

Naslovna tema u rukopisu je razrađena u više poglavlja i njihovih tačaka i podtačaka; kombinovani su raznoliki pristupi i metode, a istraživanje rađeno uz primenu više validnih tehnika i instrumenata.

U prvom poglavlju, u vantekstualnom biografskom pristupu, u „Opštem pogledu na ličnost i delo Meše Selimovića“, ukazuje se na životne, autobiografske osnove romana, koji se definiše kao lirski ili roman ličnosti. Poglavlje se zaokružuje pregledom najznačajnijih kritičara i njihovih teza o romanu.

Teorijske osnove interpretacije romana iznete su u drugom poglavlju i one se granaju na metodološki i školski deo, što je sasvim u redu, jer ovo, kao i brojna druga romaneskna dela, i u školi valja tumačiti uz poštovanje teorija o proučavanju romana, kao i uz uvažavanje onog što zahteva Nastavni program ili što su autori čitali iz književnih priručnika i ponudili nastavu.

U Trećem poglavlju razmatrani su problem i karakteristike proučavanja romana putem analize njegovih likova, što je česta i romanu adekvatna analiza. U četvrtom delu rada razmatraju se jezik, stil i kompozicija „Derviša“. I, pritom se, uglavnom, ukazuje na filozofiju jezika Meše Selimovića, što je sigurno jedna od njegovih estetičkih dominantni, a analizira se i problem leksike u delu: „Turcizmi u romanu...“, te njihova upotreba i stilogena vrednost. Ovaj vid moguće jezičke-stilske analize romana pokazuje kako forma može i često treba da bude relevantna u školskom tumačenju književnog dela; pokazan je, takođe, unutartekstovni metodološki put u proučavanju romana. Nastavno tumačenje stradalništva i žrtvovanje u romanu

„Derviš i smrt“ je predmet sledećeg, petog poglavlja, i ono je, nesumnjivo, nezaobilazna komponenta svakog ozbiljnijeg i šireg bavljenja ovim delom.

Svi navedeni ogledi su primereni i delu i studijskoj temi, i mogu biti od koristi Metodici nastave književnosti. Njihova stručno-naučna vrednost je nejednaka. U analizi likova dato je najviše materijala i teze su jasno obrazložene; jezičko-stilski pristup je više u tezama nego što je sistematizovan i akribično metodički uokviren, iako materijala ima; tako da je žrtvovanju i stradanju, kao dominantnim tematskim obeležjima, posvećeno najmanje prostora.

Sve razmatrane tematske celine utemeljene su na teorijskim i literarnim izvorima; njihova interpretacija je kombinacija teorije i prakse, a bitno je da je kandidat znalački odabrao estetičke dominate romana i da je pokazao svoje poznavanje metodološko-metodičkih pristupa u tumačenju romana u školi.

Kao obavešten istraživač sledi pisca, ponirući u njegovu poetiku i tako otkriva metodički put koji delo priziva. Takav pristup Metodika je teorijski i obrazložila, a praksa afirmisala kao kreativan čin.

Bihorac s merom koja proizilazi iz sopstvenog nastavnog iskustva određuje stepen učešća đaka i profesora. Od đaka zahteva, u skladu sa moćima i interesovanjima, da uoče, objasne, uopšte i verbalno izraze analitičke konstatacije (60), nastavniku „daje reč“ kad je neophodno (61–65), pri čemu se kombinacijom tih dveju stvaralačkih pozicija dolazi do željenog cilja (62).

U ovim prvim hermeneutičkim deonicama neprecizno je prikazana interpretacija romana u školi; nedostaju podaci o kontekstu u kome se delo proučava, komunikacija je čas u prezentu, čas u perfektu; uspešniji su delovi u

kojima školska klišeja u komunikaciji nastavnik – đak (pitanja – odgovor) zamenjuju stvaralački impulsi („navodimo učenike...“, „zajedničke konstatacije“, „Ovaj motiv učenici prepoznaju ... a nastavnik ih podstiče da...“); tu komunikaciju karakterišu i stvaralački zadaci i njihova rešenja u vidu identifikacije i tumačenja estetičke činjenice (75), a kad nakon toga usledi autorski komentar (65), onda se čitalac ovog rukopisa uveri da je pred njim metodičar–praktičar, koji na temelju metodoloških premisa gradi prihvatljiv metodički model valjane interpretacije velikog romana u nezahvalnim uslovima krize čitanja, posebno što je reč o današnjim generacijama nezanimljive srednjovekovne tematike i nepoznate filozofsko-religijske idejne osnove.

No, imajući u vidu činjenicu da je roman „Derviš i smrt“ među najtraženijim i najnagrađivanijim i najizdavanijim i knjigama na ovim prostorima u poslednjih nekoliko decenija, i da njegova dramaturgija i danas puni sale pozorišta u Beogradu na primer, nastavnik–praktičar nema prava na obeshrabrenje („Ne čitaju..., Ne interesuje ih... Njih interesuju savremeni događaji i teme koje muče mlade...“), a dobar nastavnik, ljubitelj knjige i školski entuzijasta u tome nalazi motiv više za dodatni napor koji će uroditi polodom.

U rukopisu ove teze upoznajemo dva autora: „mladog“ istraživača, sa slabostima koje karakterišu prve naučne radove, i iskusnog i inventivnog nastavnika književnosti, koji lako i kompetentno organizuje tumačenje romana na času.

Ahmed A. Bihorac za predmet svoje školske interpretacije romana uzima njegovu sadržinu, koju sagledava kroz idejno-tematski sloj, kroz analizu likova i sl., ali on ne zapostavlja formu dela, njegov stil i jezik, kompoziciju, autorske komentare i postupke u građenju likova, razvijanju sižea, a otvara i brojne filozofskoreligiozne teme i dileme, čime čitaoca ne ostavlja u lakom dremežu čitanja, već ga privoljava da se vraća tekstu, da ga ponovo čita i promišlja.

Tako veliko delo čitaoca intelektualno vaspitava, i naš autor, svestan toga, upravo pokazuje kako i zašto valja u romanu uočavati ne samo šta (sadržina), već i kako (forma) – nužne komponente svake bolje školske obrade dela.

Istraživač se dosledno drži principa uzajamnosti i prožimanja forme i sadržine u vrednovanju dela; razložno navodi učenike da uoče „da je jezička interpretacija lika u tesnoj vezi sa idejnom“ (70) nakon brojnih unutar tekstovnih primera vrhuni da su i autorski naslovi srednjoškolskih udžbenika

srpskohrvatskog jezika („Most od reči“) davani po sentencama ovog romana i sl.

Bihorac u radu pokazuje kako se u poslu školske analize može i treba sagledavati stvaralačka istorija dela, čime se ulazi u stvaralačku radionicu pisca, što se vidi na primeru građenja lika, odnosno na piščevom priznanju o mukama u pripremama za pisanje ovog romana.

U poglavlju „Nastavno tumačenje romana“ prikazuje se konkretan kreativni čin: praktična interpretacija u školi. I, dok se u prethodnim razmatranjima razmišlja i ukazuje na bogatu romanesknu tekstualnu podlogu za najadekvatnije pristupe i analitičke tokove, ovde se ostvaruje moguća metodička organizacija tumačenja dela. Kao dugogodišnji profesor gimnazije Bihorac stručno koncipira časove obrade; dobro je osmislio predradnje i pripremu, ponudio je jasan koncept obrade dela na tri školska časa, prikazao prihvatljiv i uzoran sadržaj rada, pri preciziranju uloge nastavnika i đaka... funkcionalno je usklađen školski i vanškolski rad. Sadržaj i ciljeve časova je valjalo precizno formulisati kao što je učinjeno za treći čas (125).

Prof. dr Mišo Došlić

Nastavna praksa je odavno pokazala da postoji uočljiva distinkcija između proizvoljnog i stvaralačkog postupka u tumačenju književnih dela. Da bi se kvalitetno i funkcionalno tumačio književnoumetnički tekst, analiza se mora valjano osmisliti i utemeljiti na postulatima nauke o književnosti. U suprotnom, proizvoljno tumačenje neće dati željene ishode, a učenici ostaju uskraćeni za mnogostruke aspekte značenja i univerzalne vrednosti dela.

Upravo ovom idejom se, pri izradi metodičke studije, koristio dr. A. Bihorac. U prvom odeljku rada, autor se bavi opštim aspektima dela Meše Selimovića „Derviš i smrt“, osvetljavajući razliku između ovog i drugih Selimovićevih dela, ali i baveći se pozicioniranjem romana u savremenoj književnosti. Ovaj deo daje uopštene i još uvek nekonotirane stavove, koji se tiču vrednosnih sudova, koje je obimna literatura o Selimoviću već dala.

Početni koraci interpretacije romana utemeljeni su u odeljku koji se oslanjaju na najznačajnije književnoteorijske postulate tumačenja književnog dela. Uz metodološku, autor daje i metodičku aparaturu, kojom će se služiti tokom nastavne analize romana.

Zanimljivo je da se autor odlučio za pozitivističku metodu, koja će biti inicijalna u pristupu analizi dela, jer ju je smatrao adekvatnom u početnoj motivaciji učenika, kako bi se složena struktura i višeznačna metafizička ravan romana „Derviš i smrt“ lakše poimala u kontekstu celokupnog stvaralaštva Meše Selimovića i kontekstu žanrovskog određenja romana u savremenoj književnosti.

Odeljak Različiti vidovi nastavnog pristupa romanu „Derviš i smrt“, analizira raznolike mogućnosti metodičkog pristupa romanu, kroz analizu školskih programa, udžbenika i selektivne literature. Zajednički imenitelj svih postulata se formuliše kao preispitivanje egzistencije usamljenog i osujećenog čoveka, zarobljenog dogmom. Ovo je podsticajna ideja, koja bi se mogla prirodno nadovezati na tumačenje ukupnog smisla i značenja romana.

Centralni deo rada bavi se analizom književnih likova, koristeći postulate psihološkog pristupa analizi književnog teksta. Analiza se bavi jednako i glavnim junakom i onima koji čine njegov svet (Hasan, Mula-Jusuf). Ovakvo stanovište je sasvim u skladu sa tradicionalnom odrednicom romana kao epskog žanra, u kojem se protagonist najbolje spoznaje analizom saodnosa sa sporednim likovima i/ili antagonistom. Problemski postavljena situacija analize likova daje dobru metodičku i metodološku osnovu za dublje i anagoško tumačenje dela.

Sledeći odeljak nastoji da produbi analizu likova kroz motiv egzistencijalnog stradanja, ne lišavajući se osnovne zamisli o univerzalnom, svezremenski konotiranom sloju romana.

U skladu sa pozitivnom nastavnom praksom, a svakako utemeljeno na iskustvu autora, razmatranje različitih metodičkih pristupa romanu ukazuje na velik i nikad konačan broj mogućnosti, koje stoje pred nastavnikom u izboru adekvatne metode proučavanja književnoumetničkog dela. Izbor metode je, po mišljenju autora, uslovljen uzrastom učenika i načinom na koji nastavni plan tretira ovo delo (najpre kao obaveznu školsku lektiru, ili samo kao analizu odabраниh poglavlja).

Težište nastavnog proučavanja romana je, po mišljenju autora, upravo u jezičko-stilskoj analizi dela, koja bi mogla da bude jedan od putokaza ka samosvojnem i autentičnom tumačenju dela.

Najbitniji naučni iskorak u radu autor čini u odeljku Kreativna primena, sa intencijom da, na osnovu poznatih metodičkih postupaka, da i nove mogućnosti i uputstva za autentični metodički pristup romanu „Derviš i smrt“.

U primarnim postavkama metodičke analize, autor se odlučio za integralni pristup tumačenju romana, koristeći pluralizam književnonaučnih metoda. Ne odbacujući ni anahroni metod spoljašnjeg i pozitivističkog pristupa tumačenju romana u nastavnoj praksi, autor se rukovodio intencijom da sve što je staro nije nužna opozicija modernom i novom, kako to najčešće biva u savremenoj nastavnoj praksi.

Metodološki i metodički dobro osmišljen i na primerima pozitivne nastavne prakse zasnovan, ovaj rad čini zanimljiv prilog metodičkoj literaturi u nas. On sublimira različita metodička iskustva, otvarajući i pitanja problemske i stvaralačke nastave književnosti, koja će, sasvim izvesno, naći više prostora u budućim radovima autora.

Dr Ana Stišović Milovanović

SAVREMENI METODIČKI PRISTUPI NASTAVNOJ
INTERPRETACIJI ROMANA *DERVIŠ I SMRT* MEŠE SELIMOVIĆE IZ
NAUČNE VIZURE AHMEDA BIHORCA

Pojavom romana *Derviš i smrt* (1966.) savremena bošnjačka književnost, odnosno južnoslavenska interliterarna tradicija, dobija jednu novu psihološki iznijansiranu intelektualiziranu književnoumjetničku građu koja će svojim modernim diskursom nadalje bitno utjecati na savremene poetičke tokove. Književnonaučna literatura proistekla iz potrebe nastavnog objašnjenja svijeta djela u romanu *Derviš i smrt*, njegovog razumijevanja i pojašnjenja čitaocu, nastavniku, učeniku i studentu, bogata je i raznorodna. Međutim, ma koliko nam se taj korpus književnonaučnih tekstova činio recentnim i dovoljnim za dobru pripremu nastavne interpretacije ove slojevite i višeznačne proze, pitanje je koliko je sveobuhvatan i nudi li cjelovito razumijevanje svijeta djela ovog Selimovićevog književnoumjetničkog teksta. Knjiga *Nastavno tumačenje romana Derviš i smrt Meše Selimovića*, autora prof. dr. Ahmeda A. Bihorca, u dobroj mjeri upotpunjuje i obogaćuje književnoteorijsku, metodološku i metodičku naučnu građu o ovom voluminoznom Selimovićevom djelu. U fenomenološkome smislu sloj svijeta djela i prikazane predmetnosti podrazumijeva i legitimno pravo (i potrebu, prim.aut.) čitaoca na sopstveni aspekt posmatranja književnoumjetničke građe. Čitalac svojim inventivnim, psihološkim, meditativnoasocijativnim i intelektualnim osobenostima nadograđuje svijet književnog djela upotpunjujući *mjesta neodređenosti* u njegovoj složenoj strukturi, na čemu se zasniva opalizacija kao bitan pojam fenomenologije. Nauka o književnosti i metodologija nerijetko pretenciozno nastoje konačno definirati određene književne fenomene gubeći iz vidokruga osobu čitaoca i njegovo estetičko iskustvo na kojem gradi horizont očekivanog u saznajnom i doživljajnom procesu. Život književnog djela uslovljen je u kojoj mjeri će ono biti prihvaćeno od čitaoca. Francuski esejista Moris Blanšo kaže da se *knjiga ostvaruje tek kada se čita, bez čitanja ona ne postoji*. Sa druge strane nerijetko se ukazuje figura ekscentričnog čitaoca, koji spoznaju svijeta književnog djela isključivo temelji na svojim impresionističkim i intelektualnim potencijalima, ignorišući vrednote nauke o književnosti. Nedostatnost takvog

pristupa u procesu saznavanju književnog djela od strane čitaoca osobito je vidljiv u tumačenju kompleksne, psihološke, moderne i polifone proze kakav je roman *Derviš i smrt*. Bihorac nas još jednom podsjeća na naučni stav da je za dobro razumijevanje svijeta djela osim čitalačke posvećenosti i subjektivnog poimanja njegove estetike neophodno poznavanje književnoteorijskih, metodoloških i metodičkih naučnih paradigmi. Profesor Bihorac podsjeća da komunikacija čitaoca sa književnim djelom podrazumijeva njegovo posjedovanje solidne književne kulture, ukusa i izgrađenog estetičkog kriterija. Proučavalac i interpretator književnog djela u nastavnom procesu mora da posjeduje sve ove kvalitete u znatno izraženijem omjeru i bez njegove široke kulture, poznavanja teorije književnosti i književne historije, uvida u književnu tradiciju i savremene književne tokove, i na kraju, bez ovladavanja metodološkim i metodičkim znanjima i umijenjima, nastava književnosti će u znatnoj mjeri biti nepotpuna. U ovom slučaju, autor studije kao iskusan osnovnoškolski, gimnazijski i univerzitetski nastavnik, sažeto, apodiktički i ingeniozno problematizira fenomen nastavnog tumačenja romana *Derviš i smrt* i iz svoje naučne vizure nudi jedan od mogućih savremenih metodičkih pristupa interpretaciji ovog slojevitog i mnogoznačnog modernog teksta.

Interpretacija ove Selimovićeve moderne proze u nastavnoj praksi, po mišljenju profesora Bihorca, često je bila manjkava, ponekad i pogrešna, zbog neadekvatne i nedovoljne književnoteorijske informisanosti nastavnika, te njihovog naglašenog subjektivističkog gledišta u tumačenju teksta. Takvi pristupi su nerijetko roman svrstavali u prozu naglašenog religioznog diskursa, gubeći iz vida činjenicu da se autor u ovom slučaju poslužio religioznim podtekstom kao podesnim sredstvom u umjetničkoj transpoziciji arhetipa tragizma individualca u dehumaniziranim klerikalnim i totalitarnim društvenim sistemima. Autor primjećuje da pored tradicionalnih metodoloških i metodičkih pristupa u interpretaciji ovog romana, savremena nastavna praksa podrazumijeva i moderne aspekte analize njegove polifone astrukture.

Nastavna praksa nam pokazuje da se tumačenju i interpretaciji književnoumjetničkog teksta, naročito ako je romaneskna proza u pitanju, mora pažljivo pristupiti i valjano osmisliti metodički postupak zasnovan na postulatima nauke o književnosti. Svaka proizvoljnost u tumačenju romana, po mišljenju Bihorca, neće dovesti do željenih nastavnih efekata, te će učenici biti uskraćeni za adekvatnu spoznaju bogatstva umjetničke prirode ove višeznačne proze.

Simbioza teorijskih znanja i metodičkih umijanja je u ovom slučaju rezultirala značajnim i veoma korisnim naučnim prilogom o savremenom metodičkom tumačenju romana *Derviš i smrt* u nastavnoj praksi.

Selimovićev roman zauzima značajnu poziciju u nastavi bosanskog jezika i književnosti i nastavi srpskog jezika i književnosti koja proističe iz popularnosti ovog djela kod čitalaca i zainteresiranosti književnih kritičara za njegovu interpretaciju. Upoznajući estetičku prirodu ovog romana čitalac zadovoljava potrebu umjetničkog doživljaja i stiče duhovno zadovoljstvo, dok mu metodička pojašnjenja omogućavaju da ovlada potrebnim znanjima i primjeni ih u funkciji uspješne i cjelovite recepcije svijeta djela.

Autor studije naglašava da je roman *Derviš i smrt* u posljednjim decenijama XX vijeka često marksistički tumačen, a da se u XXI vijeku pristupilo estetičkim, unutartekstovnim pristupima njegovog tumačenja.

Profesor Bihorac je u ovom slučaju ponudio rješenje kako da se na osnovu savremenih naučnih postulata kvalitetnije pristupi interpretaciji romana i motivaciji učenika da pročitaju umjetnički tekst i promišljaju o bogatstvu tematskomotivske građe i dubljim smislovima svijeta djela. Zahvatajući neke od hermeneutičkih teza autor ih razmatra metodološki i školsko-metodički, zaobilazeći prakticizam i daje studiji naučni i stručni obol.

Znajući koliko truda, znanja i kreativnosti mora posjedovati jedan gimnazijski profesor pri organizaciji časa autor nam na jednom mjestu razrađuje naslovnu temu u nekoliko poglavlja, kombinirajući različite nastavne pristupe i metode .

Knjiga je pisana na jednostavan i pregledan način, jasnim, lahko razumljivim stilom iako je predmet njene metodičke obrade izuzetno kompleksna književnoumjetnička struktura.

Pored tradicionalnih metodičkih pristupa obradi romana, autor uvodi inovativne metode problemskog i kreativnog, ali i stvaralačkog u nastavi romana. Time se nastavna interpretacija ovog djela obogaćuje novim naučnometodičkim pristupima zasnovanim na savremenim teorijama aktivnog učenja.

Vodeći računa o pozitivnoj nastavnoj praksi utemeljenoj na velikom iskustvu prof. Bihorac razmatra brojne metodičke pristupe u interpretaciji romana *Derviš i smrt* i podvlači da je izbor adekvatne metode uslovljen uzrastom učenika,

kao i pozicijom ovog djela u nastavnom planu, u zavisnosti od toga da li se obrađuje kao obavezna školska lektira ili se za predmet analize predviđaju selektivni odlomci.

Ovim metodičkim prilogom zasnovanom na pažljivo odabranom i recentnom korpusu naučne građe, autor kao iskusan nastavnik i naučni radnik značajki usmjerava nastavnika i tumača djela na savremene metodičke postupke u interpretaciji romana *Derviš i smrt*, te u tom smislu predstavlja koristan instruktivni tekst kojim će se služiti studenti filologije i nastavnici maternjeg jezika i književnosti u procesu recepcije djela, odnosno njegove analitičke nastavne obrade.

Prof. dr. Kemal Džemić, Univerzitet u Novom Pazaru, Departman za
umjetnosti filološke nauke

O AUTORU

Ahmed Bihorac je rođen 17. avgusta 1961. godine u Novom Pazaru, od oca Adema i majke Mileve.

Osnovnu i srednju školu pohađao je u svome gradu, a na Filološkom fakultetu u Prištini diplomirao je na grupi za srpskohrvatski jezik i jugoslovenske književnosti.

Ima bogato radno i nastavno iskustvo.

Prvo profesorsko mjesto bilo mu je u gimnaziji „Maršal Tito“ u Glogovcu, gdje se zadržao jednu školsku godinu, a potom se vratio u Novi Pazar i radio u

osnovnim školama: „Stanika Radovanović Cana“, „28. novembar“, „Stefan Nemanja“ i „Rifat Burdžović Tršo“, iz koje prelazi u novopazarsku „Gimnaziju“. Kao ugledan profesor i javni radnik, izabran je za direktora Doma kulture „Oslobođenje“, a zatim se vraća u OŠ „Stefan Nemanja“ u Novom Pazaru, čiji je bio đak, profesor i direktor u četiri mandata.

Vanredni je profesor na Internacionalnom univerzitetu u Novom Pazaru i Državnom univerzitetu „Ukšini Hoti“ u Prizrenu dvadeset godina.

Radio je na Filološkom fakultetu Univerziteta „Hasan Priština“ u Prištini i Edukativnom fakultetu Univerziteta „Ukšini Hoti“ u Prizrenu (nastava na bosanskom jeziku) na predmetima: Književnost za djecu, Metodika nastave bosanskog jezika i književnosti, Upravljanje i menadžiranje u obrazovanju, Strategije i metode početnog čitanja i pisanja.

Bio je gostujući profesor na Fakultetu za crnogorski jezik i književnost na Cetinju.

Zaposlen je na Internacionalnom univerzitetu u Novom Pazaru gdje predaje: Metodiku nastave bosanskog jezika i književnosti I i II, Metodiku nastave srpskog jezika i književnosti I i II, Metodiku razvoja govora i Akademsko pisanje.

Na master studijama drži nastavu iz predmeta Metodičke obrade književnih tekstova.

Profesor je na Departmanu za bosanski jezik i bošnjačku književnost na Programu cjeloživotnog obrazovanja.

Ahmed Bihorac je bio mentor na više desetina odbranih diplomskih i master radova.

Objavio je sljedeće knjige kao autor i koautor:

1. Ahmed Bihorac, Kako tumačiti roman „Derviš i smrt“ Meše Selimovića, Novi Pazar, 2014.
2. Ahmed Bihorac, „Vama, moje drage dame“, (zbirka pjesama), Novi Pazar, 2014.
3. Prof. dr Hivzo Gološ, doc. dr Ahmed Bihorac, dr Mirsada Gološ, „Kralj Stefan Uroš Prvi Nemanjić (1243 1276)“, Narodna biblioteka „Dositej Obradović“, Novi Pazar, 2018.

4. Doc. dr Ahmed Bihorac, prof. dr Hivzo Gološ, „Šezdeset godina izviđača u Novom Pazaru“, Grad Novi Pazar, 2017.
5. Prof. dr Ahmed Bihorac, Prva zvučna čitanka za bosanski jezik i književnost, Matica bošnjačka, Novi Pazar, 2022.
6. Prof. dr Jahja Fehratović, prof. dr Hivzo Gološ, prof. dr Ahmed Bihorac, prof. dr Kemal Džemić, „Kulturno-historijski vodič Novog Pazara“, Matica bošnjačka, Novi Pazar, 2023.
7. Prof. dr Ahmed A. Bihorac, „Književnoteorijske i metodičke osnove proučavanja romana u školi“, Univerzitet u Novom Pazaru, Novi Pazar, 2023.
8. Prof. dr Hivzo Gološ, prof. dr Ahmed Bihorac, prof. dr Kemal Džemić, prof. Mersija Brbutović, „Sjenica (1252-2022)“, Biblioteka „Muhamed Abdagić“ Sjenica, Sjenica, 2023.
9. Проф. др. Хивзо Голош, проф. др. Ахмед Бихорац, проф. др. Кемал Џемић, проф. Мерсија Брбутовић, „Сјеница (1252-2022)“, Библиотека „Мухамед Абдагић“ Сјеница, Сјеница, 2023.

Bio je recenzent sledećih knjiga:

10. Hazir Dermemez i mr Ruždija Agušević: Hadži Nadžijin put, Fondacija „Hadži Nadžija Karabegović-Agušević“, Novi Pazar: 2018. str. 13-15.
11. Mento Mentović i Mirjana Ajbl: Jevreji Novog Pazara i okoline, Beograd, 2019, Jevrejski istorijski muzej: Savez Jevrejskih opština Srbije, 2019. (Beograd: Lion). str. 181-183.
12. Prof. dr Hivza Gološa i doc. dr Esada Kurejšepija: ZADRUGE OKRUŽNOGA NARODNOG ODBORA – NOVI PAZAR (1945-1947) Narodna biblioteka „Dositej Obradović“, Novi Pazar, 2019. ISBN.
13. Prof. dr Hivzo Gološ i prof. dr Mustafa Fetić: Zadruga Sandžaka (1918-1941), Narodna biblioteka „Dositej Obradović“, Novi Pazar, 2020.
14. Prof. dr Kemal Džemić: Fenomen intelektualca u južnoslavenskoj interliterarnoj zajednici, Novi Pazar, Matica bošnjačka, 2020.

15. Sajma K. Feratović: Uloga interpretacije pjesme Knjigu pišu gusinjske djevojke u izgradnji kulturnog identiteta Bošnjaka, NVU Sofra, Plav, 2021.
16. Vladan Đokić: Da Ti nešto rekнем, Narodna biblioteka „Dositej Obradović“, Novi Pazar, 2022. ISBN,
17. Prof. dr. Hivzo Gološ: Tuk na luk, Narodna biblioteka „Dositej Obradović“, Novi Pazar, 2022.
18. Prof. dr. Hivzo Gološ: Istorija vela, zara, peče i feredže u Sandžaku, Matica bošnjačka „Dositej Obradović“, Novi Pazar, 2022.
19. Prof. dr. Hivzo Gološ: Historija vela, zara, peče i feredže u Sandžaku, Zavod za kulturu sandžačkih Bošnjaka u Republici Srbiji, Novi Pazar, 2023.

Uradio je predgovor za sljedeće knjige:

20. Prof. dr Hivzo Gološ, doc. dr Ahmed Bihorac, dr Mirsada Gološ: Kralj Stefan Uroš Prvi Nemanjić (1243-1276), Narodna biblioteka „Dositej Obradović“, Novi Pazar, 2018. ISBN 978-86-83251-73-5
21. Prof. dr Hivzo Gološ, doc. dr Esad Kurejšepi: ZADRUGE OKRUŽNOG NARODNOG ODBORA – NOVI PAZAR (1945-1947), Narodna biblioteka „Dositej Obradović“, Novi Pazar, 2019.

Koautor foto izložbi:

22. „Šezdeset godina izviđača u Novom Pazaru“
23. „Sjenica (1252-2022)“

Prof. dr Ahmed Bihorac je objavio više desetina naučnih radova u brojnim časopisima i zbornicima sa domaćih i međunarodnih naučnih konferencija i skupova.

Učesnik i moderator na više međunarodnih naučnih konferencija, naučnih skupova iz oblasti bosanskog jezika i bošnjačke književnosti.

Recenzent je časopisa „Univerzitetska misao“ na IUNP.

Član Komisije za polaganje ispita za licencu nastavnika bosanskog jezika i književnosti.

Urednik, metodičar i realizator projekta Nastava na daljinu za nastavu na bosanskom jeziku u vrijeme pandemije Covida-19.

Član je Društva za srpski jezik i književnost i član Filološkog društva na IUNP.

BIBLIOGRAFIJA PISCA MEŠE SELIMOVIĆA

1. Uvrijedjeni čovjek, Svjetlost, Sarajevo, 1947.
2. Prva četa, Zora, Zagreb, 1950.
3. Tuđa zemlja, Radnik, Beograd, 1957; 2. izdanje, Veselin Masleša, Sarajevo, 1961; 1962; – 3. izdanje, Svjetlost, Sarajevo, 1962; 1965.
4. Noć i jutro, Knjiga snimanja, (Scenario), Bosna film, Sarajevo, 1958.
5. Tišine, Svjetlost, Sarajevo, 1961; – Prosveta, Beograd, 1965; – Svjetlost, Sarajevo, 1970; 1971.
6. Magla i mjesecina, Svjetlost, Sarajevo, 1965; – 1967; – Magla in meseina, Mladinska knjiga, Ljubljana, 1970.
7. Eseji i ogledi, Veselin Masleša, Sarajevo, 1966.
8. Derviš i smrt, Svjetlost, Sarajevo, 1966; 1967; 1967; 1968; 1969; 1970; 1971; 1972; 1973; 1974; 1977; 1980; 1982; 1984/85; Derviš i smrt, Progres, Moskva, 1969; Derviš i smrt, Srpska književna zadruga, Beograd, 1969; 1972; – Odeon, Praha, 1969; – Znanje, Zagreb, 1970; – Matica srpska, Novi Sad, 1972; – Školska knjiga, Zagreb, 1974; Der Derwisch und der Tod, Volk und Welt, Berlin, 1973; 1975; Derwiš we mewt, Preveo na arapski Dr, Ahmed Smailović, Al-Qahira, 1975; Derviš i smrt, Srpska književna zadruga, Beograd, 1976; – Veselin Masleša, Sarajevo, 1977; 1981; 1983; 1987; – Derviš in smrt, Prevedel Janko Moder, Mladinska knjiga, Ljubljana, 1978/79; – Derviš i smrt, Sloboda, Beograd, 1979; Nolit, Beograd, 1981; 1982; – Školska knjiga, Zagreb, 1980; Prosveta, Beograd, 1983; 1988; – Rad, Beograd, 1982; 1985; – Zavod za izdavanje udžbenika SR Srbije, Beograd, 1982; – Der Derwisch und der Tod, (Aus dem

- serbokroatischen von Werner Creutzigert), Svjetlost, Sarajevo, 1987; – Derviš i smrt, Svjetlost, Sarajevo, 1988.
9. Za i protiv Vuka, Matica srpska, Novi Sad, 1967; – Svjetlost, Sarajevo, 1970; 1972; – Sloboda, Beograd, 1979; 1981.
10. Pisci, mišljenja, razgovori, Svjetlost, Sarajevo, 1970; – Sloboda, Otokar Keršovani, Beograd, Rijeka, 1975; – Sloboda, Beograd, 1979; 1981.
11. Tvrđava, Svjetlost, Sarajevo, 1970; 1971; 1972; 1974; 1980; 1980; 1984/85; 1985; 1988; 1989; – Maribor, 1972; Veselin Masleša, Sarajevo, 1977; 1982; 1987; – Sloboda, Beograd, 1980; – Kultura, Beograd, 1980; – Keshtjella, Rilindija, Prishtine, 1983.
12. Djevojka crvene kose, Svjetlost, Sarajevo, 1970.
13. Sabrana djela, Knj, I–VII, Svjetlost, Sarajevo, 1970; 1972; Sloboda, Otokar Keršovani, Beograd, Rijeka, 1975, knj, I–IX; 1976; Sloboda, Beograd, 1979, knj, I–X; 1981; Beogradski grafički zavod, Beograd, 1981, knj, I–X; 1983; 1986; 1988.
14. Ostrvo, Prosveta, Beograd, 1974; 1975; Ostrvo, Prevedel Herman Vogel, Mladinska knjiga, Ljubljana, 1979/80.
15. Sjećanja, Sloboda, Beograd, 1976; 1976; 1979; 1981; Svjetlost, Sarajevo, 1976.
16. Ketten a szigetén, Budapest, 1976.
17. Krug, Beogradski grafički zavod, Beograd, 1983; Prevela Zagorka Prisaganec Todorovska, Naša knjiga, Skoplje, 1988.

IZVORI, OPŠTA, STRUČNA I METODIČKA LITERATURA O MEŠI SELIMOVIĆU

1. Ahmed A. Bihorac: Književnoteorijske i metodičke osnove proučavanje romana u školi, Univerzitet u Novom Pazaru, Novi Pazar, 2023.
2. Ahmed A. Bihorac: Nedostatak metodičkih uputstava za interpretaciju romana, Baština, vol. 33, br. 60. Leposaviće, 2023.
3. Ahmed A. Bihorac: Meša Selimović u nastavnim programima na prostoruex Jugoslavije, Zbornik radova sa Dvanaeste međunarodne konferencije ZNANJE BEZ GRANICA, Vrnjačka Banja 31. mart - 2 april 2017. godine str. 1167-1172.
4. Biblija – Stari i Novi zavjet, Zagreb, 1976.
5. Bogdan Egerić: Duh i čin, Zadužbina „Petar Kočić“, ITP „Zmaj“, Banja Luka, Beograd, Novi Sad, 2000.
6. Branka Tarbuk Topić: Tematsko-motivski kompleks u romanu „Derviš i smrt“ Meše Selimovića, Beograd, 2000.
7. Časlav Đorđević: Književnost i srpski jezik, Novi Sad, 2003.
8. Dr Janko Oberški: Biblijska povijest Staroga i Novoga Zavjeta, (Drugo izdanje), Beograd, 1961.
9. Dr Staniša Veličković: Interpretacije iz književnosti, knj. 4, Beograd, 2008. Dragoljub Zorić i Miomir Milinković: Književna razmatranja, Učiteljski fakultet Užice, 2002.
10. Dragutin Rosandić i ostali: Metodički pristup književnoumjetničkom tekstu, Veselin Masleša, Sarajevo, 1973.
11. Dušan V. Stanković: Znao ko je i ostao svoj, „Srpsko nasleđe“ – Istorijske sveske, br. 5, April 1998.
12. Dušanka Bajić i Anka Došen: Kratak pregled školske lektire, Novi Sad, 2001. Dušanka Maricki: Uvod u knjigu Teorija recepcije u nauci o književnosti, autor Uvoda je i priređivač knjige, Nolit, Beograd, 1978.
13. Dževad Jahić: Školski riječnik bosanskog jezika, Sarajevo, 1999.
14. Edim Šator: Turcizmi u Dervišu i smrti Meše Selimovića, „Istraživanja“, br. 2, Mostar, 2007.

15. Elbisa Ustamujić: Oblici pripovijedanja u romanu Meše Selimovića, Mostar, 1990.
16. Elbisa Ustamujić: Tekst i analiza, Mostar, 2004.
17. Fatima Nidžara Mujezinović: Čas lektire u srednjoj školi, Sarajevo, 1976.
Franc Kafka: Proces, Veselin Masleša, Sarajevo, 1987.
18. Grupa autora: Sve religije sveta, Beograd, 2006.
19. Halilović, S.: Bosanski jezik, drugo, dopunjeno i izmijenjeno izdanje, Baština, Sarajevo, 1998.
20. Ibrahim Kemura: Muslimanska imena i njihova značenja, Sarajevo, 1985.
Jovan Deretić: Istorija srpske književnosti, Nolit, Beograd, 1983.
22. Kemal Džemić: Fenomen intelektualca u književnotima južnoslavenske interliterarne zajednice, Matica bošnjačka, Novi Pazar, 2022,
24. Kur'an, Medina, 1412. (hidžretska godina).
25. Laurand Kovacs: „Mesa Selimovic: La Forteresse“ (Meša Selimović: Tvrđava), La Nouvelle Revue Française, jul–avgust 1981, br. 342–343.
26. Laurand Kovacs: „Mesa Selimovic: Le Derviche et la Mort“ (Meša Selimović: Derviš i smrt), „La Nouvelle Revue Française“, oktobar 1978, br. 309.
27. Ljiljana Bajić: Metodički pristup zbirci pripovedne proze, Beograd, 1994.
28. Ljiljana Nikolić: Čitanje i proučavanje književnog dela u nastavi, IP „Vaša knjiga“, Beograd, 2008.
29. M. Petrović: Roman Meše Selimovića, Gradina, Niš, 1981.
30. M. Selimović: Pisci, mišljenja i razgovori, Oktoih, Podgorica, 2007.
31. Mehdija Maglajlić: Katalog izložbe Četiri zlatne ptice: Meša Selimović – devedeset godina od rođenja, Sarajevo, Preporod, 2000.
32. Meša Selimović: Za i protiv Vuka, Novi Sad, 1967. Meša Selimović: Derviš i smrt, Prosveta, Beograd, 1999. Meša Selimović: Derviš i smrt, Sarajevo, 1983.
33. Meša Selimovića: Sjećanja, Sloboda, Beograd, 1997.
34. Metodički pristup književnoumjetničkom tekstu – roman, (Fadil Bukić, Mićo Delić, Miloško Despot, Stevan Micić, Dragutin Rosandić i Ivo Zalar), Veselin Masleša, Sarajevo, 1973.
35. Midhat Šamić: Kako nastaje naučno djelo, Svjetlost, Sarajevo, 1984. Milan

- Vujaklija: Leksikon stranih reči i izraza, Prosveta, Beograd, 2002.
36. Milija Nikolić: Književno delo u nastavnoj praksi, Naučna knjiga, Beograd, 1979.
 37. Milija Nikolić: Metodika nastave srpskohrvatskog jezika i književnosti, Beograd, 1988.
 38. Milka Andrić: Metodički prilazi književnoumetničkom delu, knj. 2, Beograd, 2002.
 39. Milka Andrić: Nastavno proučavanje narodnog pesništva, Beograd, 1997.
Miroљub Jevtović i Vladimir Živković: Ljudi govore, Čitanka za VII razred osnovne škole, Beograd, 1968.
 40. Miroslav Egerić: Derviš i smrt Meše Selimovića, Beograd, 1995.
 41. Miroslav Egerić: Derviš i smrt Meše Selimovića, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1982.
 42. Miroslav Egerić: Duh i čin, eseji o romanima Meše Selimovića, Novi Sad, 2000.
 43. Mišo Došlić: Srpskohrvatski kao nematernji jezik, Jedinstvo, Priština, 1988.
Mr Ljiljana Nikolić i Bosiljka Milić: Čitanka sa književnoteorijskim pojmovima za IV razred srednje škole, Beograd, 1994.
 44. Mr Ljiljana Nikolić: Čitanka sa književnoteorijskim pojmovima za IV razred srednje škole, Beograd, 2007.
 45. Mr Ljiljana Nikolić: Čitanje i proučavanje književnog dela u nastavi, Beograd, 2008.
 46. Muftić, T.: O arabizmima u srpskohrvatskom jeziku, Prilozi za filologiju, X–XI, Orijentalni institut, 1961.
 47. Muharem Pervić: Derviš i pesnik, Kritičari o Meši Selimoviću, Svjetlost, Sarajevo, 1973.
 48. Nikola Cvetković: Poetika pisaca, Beograd, 1994.
 49. Nikola Milošević: Književnost i metafizika, („Gorka mudrost Meše Selimovića“), Beograd, 1996.
 50. Pavle Ilić, U svetu Andrićeve umetnosti nastavno tumačenje Andrićeve proze, Zmaj, Novi Sad, 1999.
 51. Pavle Ilić: Srpski jezik i književnost u nastavnoj teoriji i praksi – Metodika nastave, (Drugo, prerađeno i dopunjeno izdanje), Zmaj, Novi Sad,

1998.

52. Pavle Ilić: U svetu Andrićeve umetnosti – Nastavno tumačenje Andrićeve proze, (Drugo izdanje), Zmaj, Novi Sad, 1999.
53. Pavle Ilić: U svetu Andrićeve umetnosti, Novi Sad, 1992.
54. Peco, A.: Leksičke slojevitosti u romanu „Derviš i smrt“ Meše Selimovića, Simpozij o bosanskom jeziku (zbornik radova), Institut za jezik, Sarajevo, 1999.
55. Pedagogija, II, (Drugo izdanje), Zagreb, 1969.
56. Pedagoška enciklopedija, 1–2, Beograd–Zagreb–Sarajevo–Titograd–Novi Sad, 1989.
57. Predrag Palavestra: Posleratna srpska književnost 1945–1970, Prosveta, Beograd, 1972,
58. Radmilo Dimitrijević: Problemi nastave književnosti i maternjeg jezika, I, Beograd, 1972.
59. Radmilo Dimitrijević: Problemi nastave književnosti i maternjeg jezika, II, Beograd, 1977.
60. Radmilo Dimitrijević: Problemi nastave književnosti i maternjeg jezika, III, Beograd, 1978.
61. Radoslav M. Grujić: Pravoslavna srpska crkva, Kragujevac, 1989. Radovan Popović: Život Meše Selimovića, BIGZ, Beograd, 1988.
62. Ratmira Pjanić, Metodički pristup srpskoj moderni u srednjoj školi, Zmaj, Novi Sad 2007.
63. Simeon Marinković: Metodika kreativne nastave srpskog jezika i književnosti, Beograd, 2000.
64. Stana Smiljković i Miomir Milinković: Metodika nastave srpskog jezika i književnosti, Vranje, 2008.
65. Stevanović, M.: Savremeni srpskohrvatski jezik I, drugo izdanje, Naučna knjiga, Beograd, 1970.
66. Tanja Popović: Rečnik književnih termina, Logos Art, Beograd, 2007. Tone Peruško: Materinjski jezik u obaveznoj školi, Zagreb, 1971.
67. Viktor Šklovski: Uskrsnuće riječi, Zagreb, 1969. Wolfgang Kajzer: Jezičko umetničko delo, Beograd, 1973.
68. Vukašin Stanisavljević: Prilozi nastavi i književnosti, Beograd, 1994. Vukašin Stanisavljević: Prilozi nastavi i književnosti, Epoha,

ČLANCI U ČASOPISIMA I LISTOVIMA

69. Alex Mattalia: „Du Christ à Tito en passant par Moscou“ (Od Hrista do Tita, ne zaobilazeći Moskvu), *Le Méridional*, 6. novembar 1977.
70. André Clavel: „Venue de l'Est, une méditation sur le pouvoir“ (Meditacija o vlasti koja nam dolazi sa istoka), „*La Gazette de Lausanne – Journal de Genève*“, 21. januar 1978.
71. Auguste Rich: „Le Derviche et la Mort par Mesa Selimovic“ (Derviš i smrt Meše Selimovića), „*La Gazette du lecteur*“, januar 1978.
72. Benoît Conort: „L'espoir intact“ (Netaknuta nada), *La Quinzaine littéraire*, 1. jun 1981.
73. Bogdan A. Popović: Progledavanje verničke svesti, *NIN*, br. 2597, Beograd od 5. oktobra 2000.
74. „Dnevni glasnik“ od 27. jula 2008. godine.
75. Dušan V. Stanković: Znao ko je i ostao svoj, „*Srpsko nasleđe*“ – Istorijske sveske, br. 5, April 1998.
76. Džemaludin Latić: Bošnjaci sa istočne strane Drine dijele zajedničku kulturu sa Bošnjacima na zapadnoj strani ove rijeke, „*Avala*“, br. 1; „*Glas Islama*“, br. 82 i 83. Novi Pazar 2003.
77. Edgar Reichmann: „Le derviche et le commissaire“ (Derviš i komesar), „*Le Monde*“, 14. oktobar 1977.
78. Francuska verzija ovoga teksta je objavljena u *Cahier balkanique*, N° 24, INALCO, Paris, 1996.
79. G. L. C.: „Déjà la Bosnie“ (Bosna uveliko), „*Le Figaro*“, 24. septembar 1996.
80. „*Glas javnosti*“ od 11. jula 2008.
81. Janine Matillon: „Il y a dix ans en Yougoslavie – Une oeuvre de première grandeur“ (Pre deset godina u Jugoslaviji – delo od ogromne vrednosti), „*La Quinzaine littéraire*“, 16–31. oktobra 1977.
82. Je li grijeh pitati za brata?, „*Avlija*“, br. 1, Rožaje 2008.
83. Jelena Vučićević, Nastavno tumačenje Bokačove novele iz Dekameronu:

Federigo i mona Đovana, „Avlija“, br. 1, Rožaje 2008.

84. „Književne novine“, br. 819, Beograd, 1. maja 1991.
85. Laurand Kovacs: „Mesa Selimovic: La Forteresse“ (Meša Selimović: Tvrđava), *La Nouvelle Revue Française*, jul–avgust 1981, br. 342–343.
86. Laurand Kovacs: „Mesa Selimovic: Le Derviche et la Mort“ (Meša Selimović: Derviš i smrt), „*La Nouvelle Revue Française*“, oktobar 1978, br. 309.
87. Lucien Guissard: „Violences de l'Orient“ (Silina Istoka), *La Croix*, 16. januar 1982.
88. Marina Trumić Kisić: Boja „Derviša“, *NIN*, 1969.
89. Martens: „On ne peut regner innocemment“ (Nemoguće je vladati bezgrešno), *Le Soir* (Brisel), 14. Septembar 1977.
90. Meša Selimović: „Pisci, mišljenja i razgovori“, *Sloboda*, Beograd, 1979. Meša Selimović: „Za i protiv Vuka“, str. 122; Književni stil i poetska funkcija u romanu „Derviš i smrt“, književni stil i poetska funkcija u romanu „Derviš i smrt“, „*Gračanički glasnik*“, br. 25, Gračanica, maj 2008. – Ovaj rad je objavljen u „*The Slavic and East European Review*“, no 129, 1974., 440, a potom u časopisu „*Savremenik*“, God. XXI, knj. XLI, sveska 5, maj 1975.
91. „Mostovi“, br. 3, Beograd, septembar, 1969.
92. Mr Borjana Gavrilov Božić: Nastavno tumačenje Pisma Haralampiju Dositeja Obradovića, *Školski čas srpskog jezika i književnosti*, br. 5. 2005.
93. Mr Miodrag Pavlović: Motivisanje učenika tokom pripremanja i tumačenja književnih dela, *Školski čas srpskog jezika i književnosti*, br. 2, 2004.
94. Mr Miodrag Pavlović: Plan teksta u pripremanju nastavnika i učenika za tumačenje književnog dela, *Školski čas srpskog jezika i književnosti*, br.1, 2005.
95. Mr Zona Mrkalj: Istraživački zadaci u proučavanju narodne proze, *Školski čas srpskog jezika i književnosti*, br.1, 2003.
96. Muharem Bardulj: Peto izdanje Biblioteke Dani – Derviš i smrt Meše Selimovića.
97. Nihad Agić: Mithat Begić i poetika viđenja, *Razlika/Differance* br. 2 –

98. „Ovdje“, br. 6, Titograd, 1969. 1977.
99. P. Ozouf: „Selimovic (Mesa) – Le Derviche et la Mort“ (Selimović Meša – Derviš i smrt), Les Livres, oktobar 1978. br. 240.
100. Pierre Combesco (Pjer Kombesko): „La Forteresse de Mesa Selimovic“ (Tvrđava Meše Selimovića), Les Nouvelles littéraires, 2–9 april 1981; „La Forteresse par Mesa Selimovic“, Différences, maj 1981; Pierre Descamps (Pjer Dekam): „La Fortresse par Mesa Selimovic, Feuille d'Annonces valenciennes, 12. septembar 1981.
101. Pierre Willemart (Pjer Vilmar): „Le Derviche et la Mort par Mesa Selimovic“ (Derviš i smrt Meše Selimovića), „L'Actuel“ (Brisel), 1977. br. 5, tom 2.
102. Predrag Matvejevitch (Matvejević): „Le roman du pouvoir“ (Roman o vlasti), „Le Monde diplomatique“, jul 1978.
103. Sanda Stolojan: „Le Derviche et la Mort par Mesa Selimovic“ (Derviš i smrt Meše Selimovića), Cahiers de l'Est, 1978, br. 12/13.
104. Mesa Selimovic: Le Derviche et la Mort, (Selimović (Meša)/Derviš i smrt), BCLF, jun 1978. Tuzlarije, 5. 1. 2009.
105. „Telegraf“, Zagreb, 14. VI 1969.

INTERNET IZVORI (WEB ADRESE)

106. <http://avlija.org/>
107. <http://glasnik.gracanica.net/arhiva>.
108. <http://glasnik.gracanica.net/arhiva>.
109. <http://glasnik.gracanica.net/arhiva>.
110. <http://glasnik.gracanica.net/arhiva>.
111. <http://images.google.com>.
112. <http://knjizevnost.wordpress.com/2008/06/19/zivotopis-mese-selimovica/>
113. <http://novosti-iz-bkd.blogspot.com>
114. <http://www.blic.rs>
115. <http://www.glas-javnosti.rs>. <http://www.maticasrpska.org.yu>
116. <http://www.mediaonline.ba/en/safax/bilten3.htm>
117. <http://www.serbianschool.com> <http://www.znanje.org/>

118. <http://www.znanje.org/>
119. http://www.znanje.org/lektire/i23%5C01%5C03iv0101050722lekt/moralne_dileme_dervisa.Htm
120. <http://ponude.biz/tekstovi-i-smrt-mesa-selimovic.doc>
121. <http://ponude.biz/tekstovi-i-smrt-mesa-selimovic.doc>
122. <http://www.bhdani.com/>
123. <http://www.bhdani.com/>
124. webmaster@srpsko-nasledje.co.yu

CIP — Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

821.163.41.09-31 Селимовић М.
37.091.3.:821-82
821.163.4(497.6).09-95 Бихорац А.

БИHORAC, Ahmed, 1961-

Kako tumačiti roman „Derviš i smrt“ Meše Selimovića / Ahmed A. Bihorac. — Novi Pazar: Univerzitet u Novom Pazaru, 2024 (Kraljevo: GrafiColor). - 129 str. ilustr. ; 25 cm

Autorova slika. - Slika M. Selimovića. — Tiraž 100. - str. 110-113: Reč recenzenata / Mišo Došlić. - str. 113-114: Reč recenzenata / Ana Stišović Milovanović. - str. 115-117: Savremeni metodički pristupi nastavnoj interpretaciji romana „Derviš i smrt“ Meše Selimovića iz naučne vizure Ahmeda Bihorca / Kemal Džemić. — O autoru: str. 118-121. — Napomene i bibliografske reference uz tekst. — Bibliografija pisca Meše Selimovića: str. 122-123. — Bibliografija: str. 123-128. - Abstract; Абстракт; Résumé.

ISBN 978-86-84389-87-1

а) Селимовић, Меша (1910-1982) — „Дервиш и смрт“ б) Бихорац, Ахмед (1961-) — Како тумачити роман „Дервиш и смрт“ Меше Селимовића в) Књижевност — Настава – Методика

COBISS.SR-ID 141613065

